

İSTANBUL MEDENİYET

ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE
YENİ DÖNEM: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

FARIDA KHAMZAEVA

TEMMUZ 2019

İSTANBUL MEDENİYET

ÜNİVERSİTESİ

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE
YENİ DÖNEM: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

FARIDA KHAMZAEVA

99016264704

TEZ DANIŞMANI

DOÇ.DR. GİRAY GÖZGÖR

TEMMUZ 2019

ONAY

Farida Khamzaeva tarafından hazırlanan “Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Yeni Dönem: Karşılaştırmalı Bir İnceleme” başlıklı bu Yüksek Lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

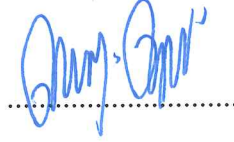
JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

[Doç. Dr. Giray GÖZGÖR]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İMZA

Üyeler:

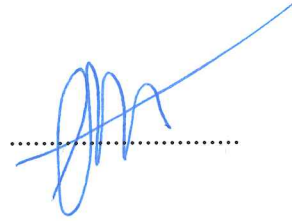
[Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Prof. Dr. Gökhan KARABULUT]

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 09/07/2019

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat kendi tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayınlanmışsa bunu da açıkta ifade ederek gösterdiğimi;
3. Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarda belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

09.07.2019

Farida Khamzaeva

ÖNSÖZ

Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı Rusya, bölgede etkin olmak istemektedir. Çalışmada, 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinin iki ülke ilişkilerine etkisi de dikkate alınarak, devletlerarası bağımlılıkların önemi ve etkileri incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda siyasetin, ekonomi ile ciddi anlamda etkileşim içerisinde olduğu ve uluslararası siyasi krizlerin devletlerarası ekonomik ilişkileri olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir.

Çalışmanın planlamasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve her aşamasında ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, zamanını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan değerli danışmanım Doç. Dr. Giray GÖZGÖR'e sonsuz teşekkür ederim.

Ayrıca, bu süreçte her zorluğa karşı dimdik durmayı öğreten, başarabileceğime inanan, benimle gurur duyan, maddi ve manevi bana destek olan değerli İlhan Çakır'a büyük bir teşekkür borçluyum.

ÖZET

Türkiye komşu ülkeleri ile birçok sektörde ticari ilişkileri olan dünyanın en büyük 17. ekonomisidir. Türkiye-Rusya ilişkileri uluslararası politikada önemli bir yere sahiptir. Rusya, Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi anlamda en önemli komşularından biridir. Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ticaret Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Bakanlığı gibi resmi kuruluşların verilerden yararlanılmıştır. Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü Rusya'dan ithal etmesi, karşılıklı bağımlılık yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda, iki ülke arasındaki son yılların dış ticaret verileri dikkate alınmış ve özellikle ihracat ve ithalat seyri ve bunların hangi sektörlerde ne oranda yapıldığı değerlendirilmiştir. Ayrıca yakın dönemde yaşanan uçak krizinin dış ticaret üzerindeki etkilerine de değinilmiştir. Sonuç olarak iki ülke arasındaki enerji bağımlılığı ve yaşananların dış ticaret üzerinde etkili olduğu gözlenmiştir. Uçak krizi sonrası Rusya ve Türkiye arasında siyasi ilişkiler oldukça gergin bir hal almış ve bunun devamında Türkiye'ye Rusya tarafından, başta turizm alanında olmak üzere çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. İlerleyen dönemlerde normalleşme yolunda adımlar atılmış olsa da bu durumun olumsuz etkilerinin halen devam ettiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Uçak Krizi, Turizm, Dış Ticaret, İhracat, İthalat, Enerji, Karşılıklı Bağımlılık.

ABSTRACT

Turkey is the world's 17th largest economy within commercial relationships with its neighboring countries in many sectors. Turkey-Russia relations have an important place in international politics. Russia is Turkey's one of the most important neighbors, both economically and politically, especially when Turkey's exports and imports data, are examined. In this study, the quantitative research method is used, and the data are collected from the Turkish Statistical Institute (TSI), the Ministry of Commerce and Ministry of Energy and Nature. Turkey imports a significant portion of their energy needs from the Russian Federation, and this situation is examined within the framework of interdependence approach. In this context, the recent foreign trade data between these two countries have been analyzed, and the process of exports and imports between Turkey and Russia have been evaluated. Also, the effects of the recent aircraft crisis on foreign trade have been considered. Looking at the structure of the international trade between these two neighboring countries, the energy dependence of Turkey has been observed. After the aircraft crisis, political relations between Russia and Turkey have taken quite a tense state, and following this, various sanctions were applied by Russia in multiple sectors, including the tourism sector. Although steps towards normalization have been taken the event afterward, we can indicate that the adverse effects of this action on political relations seem to be still going on today.

Keywords: Turkey, Russia, Aircraft Crises, Tourism, International Trade, Exports, Imports, Energy, Interdependence.

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
I. TÜRKİYE ÜLKE GÖRÜNÜMÜ.....	4
1.1. Coğrafi Veriler.....	5
1.2. İklim.....	5
1.3. Doğal Kaynaklar ve Çevre.....	6
1.4. Nüfus.....	7
1.5. Yönetim Biçimi.....	9
1.6. Ekonomik Yapı ve Politikaları.....	9
1.7. Sektörler İtibarıyla Türkiye Ekonomisi.....	12
1.8. Türkiye'nin Dış Ticareti.....	13
1.8.1. İhracat.....	14
1.8.1. İthalat.....	17
1.9. Ükelere Göre Dış Ticaret.....	19
1.10. Yabancı Yatırımlar ve Müteahhitlik Hizmetleri.....	21
1.11. Türkiye'de Turizm.....	22
1.12. Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar.....	25
1.13. Türkiye'nin Enerji Görünümü ve Enerji Politikası.....	26
1.13.1. Türkiye'nin Enerji Projeleri.....	31
II. RUSYA ÜLKE GÖRÜNÜMÜ.....	34

2.1. Coğrafi Veriler.....	35
2.2. İklim.....	36
2.3. Doğal Kaynaklar ve Çevre.....	37
2.4. Nüfus ve İstihdam.....	38
2.5. Siyasi ve İdari Yapı.....	38
2.6. Ekonomik Yapı ve Politikaları	41
2.7. Başlıca Ekonomik Göstergeler.....	44
2.8. Sektörler İtibarıyla Rusya Ekonomisi.....	45
2.9. Rusya'nın Dış Ticaret Politikaları.....	46
2.9.1. Bavul Ticareti.....	47
2.9.2. Avrasya Ekonomik Birliği.....	48
2.10. Rusya'da Dış Ticaret.....	48
2.10.1. İhracat.....	49
2.10.2. İthalat.....	50
2.11. Ülkelere Göre Dış Ticaret.....	52
2.12. Rusya'da Turizm.....	53
2.13. Rusya Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY).....	54
2.14. Rusya Enerji Görünümü.....	56
III. TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ.....	64
3.1. Türkiye ve Rusya Siyasi İlişkiler: Başlangıç Dönemi: 1919-1922.....	64
3.2. İlerleme Dönemi: 1922-1938.....	64
3.3. Bozulma ve Gerginlik Dönemi: 1939-1953.....	65
3.4. Durgunluk Dönemi: 1953-1960.....	66
3.5. Normalleşme Dönemi: 1960-1965.....	66
3.6. Gelişme ve İlerleme Dönemi: 1965-1991.....	67
3.7. Soğuk Savaş Sonrası Dönem: 1991-2000.....	68
3.8. Türkiye-Rusya İlişkileri: Putin Dönemi.....	69
3.9. Türkiye-Rusya Ekonomik ve Ticari İlişkileri: İlk Ticari Anlaşma.....	72
3.10. Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticaretin Resmi Belgeleri.....	75

3.11. Yerli Paralar ile Ticaret.....	76
3.12. Rusya-Türkiye Basitleştirilmiş Gümrük Hattı Uygulaması.....	76
3.13. Türkiye-Rusya Ticari Gelişimi.....	77
3.14. Dış Ticaret ve Uçak Krizi.....	81
3.15. Uçak Krizin Turizme Etkisi.....	82
3.16. Karşılıklı Yatırımlar.....	84
3.17. Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri: Tarihsel İnceleme.....	84
3.17.1. Mavi Akım Gaz Boru Hattı Projesi.....	86
3.17.2. Güney Akım Gaz Boru Hattı Projesi.....	87
3.17.3. Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesi.....	87
3.17.4. Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi.....	88
3.18. Uçak Krizi Sonrasında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerin Geleceği.....	91
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	104

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM	:	Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	:	Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
DYY	:	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
EİT	:	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EPDK	:	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLAR LİSTESİ:

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti Genel Göstergeler.....	4
Tablo 2. Yıllara Göre Nüfus Sayımları.....	7
Tablo 3. Yıllara Göre Yaş Grubu Oranı.....	8
Tablo 4. Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri.....	11
Tablo 5. Türkiye'nin 2010-2018 Yılları Arasında Dış Ticaretin İstatistikleri (Milyon Dolar).....	14
Tablo 6. Sektörlere Göre İhracat (Milyon Dolar).....	15
Tablo 7. Türkiye'nin İhracatı İlk On Ürün (Milyon Dolar).....	16
Tablo 8. Sektörlere Göre İthalat (Milyon Dolar).....	18
Tablo 9. Türkiye'nin İthalatı İlk On Ürün (Milyon Dolar).....	19
Tablo 10. Türkiye'nin En Çok İhracat Yapılan İlk 10 Ülke (Milyon Dolar).....	20
Tablo 11. Türkiye'nin En Çok İthalat Yapılan İlk 10 Ülke (Milyon Dolar).....	21
Tablo 12. Çıkış Yapan Ziyaretçi ve Giriş Yapan Vatandaş Sayısı (Bin Kişi).....	23
Tablo 13. Ülkelere Göre Türkiye'den Çıkış Yapan Yabancı Sayısı (Bin Kişi).....	23
Tablo 14. Turizm Gelir-Gider Dengesi ve Ortalama Harcamaları (Bin Dolar).....	24
Tablo 15. Türkiye'nin Üye Olduğu Ekonomik Uluslararası Kuruluşlar.....	25
Tablo 16. Rusya Temel Bilgiler.....	34
Tablo 17. Rusya Temel Ekonomik Göstergeleri.....	45
Tablo 18. Sektörlerin Dağılımı.....	46
Tablo 19. Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar).....	49
Tablo 20. Rusya'nın İhraç Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	50
Tablo 21. Rusya'nın İthal Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	51

Tablo 22. İhracat ve İthalat (Milyon Dolar).....	53
Tablo 23. 2016 Yılında Ükelere Göre Rusya'ya DYY Girişi.....	54
Tablo 24. 2016 Yılında Sektörlere Göre Rusya'ya DYY Girişi.....	55
Tablo 25. Rusya'nın En Büyük 10 Özel Şirketi ve 2017 Yılı Gelirleri.....	55
Tablo 26. Ükelere Göre Dünya Petrol Rezervleri (Milyon Varil).....	58
Tablo 27. Ükelere Göre Dünya Doğalgaz Rezervleri (Milyar m ³).....	59
Tablo 28. 2018 Yılı Rusya'nın Ükelere göre İhraç Ettiği Doğal Gazın Dağılımı.....	60
Tablo 29. Seçilmiş Avrupa Ükelerin Rusya'ya olan Enerji Bağımlılık Oranları.....	60
Tablo 30. Elektrik İhracatı Yapan Ükelerde İşletme ve İnşa Halindeki Nükleer Santral Sayıları (Ocak 2019).....	61
Tablo 31. Türkiye'nin Rusya'ya İhracatında Başlıca 10 Ürün (Milyon Dolar).....	80
Tablo 32. Türkiye'nin Rusya'ya İthalatına Başlıca 10 Ürün (Milyon Dolar).....	80
Tablo 33. Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar).....	82
Tablo 34. Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Rus Ziyaretçiler (Kişi).....	83
Tablo 35. Ükelere Göre Dünyada Nükleer Enerji Santrali Kurulu Gücü Listesi.....	90

ŞEKİLLER LİSTESİ:

Şekil 1. Petrol Boru Hatları Grafik.....	32
Şekil 2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri.....	33
Şekil 3. Rusya Siyasal Harita.....	35
Şekil 4. Türk Akımı Projesi Geçiş Güzergâhı.....	87

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 2018 Yılı Kadın Erkek Nüfusu.....	8
Grafik 2. 2016 yılı Türkiye'nin Birincil Enerji Talebi.....	28
Grafik 3. 2016 Yılı Türkiye Enerji Tüketimin Sektöre Göre Dağılımı.....	28
Grafik 4. 2017 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Petrolün Ülkelere Göre Dağılımı.....	29
Grafik 5. 2017 Yılı Türkiye'de Kalan Üretilabilir Ham Petrol Rezervleri (Milyon Varil).....	30
Grafik 6. 2017 Yılı Türkiye'de Kalan Üretilabilir Doğal Gaz Rezervleri (Milyon M ³).....	30
Grafik 7. 2017 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Doğalgazın Ülkelere Göre Dağılımı.....	31
Grafik 8. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Elektrik Enerjisi Talebi ve Artış Oranı.....	89
Grafik 9. Akkuyu Nükleer Santrali Türkiye Elektrik Tüketimin Karşılaştırması.....	90

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan sonra siyasi ve ekonomik anlamda bölgesel bir güç politikaları yürütmüştür. Soğuk savaş sonrası yaşanan derin değişimler uluslararası ilişkilere yansımış ve daha önce geçerli olan jeopolitik değerlendirmeler ve görüşmeler değişime uğramıştır. Rusya ve Türkiye arasında Afrika ve Orta Doğu'dan Kafkasya'ya ve Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir sahada kültürel, siyasi, ekonomik ve tarihsel birliktelikler bulunmaktadır. SSCB'nin dağılması ile birlikte Rusya bu bölgelerdeki gücünü kaybetmiştir. 1990'lı yıllarda Türk-Rus ilişkilerinde temel bir çelişki ortaya çıkmıştır. Şöyle ki Türkiye dış politikasına damgasını vuran “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan Türk dünyasının lideri” olma hedefi, Rusya tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Bu çelişki 1990'lı yıllarda rekabet merkezli bir anlayışa dönüşmüş ve Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler “kazan-kazan” yaklaşımı doğrultusunda bölgesel ve küresel ölçekte çok yönlü olarak geliştirilmiştir. İki ülkenin çok boyutlu siyasi ve kültürel diyalog kanalları oluşturulurken, izlenen politikalar ekonomiden, ticarete, politikadan kültüre kadar birçok alanda güven ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır.

21. yüzyılda dünya ekonomik, jeopolitik, jeostratejik ve çok kutuplu bir yapıya dönüşürken, ağırlık merkezi daha çok Avrupa-Atlantik bölgesinden, Asya-Pasifik yönüne kaymaya başlamıştır. Böylelikle güçler, Afrika-Avrasya ekseninde yoğunlaşmıştır. Güç dengesinde jeopolitik mücadele, hammadde ve enerji kaynaklarıyla zengin olan bölgelere doğru kaymıştır.

İkili ilişkilerde 1990'lı yılların sonlarına doğru normalleşme sürecine girilmiştir. Ancak Rusya eski SSCB'nin etkisini kaybettiği bölgelerde tekrar bir güç olarak etki yaratmak istemektedir. Özellikle Putin döneminde kısa bir zamanda Gürcistan, Ukrayna, Suriye gibi ülkelerin belirleyici aktörü haline gelmiştir. Böylelikle ekonomik, siyasi ve askeri gücünü yeniden tesis etmeyi amaçlanmaktadır.

Türkiye-Rusya arasındaki tarihsel gelişimin temeli büyük ölçüde güvenlik, enerji, ekonomi, gibi alanlardaki iş birliğine dayanmaktadır. İki ülke arasındaki doğal gaz anlaşmaları ise ekonomik ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Türkiye ve Rusya arasındaki toplam ticaret hacmi içinde enerji sektörünün, spesifik olarak da doğal gazın payı oldukça büyüktür. Türkiye 2000'li yıllarda enerji talebinin büyük bir bölümünü Rusya'dan sağlamak üzere önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar, Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesini sağlamıştır.

Türkiye, turistik ziyaretlerde Ruslar tarafından tercih edilen ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye'nin çok tercih edilmesinin sebepleri arasında; AB ülkelerine kıyasla fiyatların daha ucuz olması, kaliteli hizmet, doğal ve tarihi zenginliklerin çokluğu, uçak kriz öncesi vize konusunda herhangi bir problemin yaşanmaması ve Rusya'ya yakın olması sayılabilir. Ancak belirtmek gerekir ki 24 Kasım 2015 tarihi, Türk-Rus ilişkilerinde siyasi ve ticari açıdan bir dönüm noktası olmuştur. Rusya ile Türkiye arasında yeni bir döneme girilmesine neden olan bu olay sonrasında, iki ülke arasında ithalat, ihracat ve turizm sektörü büyük oranda olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.

Bu çalışmanın amacı günümüzde Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin durumu, bu ilişkilerin hangi ölçüde olduğu, güvenlik, enerji, ekonomi gibi alanlardaki iş birliğinin devam etmesinin önemi ve bunların incelenmesine dayanmaktadır. İki ülke arasındaki doğalgaz anlaşmaları ise ekonomi alanındaki ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca, iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkilerinin önemi, ihracat, ithalat, dış ticarete yer alan mal grupları, dış ticaret hacmi ve dengesi de incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Türkiye'nin ülke görünümü, coğrafi verileri, iklimi, doğal kaynakları ve çevresi, nüfusu, yönetim biçimi, ekonomik yapısı ve politikaları; sektörler itibarıyla ekonomisi, dış ticareti, ihracat ve ithalatı, yabancı yatırımlar ve müteahhitlik hizmetleri, turizmi ve enerji görünümü ve politikası incelenmiştir.

İkinci bölümde; Rusya'nın ülke görünümü, coğrafi verileri, iklimi, doğal kaynakları ve çevresi, nüfusu, siyasi ve idari yapısı, ekonomik yapısı ve politikaları, Rusya'nın dış ticaret politikaları, bavul ticareti, dış ticareti, ihracat ve ithalatı, enerji görünümü Rusya'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ve Avrasya Ekonomik Birliği ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi boyutları, ekonomi ilişkileri ve enerji dikkate alınmıştır. Daha spesifik olarak ifade edilecek olursa Türkiye-Rusya ilişkileri; Türkiye ve Rusya siyasi ilişkilerinin başlangıç dönemi (1919-1922), İlerleme Dönemi (1922-1938), Bozulma ve Gerginlik Dönemi (1939-1953), Durgunluk Dönemi (1953-1960), Normalleşme Dönemi (1960-1965), Gelişme ve İlerleme Dönemi (1965-1991), Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2000) ve Putin Dönemi (2000-Devam) olarak sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Türkiye-Rusya ekonomik ve ticari ilişkileri, yerli paralar ile ticaret, basitleştirilmiş gümrük hattı uygulaması, ilişkilerin ticari gelişimi, dış ticaret ve uçak krizi, krizin turizme etkisi, karşılıklı yatırımlar ve müteahhitlik hizmetleri ele alınmıştır. Bu bölümün son kısmında ise iki ülke arasındaki tarihsel enerji ilişkileri, Mavi Akım gaz boru

hattı projesi, Güney Akım gaz boru hattı projesi, Türk Akım gaz boru hattı projesi, Akkuyu nükleer güç santrali projesi ele alınmış ve uçak krizinin bu projelerin geleceğine yönelik muhtemel etkileri değerlendirilmiştir.

I. TÜRKİYE ÜLKE GÖRÜNÜMÜ

29 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Türkiye iki kıtayı bağlayan bir köprü durumunda olduğu için jeostratejik bir önem taşımaktadır. Önemli bir kısmı Anadolu'ya yayılan topraklarının küçük bir kısmı da Balkanlar'ın devamı olan Trakya bölgesine yayılmıştır. Türkiye, doğuda İran, Nahcivan, Ermenistan, Gürcistan ve batı sınırında Yunanistan ve Bulgaristan, Güneyinde Irak ve Suriye ile sınır komşusudur. 2019 yılı itibarıyla Başkanlık sistemiyle yönetilen Türkiye'de demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti yönetim anlayışı vardır. Türkiye'nin nüfusu 80,8 milyondur (2017)¹. Resmi dili, nüfusun %85'inin anadili olan Türkçedir. Nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman olan Türkiye, Avrupa Konseyi, AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), NATO (Kuzey Atlantik Paktı) ve G-20 (Ekonomisi Gelişmiş ve Gelişmekte Olan 20 Ülke) üyesidir ve bu yönüyle Batı dünyası ile bütünleşmiştir.²

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti Genel Göstergeler

Devletin Adı	Türkiye Cumhuriyeti
Başkent	Ankara
Yönetim Biçimi	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi
Cumhurbaşkanı	Recep Tayyip Erdoğan
Yüzölçümü	783.562,38 km ²
Nüfus	80,8 milyon (2017)
İş Gücü Nüfus	31,6 milyon (2017)
Ortalama Yaş	31,7 (2017)
GSYİH	851 milyar ABD doları (2017-Cari Fiyatlar)
Enflasyon oranı	%11,9 (TÜFE-2017)
Para birimi	Türk Lirası (TL)
Resmi dil	Türkçe
KDV	%18

Kaynak: T.C Dışişleri Bakanlığı (2019)

¹ TÜİK (2019).

² T.C Dışişleri Bakanlığı (2019).

1.1. Coğrafi Veriler

Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 783.562,38 km²'dir. Yüzölçümün %3'lük bölümü Avrupa, %97'lik kısmı Anadolu topraklarında yer almaktadır. Bir dikdörtgeni andıran ülkenin genişliği yaklaşık 800 km, uzunluğu ise 1500 km kadardır. Ülkenin coğrafi konumuna bakıldığında 36° ve 42° kuzey enlemleriyle 26° ve 45° doğu boylamları arasında bulunduğu görülmektedir. Dünya geneli yüz ölçüm hesaplamasında büyüklük bakımından 37. sıradadır. Üç tarafı denizlerle kaplı bir ülke olarak deniz sınırlarının uzunluğu 8333 km, kara sınırlarının uzunluğu ise 2875 km'dir. Üç tarafı Akdeniz, Karadeniz ve Ege denizi ile çevrilidir. Deniz sınırları, ülkeyi bütün dünya ile komşu haline getirmektedir. Ülkenin Avrupa kıtasında yer alan bölgesi olan Doğu Trakya, Yunanistan ve Bulgaristan'la sınır komşusudur. Asya kıtasında bulunan topraklarının yer aldığı bölge olan Anadolu, dar kıyı ovalarıyla etrafı çevrilmiş, yüksekliği fazla merkezi bir platodur. Ülkenin kuzeyinde Köroğlu ve Kuzey Anadolu Dağları sıra dağlar olarak bulunmakta; güneyinde ise Toros Dağları sıra dağlar olarak yer almaktadır. Ülkenin 5.137 metre yüksekliğine sahip dağı Ağrı Dağı en yüksek dağdır ve büyüklük açısından en büyük göl ise Doğu Anadolu'da bulunan Van Gölü'dür.³

Türkiye, güneyde Akdeniz bölgesi, doğusunda Doğu Anadolu, batıda Ege bölgesi, güneydoğusunda Güneydoğu Anadolu bölgesi, iç kısımlarda İç Anadolu, kuzeyinde Karadeniz ve kuzeybatısında Marmara bölgesi şeklinde yedi coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. Ülkenin toplam yüzölçümünün altıda birini oluşturan Karadeniz Bölgesi, dar bir kemere benzeyen görüntüsüyle Kuzey Anadolu kıyısı boyunca düzensiz olarak uzanmaktadır. Türkiye sahip olduğu uzun kıyılar ve kıtaları bağlayan boğazıyla önemli bir ticaret merkezi durumundadır. Birçok açıdan stratejik konumda olan ülke, hem NATO'ya üye olması hem de Ortadoğu'ya yakın bir ülke olduğundan, İslam ülkeleriyle ekonomik işbirliği sağlanması yönüyle ayrıca önem taşımaktadır.⁴

1.2. İklim

Türkiye'de iklim bölgelere göre değişirken, genel anlamda üç farklı iklim tipi görülmektedir. Daha çok Ege Denizi ile Akdeniz kıyılarında görülen Akdeniz ikliminde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlıdır. Karadeniz kıyılarında görülen Karadeniz iklimi ise bir ılıman okyanus iklim tipidir. Karadeniz ikliminde her mevsim yağış görülmektedir. Bölge dört mevsim yağışın görüldüğü tek bölgedir. Ülke geneline bakıldığında en fazla yağış yine bu bölgede görülmektedir. Doğu Karadeniz bölgesine, yıllık ortalama 2000-2500 mm³ yağış

³ C. Sahin, H. Doğanay ve N.A. Özcan, "Türkiye Coğrafyası", s.17

⁴ C. Sahin, H. Doğanay ve N.A. Özcan, "Türkiye Coğrafyası", s.17-18

düşmektedir. Ege Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Marmara bölgesinde ise kıyılarda geçiş iklimi özellikleri görülmektedir. Marmara ve Karadeniz bölgeleri sıcaklık açısından ılıman bir iklim özelliğinde olduğu için yılda çok az kar yağışı görülmektedir.⁵

Ülkenin iç kesimlerinde karasal iklim hüküm sürmektedir. Bu iklim tipinde kışlar soğuk ve kar yağışlı, yazlar ise sıcak ve kuraktır. Özellikle doğu kesimlerde, kışlar çok sert geçmektedir. Doğu Anadolu bölgesinde sıcaklıklar bazı bölgelerde -30°C ve -40°C'ye (-22°F ve -40°F) kadar inerken, kar yağışı görülen bölgede yılın en az 120 günü kar örtüsü kalkmamaktadır. Batı bölgelerinde ise kışın yaşanan sıcaklıklar ortalama 1°C (34°F) şeklinde kaydedilmiştir. Yazları sıcak ve kurak geçen ülke genelinde, çoğunlukla temmuz ve ağustos ayları en kurak aylardır. Mayıs ayı ise en fazla yağışın görüldüğü aydır ve bu ayda sıcaklıklar gün içinde 30°C'nin (86°F) üzerine çıkabilmektedir.⁶

1.3. Doğal Kaynaklar ve Çevre

Doğal kaynaklar bakımından zengin ve verimli bir ülke olan Türkiye; yer şekilleri, su kaynakları, ormanları, tarım alanları, madenleri ve enerji kaynaklarıyla önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye dağları, ovaları ve vadileriyle tüm bu kaynaklardan yararlanmaktadır. Ovaların önemli bir bölümü tarım alanı olarak kullanılırken, verimli toprakların bir bölümü yerleşim alanı ve sanayi merkezi olarak, önemli bir bölümü ise tarım ve hayvancılık amacıyla kullanılmaktadır. Türkiye'de çeşitli su kaynakları bulunmaktadır. Ulaşım, balıkçılık ve turizm amacıyla kullanılan denizler, ülkenin önemli doğal kaynakları arasındadır. Mevcut göllerden içme ve kullanma suyu elde edilen Türkiye, akarsular bakımından da oldukça zengindir. Hidroelektrik potansiyeli yüksek olan ülkede, elektrik enerjisinin bir kısmı akarsulardan elde etmektedir. 2016 yılında elde edilen elektrik enerjisinin %24'ü akarsulardan sağlanmıştır. Türkiye, yer altı suları bakımından da zengindir. Bu çeşit sulardan, termal turizm ve jeotermal enerji ile içme ve kullanma suyu elde edilmektedir. Türkiye topraklarının %28,6'sı ormanlarla kaplıdır ve her geçen yıl orman alanlarında artış görülmektedir. Orman alanı 2012'de %27,7'ye, 2016'da ise %28,6'ya ulaşmıştır.⁷

Türkiye, maden çeşitliği bakımından da oldukça zengin bir ülkedir. Başlıca madenler; demir, bakır, krom, kurşun, çinko, bor madenleri ve mermerdir. Doğal kaynakların bir kısmı ham madde olarak kullanılırken, bir bölümü de ihraç edilmektedir. Mevcut doğal kaynakların bir

⁵ A.e. s. 87-139.

⁶ A.e. s. 144.

⁷ C. Sahin, H. Doğunay ve N.A. Özcan, "Türkiye Coğrafyası", s.394-397.

bölümünü de enerji kaynakları oluşturmaktadır. Türkiye petrol ve doğal gaz yönünden sınırlı bir potansiyele sahiptir ve ihtiyaç olan bu kaynakların büyük bir kısmı ithal edilmektedir.⁸

1.4. Nüfus

Türkiye'nin ilk resmi nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu tarihte ülkenin nüfusu 13,6 milyondur. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemin verilerine göre 2018 yılı itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 82.003.882 milyondur (Tablo 2).

Tablo 2. Yıllara Göre Nüfus Sayımları

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1927	13.648.270	1990	56.473.035
1935	16.158.018	2000	67.803.927
1940	17.820.950	2010	73.722.988
1950	20.947.188	2015	78.741.053
1960	27.754.820	2017	80.810.525
1970	35.605.176	2018	82.003.882
1980	44.736.957	2019	-

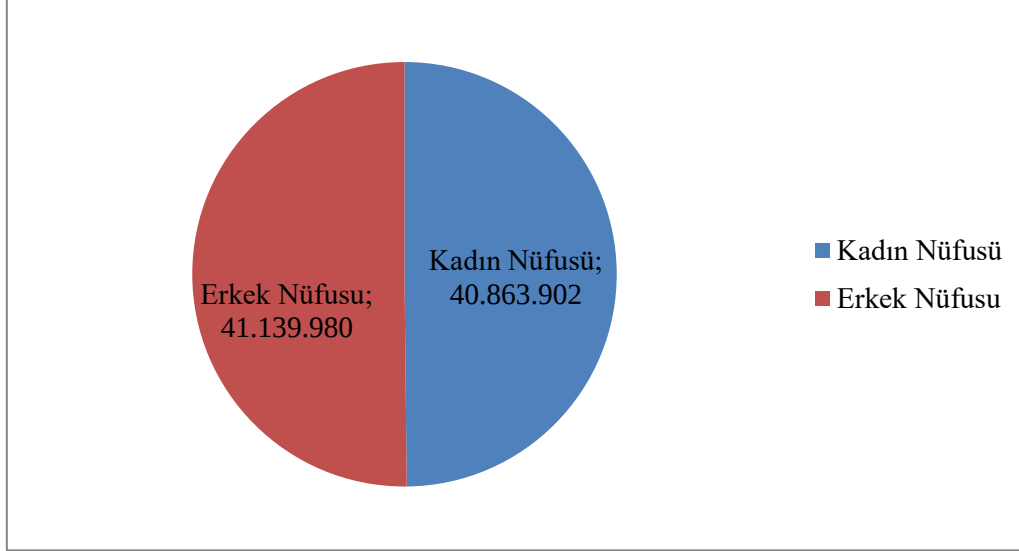
Kaynak: TÜİK (2019)

2018 yılı sayımına göre (Grafik 1) Türkiye’de erkek nüfus 41.139.980 milyon, kadın nüfus ise 40.863.902 milyondur (Tablo 3). Nüfusun %92,5’i il ve ilçe merkezlerinde yaşarken, km² başına ortalama 105 kişi düşmektedir. Nüfusun %67,9’u 15-64 yaş grubunda, %23,6’sı ise 0-14 yaş grubunda yer almaktadır. Nüfusun ortanca yaşı 31,4’tür. Türkiye, 2017 yılında AB üyesi ülkelerle karşılaştığında en genç nüfusa sahip ülkedir. İstanbul, 15.067.724 milyon nüfusuyla ülkenin en gelişmiş ve en kalabalık şehridir. Aynı zamanda Avrupa’nın da en kalabalık üçüncü şehridir. Ülkenin büyük çoğunluğunun etnik kökeni Türk’tür. Yapılan araştırmalara göre Türkiye’de Arnavutlar, Azeriler, Araplar, Boşnaklar, Çerkezler, Romanlar, Gürcüler, Hemşinliler, Lazlar, Pomaklar, Süryaniler ve Zazalar dâhil pek çok etnik grup yaşamaktadır. Türklerden sonra, ülkede yaşayan en büyük etnik grup Kürtlerdir. Ülke nüfusunun %2,5’i göçmenlerden oluşurken, Suriye iç savaşından kaçan mültecilerin sayısı

⁸ A.e. s. 400.

2015 yılı itibarı ile 2,5 milyona ulaşmıştır. Türkiye'nin resmi dili ve nüfusun %85'inin anadili Türkçedir. Nüfusun %12'si ise ana dil olarak Kürtçe konuşmaktadır.⁹

Grafik 1. 2018 Yılı Kadın Erkek Nüfusu

Kaynak: TÜİK (2019)

Tablo 3. Yıllara göre Yaş Grubu Oranı

Göstergeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam Nüfus (bin)	75.627	76.668	77.696	78.741	79.815	80.811
0-14 Yaş Grubu Oranı	24,9	24,6	24,3	24,0	23,7	23,6
15-64 Yaş grubu Oranı	67,6	67,7	67,8	67,8	68,0	67,9
65+ Yaş grubu Oranı	7,5	7,7	8,0	8,2	8,3	8,5

Kaynak: TÜİK (2019)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2017’de 80,8 milyon kişi olan Türkiye nüfusunun 2023’te 86,9 milyon kişiye, 2040’ta ise 100,3 milyon kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Nüfustaki büyüme hızının daha da yükselerek 2069’da 107,6 milyonla zirveye ulaşacağı öngörülmektedir. Türkiye nüfusunun, demografik özellikleri yönüyle ülke ekonomisine büyük etkileri vardır. Yatırımcılar açısından bu etki fırsat olarak görülmektedir. Çünkü Avrupa yaşlanan ve azalan nüfusu ile zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Yatırımcılar için

⁹ Invest in Turkey (2019) (Çevrimiçi) <http://www.invest.gov.tr/>.

genç nüfusun fazlalığı ve eğitim seviyesinin yüksek olması gibi özellikler önemli bir avantajdır.¹⁰

1.5. Yönetim Biçimi

Türkiye Cumhuriyeti, idari açıdan üniter bir yapıya sahiptir. Devletin “yasama, yürütme ve yargı” olmak üzere üç temel işleyişi vardır. Yerel yönetim, illerin ve diğer birimlerin yönetimi, merkezi yönetimden sonra gelmektedir. Yerel yönetimlerin hizmet alanları yalnızca bulundukları bölgeyle sınırlıdır. İlin merkez yönetimindeki kişi, vali; ilçelerin yönetimindeki kişi ise kaymakamdır. Ülke geneline göre değerlendirildiğinde en büyük idari birim illerdir ve bu illerin altında ilçeler vardır idari birim olarak bulunmaktadır. Ülke genelinde toplamda 81 il, 923 ilçe bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan 2018’e kadar parlamenter temsili demokrasi ile yönetilmiştir. 2017’de yapılan referandum sonrasında, anayasa değişikliği yapılmış ve başkanlık sistemine geçilmiştir. 2018 yılında yürürlüğe giren bu yeni sistemde Recep Tayyip Erdoğan, halk oylamasıyla 5 yıllığına seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Sistemde yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı tarafından uygulanırken; yasa yapma yetkisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kullanılmaktadır. Yargı organı, yürütme ve yasamadan bağımsız olarak sürdürülmektedir. Fakat 2007, 2010 ve 2017 yıllarındaki referandumlar sonrası yürürlüğe giren anayasal değişikliklerle, hâkim ve savcılarının ataması veya görevden alınması için Cumhurbaşkanı ve iktidar partisine daha büyük yetki verilmiştir. Türkiye genelinde 18 yaşını doldurmuş her Türk vatandaşı seçme hakkına sahiptir.¹¹

1.6. Ekonomik Yapı ve Politikaları

Türkiye Ekonomisi, 1980’lerden itibaren başlayan liberalleşme süreciyle yüksek büyüme oranları elde etmiştir. Bu süreçteki en önemli gelişme, ülkenin 1995’te Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) üye olmasıdır. Bu gelişmenin ardından Türkiye, 1 Ocak 1996’da AB ile girdiği müzakereleri de sonuçlandıracak olan Gümrük Birliği’ne girmiştir. Tüm bu gelişmelerin neticesinde ülkede dış ticaret, ihracat, ithalat gibi sahalarda önemli gelişmeler yaşanmıştır.¹² Türkiye ekonomisi, istikrarlı büyümesi sayesinde son yıllarda iyi bir performans göstermektedir. Ekonomideki bu gelişme, güven artışı ile birlikte yüksek büyüme oranları, makro-ekonomik stratejiler, mali ve para politikaları ve yapısal reformlarla kendisini

¹⁰ TÜİK (2019).

¹¹ B. Parlak ve K. C. Doğan, “Türkiye’de Mevcut İl Yönetimi Ve İlçe Yönetimi: Tarihsel Ve Yapısal Bir İnceleme”, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Yıl: 2018, Cilt: 1, Sayı: 2, ss.42-52.

¹² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Bakanlığı, <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-veriler/>

göstermiştir. Ülkede yurtiçi piyasa, rekabetçi ve dinamik özel sektör, ulaşım, telekomünikasyon ve enerji sektörlerinde gerekli teknolojik altyapı mevcuttur.¹³

Türkiye 2017 yılında, “Dünya Ekonomik Görünüm Raporu” verilerine göre satın alma gücü paritesinde (SGP), dünyanın 13’üncü, Avrupa’nın ise 5’nci büyük ekonomisidir. Türkiye 2010-2016 döneminde ortalama %6,3 büyürken, 2017 yılının ilk dönemde %5,1’lik büyüme gerçekleşmiştir. Bu büyüme daha çok karlı yatırımlar ve ihracattan kaynaklanmaktadır. 2017 yılı üçüncü çeyrekte ise büyüme oranı %11,1 olarak gerçekleştirmiş ve ilk dokuz aylık dönemde büyüme oranı %7,4’e ulaşmıştır.

Türkiye, 2017 yılı ilk dokuz aylık verilere göre OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), Avrupa Birliği ve G20 ülkeleri arasında, büyüme oranı bakımından ilk sırayı almıştır. Türkiye Cumhuriyeti, OECD ile G-20 büyük ekonomik toplulukların kurucu üyelerinden bir tanesidir.¹⁴

Türkiye’nin, Orta Vadeli Program (OVP) hedeflerine göre 2018-2020 yılları için %5 büyüme hedefi bulunmaktadır. OECD tahminlerine göre Türkiye, 2015-2025 arası dönemde yıllık ortalama %4,9’luk büyümeyle ekonomik büyümesi en hızlı olan ülkelerden biri olacaktır. Ancak özellikle 2017’nin ikinci çeyreğinden başlayarak ekonomik büyümeyle ilgili Türk ekonomisine yönelik tahminlerini, uluslararası alandaki kredi derecelendirme kuruluşlarının verileri doğrultusunda tekrar değerlendirmek durumunda kalmıştır. Türkiye’nin OECD 2017 için ekonomik alandaki büyüme oranı %6,1’e yükselmiştir. 2018 yılında yaşanan döviz kurlarındaki aşırı yükseliş ve buna bağlı oluşan yüksek enflasyon sonrası ülke ekonomisinde bir gerileme ve durgunluk yaşanmaya başlamıştır.¹⁵

Yaşanan büyük sıkıntılara rağmen Türkiye ekonomisi, son zamanlardaki ekonomik başarısıyla büyüme açısından üstün bir performans ortaya koymuştur. Bu performansın ortaya çıkmasında güçlü bir makroekonomik stratejinin uygulanması, finans politikalarındaki tutarlılık ve köklü yapısal reformların büyük etkisi olmuştur. Böylelikle bir taraftan Türkiye ekonomisinin küreselleşen dünyayla bütünleşmesi sağlanırken diğer taraftan ülkeyi doğrudan yabancı yatırım açısından bölgenin liderlerinden biri konumuna taşımıştır. Bu reformlar Türkiye’deki ekonomi rolünü güçlendirmiştir. Özel sektör, finans sektörünün etkinliğini ve esnekliğini geliştirerek, kamu finansmanlarının daha sağlam bir temele oturmasını

¹³ Cemalettin Kalaycı, ”Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye’nin Açmazları”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi, Nisan 2013, s.20-44.

¹⁴ Dünya Ekonomik Görünüm Raporu, 2017.

¹⁵ TUSAİD, 2017 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi.

sağlamıştır. Yapılan reformlar sonucu ülkenin ekonomik yapısı ve mali göstergeleri daha da güçlenmiş, böylelikle ekonomi 2003-2016 arasında yıllık ortalama %5,6'lık reel GSYİH büyüme oranıyla büyümüştür. AB tanımlı borç stoku 2002-2016 yılları arasında %72'den %28,3'e gerilerken,¹⁶ 2016 yılında tüketici fiyatları endeksi (TÜFE) %8,53 oranında gerçekleşmiştir. Ülkenin istikrarlı ekonomik büyümesi ile Merkez Bankası toplam rezervi, 15 Aralık 2017 tarihi itibarıyla 113.582 milyar ABD Doları olarak kaydedilmiştir.¹⁷

Tablo 4. Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

GSYH	851 milyar ABD Doları (2017-Cari Fiyatlar)
Kişi Başına GSYH	10.597 ABD Doları (2017)
İhracat Hacmi	157 Milyar ABD Doları (2017)
İthalat Hacmi	234 Milyar ABD Doları (2017)
Turizm Geliri	26,3 Milyar ABD Doları (2017)
Turist Sayısı	32,1 Milyon (2017)
Doğrudan Yabancı Yatırım	10,9 Milyar Dolar (2017)
Yabancı Şirket Sayısı	58.418 (2017)
Enflasyon Oranı	%11,9 (TÜFE-2017)

Kaynak: TÜİK (2019)

Temel ekonomik göstergeleri (Tablo 4) incelendiğinde Türkiye'nin, son 15 yıllık süre içerisinde, gayrisafi milli hâsıla oranını 236 Milyar ABD Dolar (2002) seviyesinden, 2017'de 851 Milyar ABD Doları seviyesine çıkartarak önemli bir performans gösterdiği görülmektedir. Kişi başına düşen milli gelir 2002'de 3.581 ABD Doları iken, 2017'de 10.597 ABD Doları seviyesine çıkmıştır. Nüfusu 50 milyonu aşkın olan ülkeler arasında, kişi başına düşen GSYH seviyesi 10.000 ABD dolarından fazla olan dokuz ekonomiden biri de Türkiye'dir. Diğer 8 ülke ve kişi başı GSYH oranları şu şekildedir;¹⁸

- 1- Amerika 59.501\$,
- 2- Almanya 44.550 \$,
- 3- Fransa 39.869 \$,
- 4- İngiltere 39.735 \$,

¹⁶ TUSAİD (2017) "2017 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi", s.7-15.

¹⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı (2018). "Türkiye Ekonomik Gelişmeleri Raporu".

¹⁸ Dünya Ekonomik Görünüm Raporu, 2017.

5- Japonya	38.440 \$,
6- İtalya	31.984 \$,
7- Güney Kore	29.291 \$
8- Rusya	10.608 \$

Mali disiplin doğrultusunda hareket eden Türkiye, 2002’de %70 olan kamu borç stokunu, 2017’de %28 oranına çekmeyi başarmıştır. Süreç içerisinde takip edilen sıkı mali disiplindeki olumlu etki, ülkenin kurmuş olduğu bütçe dengesini, son 15 yıllık süre içerisinde fark edilecek bir seviyeye getirmiştir. 2003 yılından itibaren yüksek enflasyon oranları hızlı bir şekilde düşürülerek kontrol altında tutulurken, 2007-2017 döneminde 7,4 milyonluk istihdam artışı sağlanmıştır. İhracatta gerçekleşen yıllık ortalama %10,3 büyüme oranı ile ihracat hacmi, dünya performansının üzerine çıkmış ve son 15 yılda 36 Milyar ABD Dolarından 157 Milyar ABD Dolarına yükselmiştir.¹⁹

Türkiye’nin ekonomisi gelişerek, uluslararası alanda yapılan işlem hacminde önemli bir gelişme ortaya koymuştur. Bu gelişmelerin ardından ekonomik faaliyetlerde hareketlilik yaşanırken, bu duruma bağlı olarak finansal faaliyetlerde de önemli gelişmeler sağlanmıştır. Türkiye’nin Cumhuriyetin 100. kuruluş yıl dönümüne denk gelen 2023 yılındaki hedefi, sanayi merkezi olan İstanbul’u önemli bir finans merkezi haline getirmektir. Büyük ve genç nüfusu, vasıflı iş gücü, stratejik konumu ve buna bağlı olarak hızla gelişen pazarları, İstanbul’u uluslararası alanda finans merkezine dönüştürmektedir.²⁰

1.7. Sektörler İtibarıyla Türkiye Ekonomisi

2013 verilerine göre en çok otomobil üretimi yapılan ülkeler arasında, Türkiye 17. sıradadır ve otomotiv sanayi sürekli gelişmektedir. 2014’te gemi yapımında 1,2 Milyar \$ kazanç sağlanmıştır. Türkiye’de üretimi yapılan gemiler için en büyük pazar Birleşik Krallık, Norveç, Malta ve Marshall Adaları’dır. 2012’deki verilere bakıldığında 87 aktif Türk tersanesinin olduğu görülmektedir. Gemi inşa sektörünün başlıca merkezleri Tuzla, Yalova ve İzmit’tir.²¹ Türk markaları olan Beko ve Vestel, Avrupa’nın en büyük beyaz eşya ve tüketici elektroniği üretim şirketlerindendir. Bu sektörleri geliştirerek, yeni teknolojilerin üretilmesi hususunda önemli oranlarda yatırımlar gerçekleşmektedir. Türk ekonomisinin öteki önemli bölümleri de makine sanayi, demir-çelik, madencilik, gıda, petrokimya ürünleri, petrol arıtma, tekstil, elektronik, ev aletleri, inşaat ve bankacılıktır. 2013 verilerine bakıldığında Türkiye’de mevcut

¹⁹ T.C. Ticaret Bakanlığı (2017).

²⁰ TUSAİD (2017). Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi, Tahminler s. 7-15.

²¹ Ekonomik Kalkınma Bakanlığı <http://economy.gov.ru/minec/main> Mart 2019.

sektörlerde GSYİH dağıtım oranı; %8,9 ile tarım, %27,3'lük bir oranla sanayi ve %63,8'lik kısımla hizmet şeklinde sıralanmaktadır. Bu oranlar doğrultusunda bir değerlendirme yapıldığında, nüfusun dörtte birinin tarım sektörüyle uğraştığı görülmektedir.²²

Türkiye, tarım üreticisi olarak dünyada 7'nci sıradadır. Üretilen tarım ürünleri arasında, kuru kayısı, çekirdeksiz kuru üzüm, fındık ve kuru incirde dünyada birinci sıradadır. Bununla birlikte dünyanın önemli bal üreticileri arasındadır. Türkiye, 2016'da 18,5 milyon ton süt üretimi yapmış, böylelikle süt ürünlerinde önemli bir üretici konumuna ulaşmıştır. 2016'daki verilere göre 35,3 milyon ton tahıl üretimi yapılmış, 30,3 milyon ton sebze yetiştirilmiş, 18,9 milyon ton meyve üretimi, 1,9 milyon ton kümes hayvancılığından et üretimi ve 1,2 milyon ton küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıktan kırmızı et üretimi gerçekleşmiştir. Bu sektörlerde; ülkenin genç nüfuslu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanan pazar büyüklüğü, sürekli hareketliliğin olduğu özel sektör ekonomisi, bölgelerden sağlanan turizm geliri ve iklim koşullarının elverişliliği sayesinde güçlü bir konumdadır.²³

1.8. Türkiye'nin Dış Ticareti

1929 yılında tüm dünyada görülen “Büyük Ekonomik Bunalım”dan birçok ülke gibi Türkiye de büyük oranda etkilenmiştir. Bu kriz 1980'lerin başına kadar sürmüştür. Krizin etkisiyle dış ticaret odaklı bir büyüme politikası başlatılmıştır. 1980'li yıllarda serbest piyasa ekonomisi düşüncesi öne çıkmıştır. Bu düşünce ile birlikte ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilmiş, ihracatı teşvik ederek sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Böylece, ihracat stratejisi ile dış ticaretin artırılması ön görülmüştür. 1995'ten itibaren Gümrük Birliği tarifeleriyle beraber Türkiye'de geniş bir liberalleşmeye gidilirken, bu konu ülkenin en önemli dış politikası haline gelmiştir. Bu dönüşümle birlikte her ne kadar ihracat artmış olsa da ithalatta yaşanan artış daha çoktur. Ancak dış ticarete ciddi açıklar ortaya çıkmıştır. Yüksek oranda ihracat kotası, ekonominin açık olduğunu ve ihracatın ulusal ekonomi ölçeğine göre önemini yansıtmaktadır. Türkiye'de dış ticaret politikası, bunun teşvik edilmesi, yatırımların sabitleşmesi, serbestleşmesi ve imalat sektörünün değeri ihracat kotasında bir artış olduğunu göstermektedir.²⁴

Uçak krizinin etkisinden sonra ekonomide yaşanan durgunluktan çıkılmış ve Türkiye ekonomisi toparlanma sürecine girmiştir. İhracatta ve ithalatta yaşanan düşüşlerden sonra artışlar görülmüştür. Sınırlara yakın ülkelerin pazarlarında gerçekleşen büyüme, politik

²² Türkiye İş Bankası (2017). “Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler”, s.2-13.

²³ TUSAİD (2017). 2017 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi, s.7-15.

²⁴ T.C. Ticaret Bakanlığı (2017). “Ekonomik Görünüm”.

yönden rahatlama ve jeopolitik risklerin daha az yaşanması, 2017 ihracatını pozitif olarak etkilemiştir. Aynı zamanda büyüme ve ihracatın geliştirilmesine dair uygulamaya konulan teşvikler, ihracatın yükselmesini destekleyen etkenlerdir. Son üç yıllık sürede ithalatta ortaya çıkan gerileme, 2017’de yerini artışa bırakmıştır. Bu artışın oluşmasında; iktisadi faaliyetlerde meydana gelen hareketlilikle beraber, üretimin ve iç talebin artmasının, OPEC’in petrol üretimini azaltma kararının, Ortadoğu’da devam eden siyasi sorunların ve petrol fiyatlarındaki ve altın ithalatındaki artışın etkisinden kaynaklanmaktadır. 2015’te diğer dönemlere kıyasla ithalatta bir daralma olmuş ve son yıllarda da bu daralma devam etmiştir. Ancak 2017’nin sonuna doğru ve 2018 yılında oranlar değişmiş ve artış yaşanmıştır.²⁵

Türkiye’nin 2010-2018 arası dış ticaret istatistikleri incelendiğinde (Tablo 5), 2016’da dış ticaret hacminin toplam 341,1 Milyar ABD Doları seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu miktarın 142,5 Milyar Doları ihracat, 198,6 Milyar Doları ise ithalattır. 2005-2006 dönemlerinde ihracattaki artış oranı Türkiye’de % 6,4, dünya genelinde ise yaklaşık %4,3 oranındadır. İhracat 2017’de %153,3 milyar dolar olurken, 2018-2019 dönemlerinde ise sırasıyla 170 ve 193,1 milyar dolar seviyesinde olması beklenmektedir. Ancak döviz kurlarının aşırı yükselmesi dış ticarete doğrudan yansımış ve bu ticari faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ile Ticaret Bakanlığı tarafından açıklanan istatistiklere göre ihracat 2018’de bir önceki yıla göre yüzde 6,5 azalarak 12,3 milyar dolara, ithalat ise 22,7 azalışla 14 milyar dolara gerilemiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Tablo 5. Türkiye’nin 2010-2018 Yılları Arasında Dış Ticaretin İstatistikleri

(Milyon Dolar)

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	113,9	134,9	152,6	151,6	157,6	143,9	143	156,9	167,9
İthalat	185,5	240,8	236,5	251,7	242,1	207,2	199	233,8	223,0
Hacim	299,4	375,7	389,1	403,5	399,7	351,1	342	390,7	391,0

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2019) (<https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret>)

²⁵ TUSAİD (2017). 2017 Yılına Giren Türkiye ve Dünya Ekonomisi, s.7-15.

Tablodaki verilere göre son yıllardaki ekonomik reformların bir sonucunu olarak, dış ticaretin hacmi ve yapısı önemli ölçüde değişmiştir.

1.8.1. İhracat

İhracat, 1980’li yıllardan itibaren yürütülen ihracata dayalı kalkınma modeli kapsamında hayata geçirilen politikalara uygun olarak, Türkiye için nitelik ve de nicelik bakımından son derece önemli hale gelmiştir. Bilhassa 1980’lerde başlayan ve 1990’lı yılların ortalarına kadar süren uygulamalarda; giyim ürünleri, tekstil, gıda maddesi ve demir-çelik üretimi gibi sanayi ürünlerinin pazardaki paylarında önemli sayılabilecek gelişmeler yaşanmıştır.²⁶

Türkiye, 1996’da Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği anlaşmalarının ardından, ihracat alanında yeni bir sistem sürecine dâhil olmuştur. Önceki yıllarda gerçekleşen gelişmelerle birlikte, elektronik ve ekipmanları ile otomobil ürünleri gibi yüksek performans gerektiren alanlara yönelik üretim ve ihracatta önemli artışlar gözlenmiştir.²⁷

Tablo 6. Sektörlere Göre İhracat (Milyon Dolar)

Sektörler	Değer			Pay (%)			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016	2017
Tarım ve ormancılık	5.757	5.397	5.288	4,0	3,8	3,4	-6,2	-2,0
Balıkçılık	368	414	451	0,3	0,3	0,3	12,4	8,9
Madencilik ve taş ocaklığı	2.799	2.677	3.509	1,9	1,9	2,2	-4,4	31,1
İmalat	134.390	133.596	147.164	93,4	93,7	93,7	-0,6	10,2
Diğer	525	446	608	0,4	0,3	0,4	-15,1	36,3
Toplam	143.839	142.530	157.020	100,0	100,0	100,0	-0,9	10,2

Kaynak: TÜİK (2019)

Sektörlere göre ihracat verileri incelendiğinde, 2016 yılında 143 Milyar Dolar olan ihracatın, 2017 yılında 157 Milyar Dolara yükseldiği görülmektedir. 2017’de başta gelişmiş ülkelerde olmak üzere küresel ekonomide yaşanan hareketlilik ve finansal şartlardaki iyileşmeler, küresel ticaret hacminde artış sağlamıştır. Bilhassa küresel krizden sonra büyümenin düşük olduğu AB bölgesinde, ekonomik güçlenmenin başlaması da ihracattaki artışı desteklemiş ve ihracat, 2018 yılında 168 Milyar Dolara yükselmiştir.

²⁶ Qasımlı, Musa, “SSCB-Türkiye İlişkileri, Türkiye’de 1980 Darbesinden SSCB’nin Dağılmasına kadar”, s. 20

²⁷ Turan Akın, “Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı”, s.14.

2017'deki ihracatta sektörler bazında azalmanın yaşandığı tek alan tarım ve ormancılıktır. %2 azalışın olduğu bu sektörlerde ihracat, 5,3 Milyar Dolar gerilemiştir. Toplam ihracatta balıkçılık en küçük pay sahibi sektördür. İhracat; balıkçılıkta %8,9 artışla 451 Milyon Dolar, madencilik ve taş ocakçılığında %31,1 artışla 3,5 Milyar Dolar, imalat sektöründe %10,2 artışla 3,5 Milyar Dolar, imalat sektöründe ise %10,2 artışla 147,2 Milyon Dolar seviyesine yükselmiştir. Sektörlerin toplam ihracat içindeki payları karşılaştırıldığında, imalat sektörü %93,7 ile en yüksek payı almıştır. Bu sektörü %3,4 ile tarım ve ormancılık, %2,2 ile madencilik ve taş ocakçılığı ve %0,3 pay ile balıkçılık sektörünün izlediğini görülmektedir.²⁸

Tablo 7. Türkiye'nin İhracatı İlk On Ürün (Milyon Dolar)

Ürün Grupları	Değer		% pay		Değişim	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017
Demir yolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve parçaları	19.802	23.940	13,9	15,2	13,4	20,9
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler ve parçaları	12.339	13.825	8,7	8,8	0,0	12,1
Kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal paralar	12.176	10.879	8,5	6,9	8,1	-11
Örme ve işlenmiş ürünler	8.849	8.840	6,2	5,6	-0,9	-0,1
Demir-çelik	6.180	8.230	4,3	5,2	-5,7	33,2
Elektrikli makine ve cihazlar	7.828	8.090	5,5	5,2	-5,4	3,4
Örme ve işlenmemiş eşyalar	5.925	5.948	4,2	3,8	0,2	0,4
Demir ve çelik ürünleri	4.964	5.599	3,5	3,6	-9,2	12,8
Plastik ve plastik ürünleri	5.026	5.474	3,5	3,5	-6,2	8,9
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	3.211	4.327	2,3	2,8	-29	34,8

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019)

Tablo 7. Türkiye'nin 2017 yılı ihracatına bakıldığında; ihracatı yapılan ürünler içerisinde 23,94 Milyar Dolarla “demir yolu ya da tramvay vagonları haricindeki araçlar ve bu araçların parçalarının ihracatı” ilk sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ürünlerin Toplam İhracat içindeki payları, bir önceki döneme göre artmış ve %15,2'ye yükselmiştir. “Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler ve parçaları” ihracat içerisinde 13,83 Milyar Dolar

²⁸ TUSAİD (2017). 2017 Yılına Giren Türkiye ve Dünya Ekonomisi, s.7-15.

seviyesinde değer ve %8,8’lik oranla ikinci sırada; “kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal parçaların ihracatı 10,9 Milyar Dolarlık değere ulaşmış ve %6,9’luk sağladığı pay ile üçüncü sıraya yerleşmiştir. 2017 yılı içerisinde ihracattaki en yüksek artış %34,8 ile “mineral yakıtlar, mineral yağlar” ihracatında gerçekleşirken, azalmanın en çok yaşandığı ürünler ise %10,7 oranıyla “kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal parçalar” da gözlemlenmiştir.

1.8.2. İthalat

Türkiye’deki ithalat süreci; AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği’ne uyum sağlama adına EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) ile var olan ilişkilerin devam etmesi ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğinin getirmiş olduğu yükümlükleri gerçekleştirme açısından ortaya çıkan liberalleşmenin bir ürünüdür. İthalat rejiminde ihtiyaç duyulan değişikliklerin yapılmasıyla beraber, 1 Ocak 1996’da AB ile “Gümrük Birliği Anlaşması” yürürlüğe sokulmuştur.²⁹ Türkiye’nin 1980’li yıllardan itibaren benimsediğı ithalat rejimindeki temel hedefler şunlardır:³⁰

“Gümrük Tarifeleri ve yapılan Ticaret Genel Anlaşması (GATT) uyarınca, belirtilen hükümlere uygun korumacı tedbirlerin en aza indirilmesi”

“İşlemlerin yapılmasındaki bürokratik prosedürlerin daha az uygulanması”

“İhtiyaç duyulan hammadde ve ara malların belirli kalite standartlarında kabul edilebilir fiyatlardan sağlanması”

Sektörlere göre ithalat verileri incelendiğinde (Tablo 8), 2016’da %4,2 oranında azalan ithalat, 2017’de %17,7 artış göstermiştir. Enerji fiyatında ve altın ithalatında yaşanan artışlarla ekonomide yaşanan hareketlenmeye bağlı üretim ve talepte meydana gelen artışlar, ithalatı da yukarı çekmiştir. İthalat toplamı, 2017’nin sonlarında 198,6 Milyar Dolar seviyesinden 233,8 Milyar Dolar seviyesine yükselmiştir. Sektörler itibarıyla ithalat da 2017 yılında bir önceki yıla göre artışı %37,2 olan “Madencilik ve Taş Ocakçılığı” sektörü ilk sırada gelmektedir. Bu sektörlerde 2016 yılında 19 Milyar Dolar ithalat yapılırken, 2017’de 26,08 Milyar Dolarlık ithalat yapılmıştır. Tarım ve ormancılık sektöründe 2016 yılında 7,04 Milyar Dolar olan ithalat, 2017’de %27,7 artış ile 8,99 Milyar Dolarla ulaşmıştır. İmalat sektörü %14,1 oranındaki artışla 190,7 Milyar Dolar seviyesine ulaşırken, bunu %3,6 oranındaki artışla 58 milyon dolar seviyesine ulaşan balıkçılık sektörü izlemiştir. İthalat içinde sektörlerin toplam

²⁹ T.C. Ticaret Bakanlığı (2019). “İthalat Politikaları”, Nisan 2019.

³⁰ Hasan Selçuk, “Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri”, s. 55

payları karşılaştırıldığında; imalat sanayi sektörü %81,6, madencilik ve taş ocakçılığı sektörü %11,2, tarım ve ormancılık sektörü ise %3,8 olarak gerçekleşmiştir. İthalat içerisinde genel toplamda payı en az olan sektör balıkçılıktır. En yüksek pay ise %80 ile imalat sektöründedir.³¹

Tablo 8. Sektörlere Göre İthalat (Milyon Dolar)

Sektörler	Değer			Pay (%)			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016	2017
Tarım ve ormancılık	7.176	7.041	8.991	3,5	3,5	3,8	-1,9	27,7
Balıkçılık	88	56	58	0,0	0,0	0,0	-36,7	3,6
Madencilik ve taş ocakçılık	27.609	19.009	26.079	13,3	9,6	11,2	0,3	14,1
İmalat	166.821	167.243	190.744	80,5	84,2	81,6	0,3	14,1
Diğer	5.540	5269	7.928	2,7	2,7	3,4	-4,9	50,5
Toplam	207.234	198.618	233.800	100,0	100,0	100,0	-4,2	17,7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2019).

Tablo 9’a göre 2017’de toplam ithalat içerisinde 37,2 Milyar Dolar ile mineral yağlar, mineral yakıtlar ve bu ürünlerden sağlanan mineral mumlar ilk sırada yer almaktadır. Bu grupta yer alan ürünlerin toplam ithalattaki payı, bir önceki döneme göre 2,2 oranında artışla %15,9 oranına yükselmiştir. Nükleer reaktörler, aletler, mekanik cihazlar, makineler ve kazanlar ile bu ürünlere ait aksam ve parçaların ithal edilmesi 27,16 Milyar Dolar seviyesindeki değerle ve %11,6’lık payla ikinci sırada bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise “elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme parça-aksesuarları” yer almaktadır. Bunların ithalatında 21,15 Milyar Dolarlık seviye yakalanırken, toplamdaki payı %9,0 olmuştur. Dördüncü sıradaki “kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal parçalarının” ithalat değeri 17,44 Milyar Dolar’dır ve toplamdaki payı ise %7,5’tir. “Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler ve parçalar” 17,428 Milyar Dolar ithalat değeri ve %7,5 pay ile beşinci sırada yer almaktadır. Bu ürünleri sırasıyla demir ve çelik, plastikler ve mamulleri ve organik kimyasal ürünleri takip

³¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019).

etmiştir. Bu ithal ürünler içinde ithalat artışında en yüksek oran %142,1 ile metal paralar, taklit mücevherleri eşyası, inciler, kıymetli metaller, yarı kıymetli taşlar ya da kıymetli taşların ithalatında gerçekleşmiştir. En çok azalmanın olduğu sektörler ise %2,3 oranıyla motosikletler, bisikletler, traktörler, motorlu kara taşıtları, öteki kara taşıtları ve bu ürünlerin aksam ve parçalarının ithalatıdır.³²

Tablo 9. Türkiye'nin İthalatı İlk On Ürün (Milyon Dolar)

Ürünler	Değer			Pay(%)			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016	2017
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri, mineral mumlar	37.843	27.169	37.205	18,3	13,7	15,9	-28	36,9
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler ve parçaları	25.587	27.297	27.165	12,3	13,7	11,6	6,7	-0,5
Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, parça aksesuarları	17.638	20.135	21.152	8,5	10,1	9,0	14,2	5,0
Kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler ve metal parçaları	4.183	7.204	17.444	2,0	3,6	7,5	72,2	142
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler ve parçaları	17.544	17.841	17.428	8,5	9,0	7,5	1,7	-2,3
Demir ve çelik	14.775	12.575	16.762	7,1	6,3	7,2	-15	33,3
Plastikler ve mamulleri	12.268	11.628	13.265	5,9	5,9	5,7	-5,2	14,1
Organik kimyasal ürünleri	4.716	4.360	5.388	2,3	2,2	2,3	-7,5	23,6
Optik, tıbbi ve aksesuarları	4.621	4.633	4.999	2,2	2,3	2,1	0,2	7,9
Eczacılık ürünleri	4.296	4.217	4.449	2,1	2,1	1,9	-1,8	5,5
Toplam İthalat	207.234	198.618	233.800	100	100	100	-4,2	17,7

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi)
<https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>

1.9. Ülkelere Göre Dış Ticaret

Tablo 10 incelendiğinde, 2017 yılı içerisinde ihracatın en çok yapıldığı on ülke arasında ilk sırada Almanya yer almaktadır. Almanya'ya yapılan toplam ihracat 15,12 Milyar Dolardır. Bu rakamın toplam ihracattaki payı %9,6'dır. Bu ülkeye gerçekleştirilen ihracat 2016'ya göre %8,0 artmıştır. İkinci sırada ise 9,6 Milyar Dolar ve %6,1'lik toplam ihracattaki pay ile İngiltere yer almaktadır. İngiltere'ye gerçekleştirilen ihracat 2016'ya göre %17,8 oranında

³² T.C. Ticaret Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>

azalmıştır. Üçüncü sırada yer alan Birleşik Arap Emirlikleri'ne ise 9,18 Milyar Dolar ihracat yapılmıştır. Bu rakam toplam ihracatın %5,8'ine denk gelmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri, 2016'ya göre %69,9'luk oran artışıyla ihracatta en çok artışın yaşandığı ülke olmuştur. 2017'de toplam ihracatın %51,1'i ilk ondaki ülkelere gerçekleştirilmiştir.³³

Tablo 10. Türkiye'nin En Çok İhracat Yapılan İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)

Ülkeler	Değer			Pay (%)			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016	2017
Almanya	13.417	13.999	15.121	9,3	9,8	9,6	4,3	8,0
İngiltere	10.556	11.686	9.605	7,3	8,2	6,1	10,7	-17,8
BAE	4.681	5.407	9.184	3,3	3,8	5,8	15,5	69,9
Irak	8.550	7.637	9.056	5,9	5,4	5,8	-10,7	18,6
ABD	6.396	6.623	8.655	4,4	4,6	5,5	3,6	30,7
İtalya	6.887	7.581	8.475	4,8	5,3	5,4	10,1	11,8
Fransa	5.845	6.022	6.585	4,1	4,2	4,2	3,0	9,3
İspanya	4.742	4.988	6.304	3,3	3,5	4,0	5,2	26,4
Hollanda	3.155	3.589	3.865	2,2	2,5	2,5	13,8	7,7
İsrail	2.698	2.956	3.408	1,9	2,1	2,2	9,5	15,3
10 ülke toplamı	66.928	70.488	80.258	46,5	49,5	51,1	5,3	13,9
Toplam ihracat	143.839	1422.530	157.020	100,0	100,0	100,0	-0,9	10,2

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi)

<https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>

Tablo 11'e göre Türkiye'nin 2017 yılında en çok ithalat yaptığı on ülke arasında ilk sırada Çin yer almaktadır. Çin'den yapılan ithalat 23,37 Milyar Dolara ulaşırken, bu rakamın toplam ithalattaki payı %10'dur. Bu ülkeden yapılan ithalat 2016 yılına göre %8,1 azalmıştır. İkinci sırada 21,3 Milyar Dolar ve toplam ithalat içinde %9,1 oran ile Almanya yer almaktadır. 2016 yılına göre Almanya'dan yapılan ithalat %0,8 oranında azalma göstermiştir. Üçüncü sırada ise 19,514 Milyar Dolar ve toplam ithalat içinde %8,3'lük oranla Rusya yer almaktadır. 2016 yılında yaşanan politik yaptırım ve gerginlikler sonucu ithalat azalmıştır. 2017 yılında

³³ T.C. Ticaret Bakanlığı (2019). (Çevrimiçi) <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>

toparlanma sürecine giren ithalat, %28,7 artış göstermiştir. İthalatta ilk onda yer alan ülkelerin toplam ithalat içindeki payı %52,6 olarak gerçekleşmiştir.³⁴

Tablo 11. Türkiye’nin En Çok İthalat Yapılan İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)

Ülkeler	Değer			Pay (%)			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016	2017
Çin	24.873	25.441	23.371	12,0	12,8	10,0	2,3	-8,1
Almanya	21.252	21.475	21.302	10,3	10,8	9,1	0,6	-0,8
Rusya Federasyonu	20.402	15.162	19.514	9,8	7,6	8,3	-25,7	28,7
ABD	11.141	10.868	11.945	5,4	5,5	5,1	-2,5	9,9
İtalya	10.639	10.218	11.305	5,1	5,1	4,8	-4,0	10,6
Fransa	7.598	7.365	8.071	3,7	3,7	3,5	-3,1	9,6
İran	6.096	4.700	7.492	2,9	2,4	3,2	-22,9	59,4
İsviçre	2.446	2.503	6.900	1,2	1,3	3,0	2,4	175,7
Güney Kore	7.057	6.384	6.609	3,4	3,2	2,8	-9,5	3,5
İngiltere	5.541	5.320	6.549	2,7	2,7	2,8	-4,0	23,1
10 ülke toplamı	117.146	109.437	123.058	56,5	55,1	52,6	-6,6	12,4
Toplam ithalat	207.234	198.618	233.800	100,0	100,0	100,0	-4,2	17,7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2019)

1.10. Yabancı Yatırımlar ve Müteahhitlik Hizmetleri

Türkiye, yabancı yatırımcılar için her zaman bir cazibe merkezi olmuştur. 2003-2016 dönemlerinde yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının miktarı 176 Milyar Dolardır. 2017’de ise Ocak-Ekim döneminde doğrudan yabancı sermaye akışı, 8,29 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.³⁵ Türkiye, 2012’den itibaren Batı Asya’daki en çok yabancı sermaye çeken ülke olmuştur. Türkiye, yabancı yatırımcılara yerel yatırımcılarla aynı hak ve yükümlülükleri vererek güvenli bir ortam sağlamaktadır. Bulunduğu stratejik konum itibariyle yabancı sermayeyi diğer ülkelere göre daha çok çeken Türkiye’de yabancı sermayeli yaklaşık 60 bin işletme faaliyet göstermektedir.³⁶

³⁴ Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2019).

³⁵ Atilla Sandıklı, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Türkiye-Rusya İlişkilerinin Dinamikleri

³⁶ Dikkaya vd. (2017). “Türkiye-Rusya İlişkileri: Duygusalılık mı?”

Türkiye, müteahhitlik alanında dünya genelinde Çin'den sonra ikinci sıradadır. Bu sektörde son 10 yılda gerçekleşen hizmetler değerlendirildiğinde, 2008-2017 yaz döneminde 4152 projeye imza attığı görülmektedir. Bu projelerin toplam değeri 220,1 Milyar Dolardır. Bu miktar son 45 yılda üstlenilen 344,7 Milyar Dolar tutarındaki proje miktarının %64'lük kısmına denk gelmektedir. Ortalama olarak, proje bedelinde son 10 yıl içinde önemli sayılabilecek gelişmeler kaydedilmiştir. Bu çerçevede, 2008'de yaklaşık proje bedeli 37,1 Milyon Dolarken 2017'de 2 kat artarak 79,3 Milyon Dolara yükselmiştir. Türk müteahhitler tarafından son 45 yıl içerisinde yürütülen projelerin ülkelere göre dağılımında birinci sırada 67,6 Milyar Dolar ve %19,6 pay ile Rusya bulunmaktadır. Bu ülkenin ardından 46,8 Milyar Dolar ve %13,6 oranındaki payla Türkmenistan, 28,9 Milyar Dolar ve % 8,4 oranındaki payla Libya gelmektedir. Sektör yönüyle değerlendirildiğinde de köprü, tüneller ve karayolu, projeleri %44,1 gibi bir oranla Türk müteahhitlerin yoğun olarak iş yaptığı sektörler olmuştur. Konut projeleri 43,7 Milyar Dolar ile ikinci, ticaret merkezi projeleri ise 29,1 Milyar Dolar ile üçüncü sırada yer almıştır. 2017 yılının itibarıyla küresel çapta faaliyet gösteren önde gelen 250 inşaat şirketinden 45'i Türklere ait firmalardır.³⁷

1.11. Türkiye'de Turizm

Türkiye, dünyanın en gözde turizm merkezlerinden biridir. 2015 yılı verilerine göre yıllık 30 milyondan fazla turist ağırlamaya yetecek potansiyele sahiptir ve ülkeye gelen turist sayısında her yıl artış olmaktadır. Türkiye, turizm alanında 2015 ve 2016 dönemlerinde terör saldırılarının yaşanması, bilhassa Rusya ile dış politika konusunda yaşanan olumsuzluklar, 15 Temmuz 2016 kalkışması ve sınırlardaki çatışmalar sebebiyle 2016'da zor bir dönem geçirmiştir. Bu tür olayların yansımaları en çok turizm sektöründe hissedilmiş ve yabancı ziyaretçilerin Türkiye'ye ilgisi azalmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen, 2017 yılında Rusya ile olan ilişkilerin normalleşme sürecine girmesi sonrasında turizm sektöründe önemli iyileşmeler kaydedilmiştir.³⁸

Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre (Tablo 12) bir önceki yıllara kıyaslandığında ülkeden ayrılan ziyaretçi sayısı 31,36 Milyon kişi iken, %23,1 artarak 38,62 Milyon kişiye yükselmiştir. Ülkeye giriş yapanların sayısı ise % 12,6 oranında artarak 7,89 Milyon kişiden 8,88 Milyon kişiye yükselmiştir. Ülkeye giriş yapan yabancı ziyaretçi sayısına göre bir değerlendirme yapıldığında Antalya, en fazla ziyaret edilen şehir olmuştur. 2014'te ülkeye

³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelistmeler.tr.mfa>.

³⁸ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019).

giriş yapan yabancı turistlerin %34'ünün ziyaret ettiği Antalya merkez ve Kaş, Belek ve Kemer gibi tatil köylerinde 500'ün üzerinde 4 yıldızlı ve 5 yıldızlı otel bulunmaktadır.³⁹

Tablo 12. Çıkış Yapan Ziyaretçi ve Giriş Yapan Vatandaş Sayısı (Bin Kişi)

Yıllar	Çıkış Yapan ziyaretçi sayısı	Değişim (%)	Giriş yapan Vatandaş Sayısı	Değişim (%)
2015	41.618	0,5	8.851	9,6
2016	31.365	-24	7.892	-9,8
2017	38.620	23,1	8.887	12,6

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019)

Tablo 13. Ülkelere Göre Türkiye'den Çıkış Yapan Yabancı Sayısı (Bin Kişi)

Ülkeler	Yıllar			Değişim (%)	
	2015	2016	2017	2016	2017
Rusya Federasyonu	3.652	856	4.700	-76,6	449,2
Almanya	5.593	3.929	3.594	-29,8	-8,5
İran	1.663	1.657	2.487	-0,3	50,1
Bulgaristan	1.826	1.697	1.851	-7,1	9,1
İngiltere	2.520	1.721	1.663	-31,7	-3,3
Irak	934	425	871	-54,5	104,9
Hollanda	1.239	916	807	-26,1	-11,8
Suudi Arabistan	451	534	653	18,4	22,3
Yunanistan	755	594	622	-21,4	4,8
Fransa	852	562	580	-34	3,2
Belçika	619	415	423	-32,9	1,9
Romanya	443	359	422	-18,9	17,4
İsrail	224	294	379	31,2	28,8
ABD	808	470	338	-41,8	-28,1
Polonya	501	206	295	-58,9	43,5

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2019)

³⁹ A.e.

Tablo 13'e göre 2017 yılında Türkiye'den çıkış yapan ziyaretçilerin ülkelere göre sıralamasında, 4,7 Milyon kişi ile Rusya ilk sırada yer almaktadır. Rusya'yı sırasıyla 3,59 Milyon kişi ile Almanya, 2,48 Milyon kişi ile İran, 1,85 Milyon kişi ile Bulgaristan ve 1,66 Milyon kişi ile İngiltere takip etmiştir. 2017'de Türkiye'den çıkış yapan ziyaretçi sayısında 2016 yılına oranla en fazla artışın yaşandığı ülke % 449,2'lik oranla Rusya olmuştur. Bir önceki yılda altıncı sırada yer alan Rusya, bu oran ile ilk sıraya yükselmiştir. Irak, on birinci sıradayken %104,9'luk bir oranla altıncı sıraya yerleşmiş, İran ise %50,1 artışla dördüncülüğten üçüncülüğe yükselmiştir. En fazla azalmanın yaşandığı ülke ise %28,1 ile ABD olmuştur. ABD bu oranla onuncu sıradan on dördüncü sıraya gerilemiştir. Danimarka, %18,9 azalış oranı ile dördüncülüğten on dokuzunculuğa gerilerken, Hollanda %11,8 oranındaki azalmayla beşincilikten yedinciliğe gerilemiştir.⁴⁰

2018 yılında Türkiye, sınır giriş çıkış istatistiklerine göre toplamda 46 milyon 112 bin 592 yabancı ziyaretçi ağırlamıştır. En çok ziyaretçi gelen ülkeler ve ziyaretçi sayıları şu şekildedir:⁴¹

- 1- Rusya 5 milyon 964 bin 613
- 2- Almanya 4 milyon 512 bin 360
- 3- Bulgaristan 2 milyon 386 bin 885
- 4- İngiltere 2 milyon 254 bin 871
- 5- Gürcistan 2 milyon 69 bin 393

Tablo 14. Turizm Gelir-Gider Dengesi ve Ortalama Harcamaları (Bin Dolar)

Yıllar	Gelir milyon \$	Gider milyon \$	Net gelir	Çıkış Yapan Ziyaretçi Ortalama harcama \$	Vatandaş Başına Ortalama harcama \$
2015	31.465	5.698	25.767	756	651
2016	22.107	5.050	17.058	705	640
2017	26.264	5.137	21.147	681	578

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2019)

Turizm sektöründeki gelir-gider kontrolü ve yapılan harcamalar incelendiğinde (Tablo 14), turizm gelirlerinin 2016 yılında %29,7 azaldığı görülmektedir. Ancak 2017 yılında ziyaretçi sayısındaki artışın etkisiyle %18,9 artış göstermiş ve 26,28 Milyar Dolara ulaşmıştır. 2016'da

⁴⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019).

⁴¹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <http://yigm.kulturturizm.gov.tr>.

%11,4 azalma gösteren turizm sektöründeki giderler, 2017’de %1,7 artmış ve 5,13 Milyar Doları bulmuştur. Benzer şekilde 2017 yılı için elde edilen net turizm gelirleri de %24,0 artış göstermiş ve 21.14 Milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığının açıkladığı turizm istatistiklerine göre 2018 yılında bu sektörden 29,5 Milyar Dolar net gelir elde edilmiştir. Turizm gelirlerinin %81,41’lik bölümü yabancı uyruklu ziyaretçilerden sağlanırken, %18,11’lik bölümü yurtdışında yaşayan vatandaşlardan elde edilmiştir. Kişi başına ortalama turizm harcaması 647 dolardır. Sektörde 2023’te yıllık 50 milyon turist gelmesi ve yaklaşık 50 milyar dolar gelir sağlanması hedeflenmektedir. Tüm bu veriler zaman zaman dalgalanmalar olmasına rağmen turizm sektöründe yabancı ziyaretçilerin sayısının istikrarlı bir biçimde arttığını göstermektedir.⁴²

1.12. Türkiye’nin Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Tablo 15. Türkiye’nin Üye Olduğu Ekonomik Uluslararası Kuruluşlar

Kuruluş	Üyelik Durumu	Üye olduğu tarih
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT, OSCE)	Kurucu üye	25 Haziran 1973
Birleşmiş Milletler (BM, UN)	Kurucu üye	24 Ekim 1945
İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	Kurucu üye	25 Eylül 1969
Dünya Ticaret Örgütü (WTO)	Üye	26 Mart 1995
G-20 (G-20)	Kurucu üye	1976
D-8 (D-8)	Kurucu üye	1997
Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu (ECLAC)	Üye	26 Temmuz 2017
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)	Kurucu üye	1985
Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)	Kurucu Üye	14 Aralık 1960
Karadeniz Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (BSEC)	Kurucu üye	25 Haziran 1992
Uluslararası Para Fonu (IMF)	Üye	11 Kasım 1947
Dünya Bankası (WB)	Üye	1947
İslam Kalkınma Bankası (İKB)	Kurucu üye	10 Ağustos 1974

Kaynak: T.C Dışişleri Bakanlığı (2019)

⁴² T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <http://yigm.kulturturizm.gov.tr>.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ): Türkiye 26 Mart 1995 tarihinden DTÖ'nün kurucu üyeleri arasındadır. Kuruluşun amacı çok taraflı ve çoklu ticaret anlaşmaları uygulamak ve bunların denetimini sağlamaktır.⁴³

G-20: Türkiye kurucu üyelerdendir. G-20, mali ve ekonomik kriz söz konusu olduğunda, bu duruma çözüm üretmek adına kurulmuştur. Küresel ekonomi, yolsuzlukla mücadele, istihdam, yoksulluğun giderilmesi, enerji güvenliği, kalkınma ve iklim değişikliği gibi alanlara odaklanmaktadır.⁴⁴

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT): 1985 yılında kurulan teşkilatın merkez ülkesi İran'dır. Kuruluşun amacı üye devletler arasında ekonomi, ticaret, ulaşım, haberleşme gibi konularda işbirliği yapmak ve güvenliği sağlamaktır.⁴⁵

Birleşmiş Milletler (BM): 1945 yılında uluslararası barışın korunması, dünya barışının ve güvenliğinin sağlanması amacıyla kurulmuştur. Türkiye kurucu üyeler arasındadır.⁴⁶

Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO): İkinci Dünya Savaşı sonrası, 1949 yılında Brüksel'de Sovyetler Birliği'nin yayılma politikalarına karşı kurulmuştur. Türkiye, savunma ittifakı olarak kabul edilen NATO'ya 1952'de üye olmuştur.⁴⁷

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT): 1973 yılında 32 Avrupa ülkesi ile kurulmuştur. Kuruluşun amacı uluslararası işbirliği, barış, istikrar ve kalkınmanın sağlanmasıdır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ): İstanbul'da 25 Haziran 1992'de kurulmuştur. Türkiye önderliğinde Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerce (Yunanistan, Ukrayna, Rusya, Romanya, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Türkiye) kurulmuştur. Bu teşkilatın amacı coğrafi yönden birbirine yakın olan bölgelerin ekonomilerinin tamamlayıcı nitelikteki özelliklerinden yararlanılması ve bu ülkeler arası ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesidir.⁴⁸

⁴³ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2019). (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e>

⁴⁴ A.e.

⁴⁵ A.e.

⁴⁶ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2019). (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e>

⁴⁷ A.e.

⁴⁸ A.e.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD): 1948 tarihinde Paris’te kurulan OECD’nin amacı, ülkelerin ekonomik ve sosyal refah düzeylerini yükseltmektir.

1.13. Türkiye’nin Enerji Görünümü ve Enerji Politikası

Türkiye, gelişen ekonomisi ile dünyanın önemli enerji tüketicileri arasında yer almaktadır. Ortadoğu, Hazar Bölgesi, Rusya, AB ve Orta Asya, petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından zengin bölgelerdir. Türkiye, tüketici pazarı arasında stratejik öneme sahiptir. Türkiye, OECD ülkeleri arasında, son on yılda en yüksek enerji talep artış oranına sahip ülkedir. Doğal kaynaklar bakımından diğer bölgelere göre zayıf kalmaktadır. Bu nedenle büyük ölçüde dışa bağımlılık söz konusudur.⁴⁹

Türkiye, enerji politikalarını belirlerken enerji ithalatındaki bağımlılığını ve coğrafi konumunun sağladığı jeopolitik üstünlüğü dikkate almaktadır. Bu kapsamda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yayımlanan “2015-2019 Strateji Planı”, Türkiye’nin enerji politikalarını belirlediği ve coğrafi konumun ön plana çıktığı en önemli strateji belgesidir. Strateji planında yer alan bölgesel ve uluslararası etkinlik ile enerji arz güvenliği temaları, Türkiye’nin enerji merkezi olma isteğini ortaya koymaktadır.⁵⁰ 2018 yılı itibarıyla Türkiye’nin toplam elektrik tüketim ortalaması 230 Milyar KWH şeklinde belirlenmiştir. Elektrik enerjisi yönüyle ortaya çıkan yüksek arz ve talep eğilimleri, kurulu gücün de zamanla artmasına yol açmaktadır. 2000 yılında 27 bin 264 MW olan kurulu güç, 2018’in sonlarında 88 bin 177 MW seviyesine taşınmıştır.⁵¹

Türkiye’nin enerji alanındaki ithalat bağımlılığı, enerji arz güvenliğini daha da güçlendirmektedir. Enerji stratejisinin başlıca unsurları arasında; doğal gazın ithal edildiği kaynakların çeşitlendirmesi, mevcut doğal gaz depolama kapasitelerin artırılması, petrol ve doğal gazın tedarikinde güzergâh çeşitlendirilmesi ve yerli kaynakların değerlendirilmesi yer almaktadır. Ayrıca enerji merkezi olma hedefi açısından coğrafi konumuna rağmen, yeterli alt yapıya ve enerji kaynaklarına yönelik arama, tespit ve üretim faaliyetleri gerekmektedir. Hedeflenen faaliyetler arasında, doğal gaz depolama kapasitesinin %20’ye yükseltilmesi, doğal gaz ithalatında tek bir tedarikçi ülkeye bağımlılığın %50 ile sınırlandırılması ve doğal gaz tedarikçisi ülkelerin çeşitlendirilmesi yer almaktadır. Strateji planında, enerji kaynak çeşitliliğini nükleer enerji kullanımının artması belirlemiştir. Bu kapsamda elektrik tüketiminin, Mersin ve Sinop’ta kurulacak olan iki nükleer güç santrali ile karşılanması

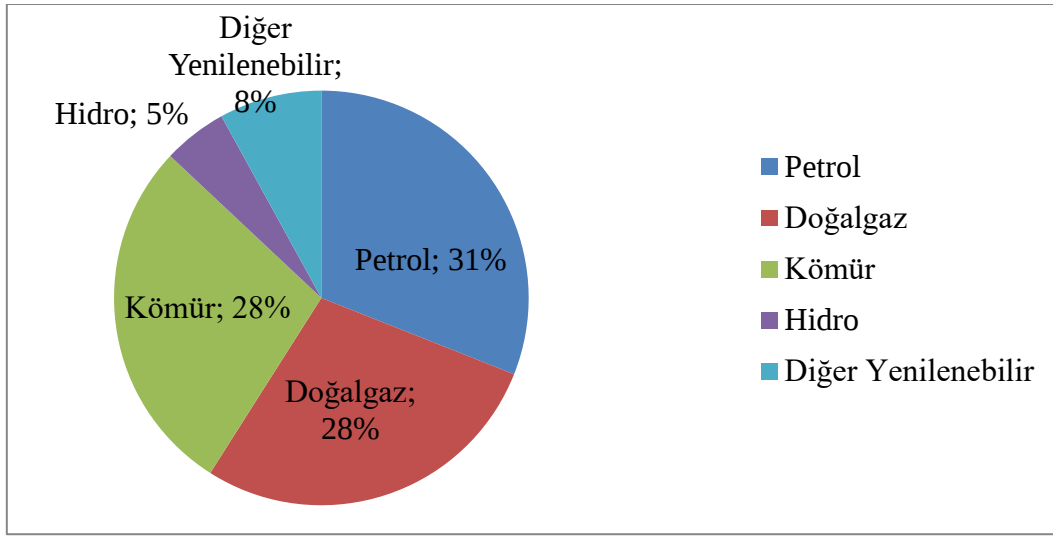
⁴⁹ Türkiye Petrolleri (2018). “2017 Yıllı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”.

⁵⁰ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) (2015). “2015-2019 Strateji Planı”.

⁵¹ TEİAŞ (2018). “Elektrik İstatistikleri”.

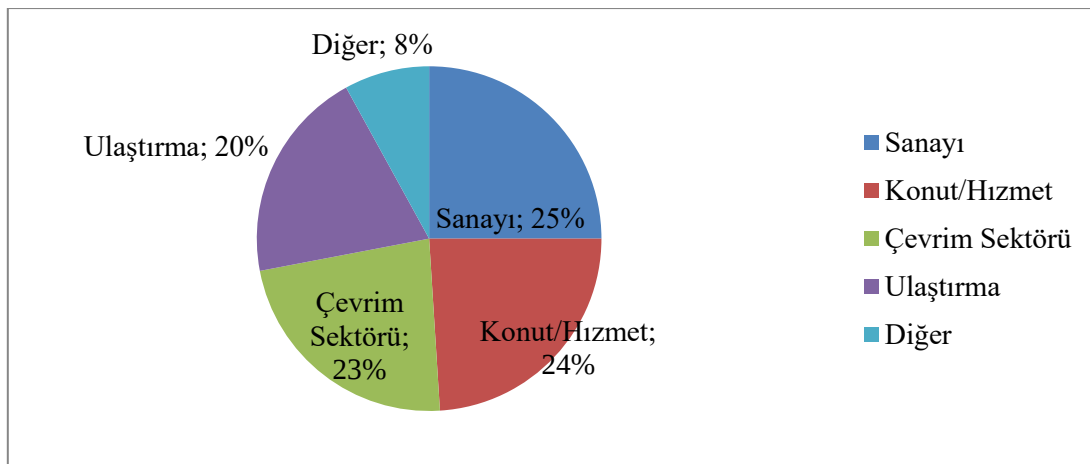
hedeflenmektedir.⁵² Türkiye, dünyanın en önemli enerji tüketicileri arsında yer almaktadır. Grafik 2. incelendiğinde, Türkiye’nin birincil enerji tüketim talebi 2016 yılında 136,2 Milyon ton petrole eşdeğerdir. Bu bağlamda birincil enerji talebinde ilk sırada %31 ile petrol yer almaktadır. İkinci sırada ise %28 ile doğalgaz ve kömür gelmektedir. Toplam enerji tüketiminin %24’ü yerli üretimle karşılanırken, %76’sı ise tedarikçi ülkelerden ithal edilmektedir.⁵³

Grafik 2. 2016 Yılı Türkiye’nin Birincil Enerji Talebi

Kaynak: ETKB (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) (2019)

Grafik 3. 2016 Yılı Türkiye Enerji Tüketimin Sektöre Göre Dağılımı

Kaynak: ETKB (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı) (2019)

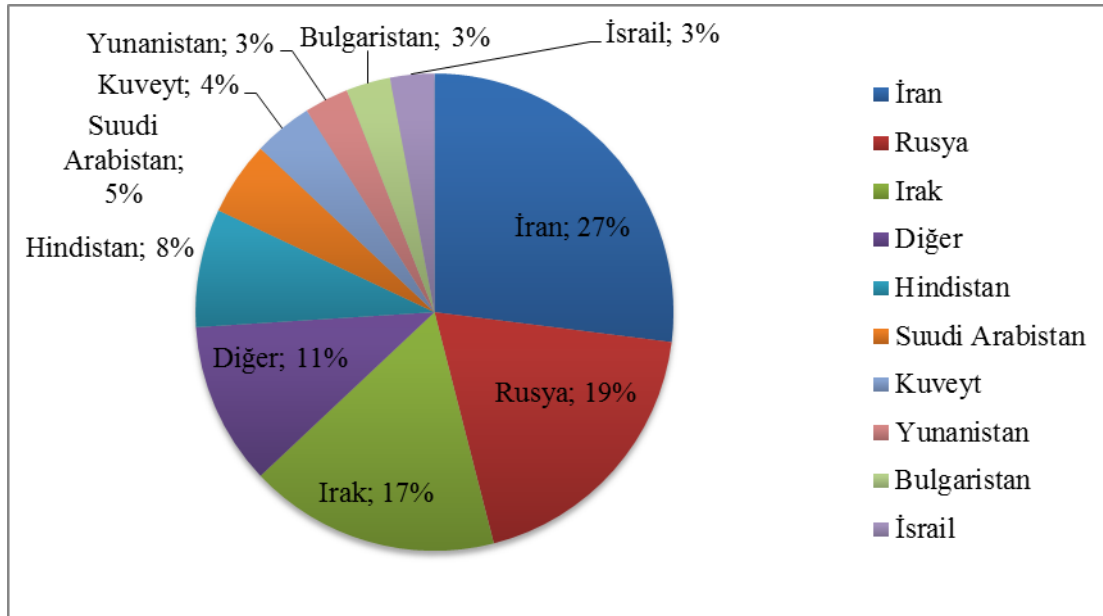
⁵² Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Enerji Güvenliği Araştırmalar Merkezi (2018). “Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi Sonuç Raporu”.

⁵³ ETKB (2019).

Grafik 3'te Türkiye'nin 2016 yılı enerji tüketiminin sektörlere göre dağılımı gösterilmiştir. Buna göre gerçekleşen tüketimin %25'inin sanayide, %24'ünün binalarda ve hizmet sektörü içinde, %23'ünün çevrim sektöründe (elektrik üretiminde) ve %20'lik kısmının ise ulaşım sektöründe kullanıldığı görülmektedir.⁵⁴

Enerji Piyasası Denetleme Kurulu verilerine göre (Grafik 4) 2017'de yapılan petrol ithalatının %89'luk kısmı dokuz ülkeden alınmıştır. 2017'de İran'dan alınan petrol payı, 2016 ile kıyaslandığında önemli oranda artış göstermiş ve %27 oranında gerçekleşmiştir. İran petrol ithalatı yapılan ülke sıralamasında ilk sırada yer almaktadır. Rusya %19'luk payla ikinci, Irak ise %17 ile üçüncü sıradadır. Ayrıca Kuveyt (%4), Suudi Arabistan (%5) ve Hindistan (%8) petrol ithalatı yapılan diğer ülkelerdir. Bu ülkeleri %3'lük oranla İsrail, Bulgaristan ve Yunanistan izlemektedir.⁵⁵

Grafik 4. 2017 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Petrolün Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: EPDK (Enerji Piyasası Denetleme Kurulu) (2019)

2017'de Türkiye'nin üretebilir petrol rezervi, 324 Milyon varil olarak belirlenmiştir (Grafik 5). Yeni rezervler bulunmadığında ve var olan üretime göre değerlendirme yapıldığında, eldeki üretilebilir ham petrol rezervinin ortalama 18 yıllık ömrü kalmıştır. Türkiye'deki doğal gaz rezervi ise 2017'de 4,8 Milyar m³ olarak belirlenmiştir (Grafik 6). Yeni rezervler

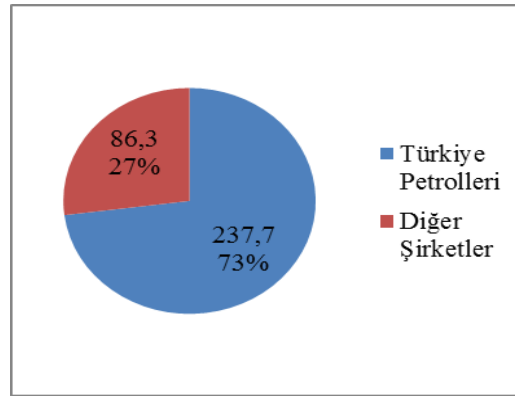
⁵⁴ Türkiye Petrolleri (2018). "2017 Yıllı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", s. 12-17.

⁵⁵ A.e. s. 34-39.

bulunmadığında, mevcut üretim miktarı dikkate alınırsa, kalan üretilebilir doğal gaz rezervinin yaklaşık 13,5 yıllık ömrü kalmıştır.

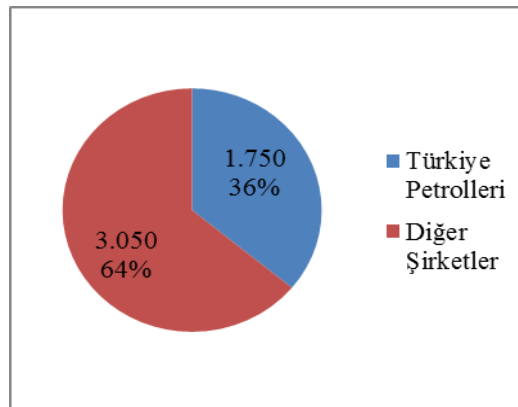
Türkiye’de bulunan petrol sahalarının %7’lik kısmındaki rezerv 25 Milyon varilden fazladır. Kalan %93’lük sahadaki rezerv ise 25 milyon varilden daha azdır. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de bulunan petrol alanlarının %93’lük kısmı “küçük saha”, %7’si ise “orta büyüklükte saha” sınıfında yer almaktadır. Türkiye’de 500 milyon varilden daha fazla rezerve sahip olan saha mevcut değildir. Rezerv sahalarının geneli yaşlı sahalar olarak bilinmektedir. Bu nedenle kuyu verimleri zamanla azalmaktadır. Bu şekilde sahalardaki üretimin artırılmasına yönelik teknikler, kuyuların verimi bakımından oldukça önemlidir.⁵⁶

Grafik 5. 2017 yılı Türkiye’de Kalan Üretilebilir Ham Petrol Rezervleri (Milyon Varil)

Kaynak: PİGM (2018)

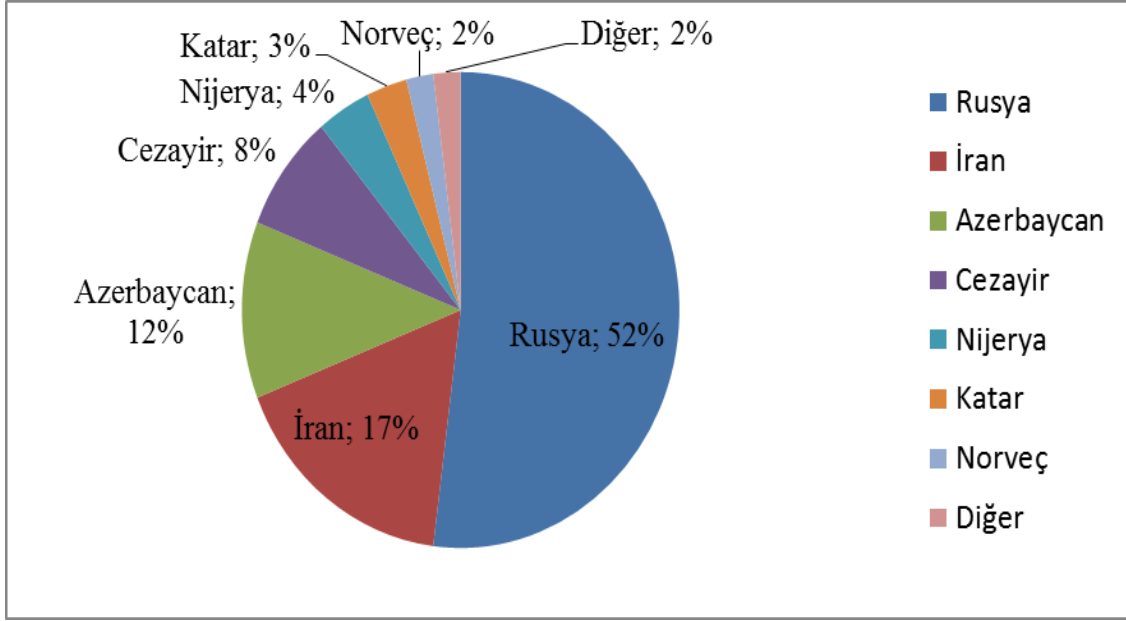
Grafik 6. 2017 Yılı Türkiye’de Kalan Üretilebilir Doğal Gaz Rezervleri (Milyon M³)

Kaynak: PİGM Aralık 2018

⁵⁶ Türkiye Petrolleri (2018). “2017 Yıllı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”, s. 34-39.

Grafik 7. 2017 Yılı Türkiye'nin İthal Ettiği Doğalgazın Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: EPDK (Enerji Piyasası Denetleme Kurulu) (2019)

Grafik 7’de, Türkiye tarafından ithal edilen doğal gazın 2017 yılına göre dağılımı gösterilmektedir. Buna göre Türkiye’nin, petrole nazaran doğalgaz tüketiminde dışa bağımlılık oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye ihtiyacı olan doğal gazın yaklaşık %99,3’ünü ithalatla karşılarken, tüketilen doğal gaz miktarı yaklaşık 55 milyar m³tür. En çok doğal gaz ithal edilen ülke %52’lik oran ile Rusya’dır. Bunu %17 ile İran, %12 ile Azerbaycan ve %8 ile Cezayir izlemektedir (Grafik 7).⁵⁷

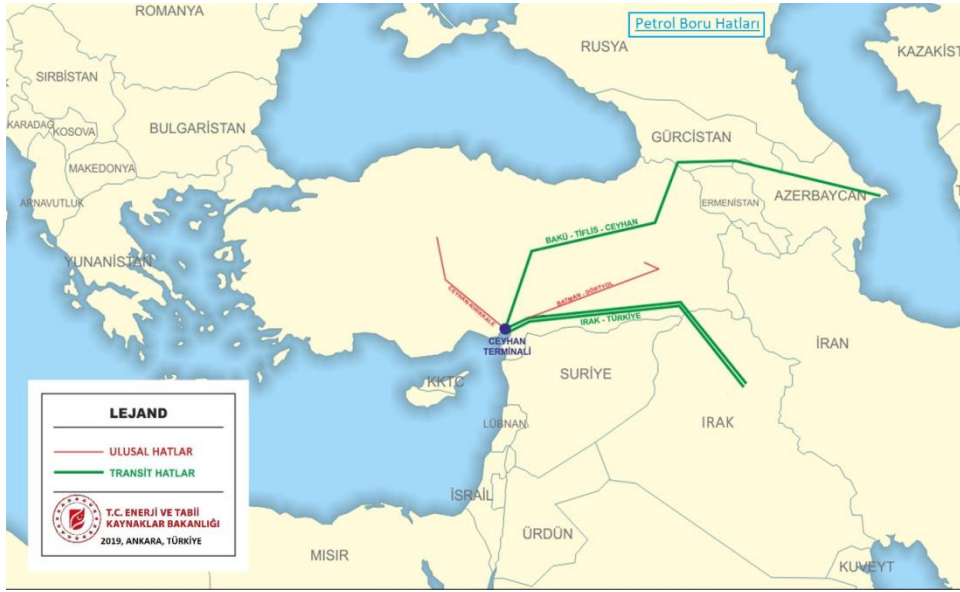
1.13.1. Türkiye’nin Enerji Projeleri

Türkiye’nin enerji projeleri, ticari anlamda ortak fayda sağlamak ve kazan kazan ilişkilerine dayalı olarak ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Özellikle son yıllarda yaşanan gelişmeler ve krizlerin, Türkiye’nin enerji güvenliğine ve çok yönlü enerji politikalarına ciddi katkıları olmuştur. Türkiye’nin bugüne kadar hayata geçirdiği transit boru hatları ve projeleri şunlardır: Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesi, Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), 2006 yılı Bakü-Tiflis-Ceylan (BTC) Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı ve 1976’daki Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı’dır.⁵⁸

⁵⁷ Enerji Piyasası Denetleme Kurulu (EPDK) (2019).

⁵⁸ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi). www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Transit-Boru-Hatlari-ve-Projeleri.

Şekil 1. Petrol Boru Hatları

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019)

BTC Ham Petrol Boru Hattı, Doğu-Batı Enerji Koridorunun en önemli bileşenidir. Azeri-Çirak-Güneşli alanından başlayan bu hat, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden geçmekte ve Ceyhan'daki terminale ulaşmaktadır. 1.760 km uzunluğundaki bu hat, dünyadaki en uzun boru hatlarından biridir. Petrol ihrac kapasitesi günde 1 milyon varildir.⁵⁹ BTE Doğal Gaz Boru Hattı ise bu hattın ikinci bileşenidir ve faaliyete geçme tarihi 3 Temmuz 2007'dir. Azerbaycan sahasında üretilen doğal gaz, Gürcistan üzerinden Türkiye sınırına ulaşmaktadır. Bu hattın ithal edilen doğal gaz miktarı, yapılan sözleşme gereği yılda 6,6 Milyar m³tür. Doğu-Batı yani kısa adıyla "Güney Gaz Koridoru", Türkiye üzerinden geçmesi muhtemel doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya sevk edilmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu koridorun oluşturulmasına AB tarafından destek ve öncelik verilmektedir.⁶⁰ Hattın Türkiye'den geçen bölümü "Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı" (TANAP) olarak adlandırılmaktadır. TANAP'ın açılışı 12 Haziran 2018 tarihinde Eskişehir'de gerçekleştirilmiştir. Bu hat, Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) ile Yunanistan sınırına bağlanmıştır. TAP'ın 2020 yılında devreye girmesiyle birlikte, TANAP vasıtasıyla Türkiye üzerinden yıllık 10 milyar m³ doğal gazın Avrupa piyasalarına ithal edilmesi öngörülmektedir. TANAP'ın kapasitesinin,

⁵⁹ Uluslararası Strateji Araştırmalar Kurumu (USAK) Enerji Güvenliği Araştırmalar Merkezi, "Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi Sonuç Raporu" s. 35-37.

⁶⁰ a.e., s.10-12.

2023 yılında 23 Milyar m³, 2026'da ise 31 Milyar m³ seviyesine kadar ulaşması hedeflenmektedir.⁶¹

Şekil 2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019)

Türk Akım doğal gaz boru hattı projesi, 10 Ekim 2016 yılında Türkiye ve Rusya arasında hükümetler arası anlaşmayla faaliyete geçirilmiştir. Yan yana iki doğal gaz boru hattının inşa edileceği projede, her bir hattın yıllık kapasitesi 15,75 Milyar m³tür. Birinci hat Türkiye'ye gelecek olan doğalgaz için kullanılacaktır. İkinci hat ile de Türkiye üzerinden Rusya'dan Avrupa'ya doğal gaz sevk edilecektir. Türk Akım projesinin 2019 yılı sonunda işletmeye alınması planlanmaktadır.⁶²

Türkiye'nin coğrafi konumunun sağladığı jeopolitik üstünlük, tedarikçi ve tüketici ülkeler açısından yararlı bir durum yaratmaktadır. Enerji akışını sağlaması ve enerji merkezi olma hedefi, enerji arz ve talep güvenliği açısından pozitif yönde bir durum ortaya koymaktadır. Türkiye enerji arz güvenliğine de katkıda bulunurken, alternatif enerji kaynakları ve güzergâhlarını da değerlendirmeye devam etmektedir. Artan enerji talebinin karşılanması ve enerjide dışa bağımlılığın azaltılabilmesi için çeşitli çalışmalar da yapılmaktadır.⁶³

⁶¹ Uluslararası Strateji Araştırmalar Kurumu (USAK) Enerji Güvenliği Araştırmalar Merkezi, “Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi Sonuç Raporu” s. 11.

⁶² T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi). www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Transit-Boru-Hatları-ve-Projeleri.

⁶³ Uluslararası Strateji Araştırmalar Kurumu (USAK) Enerji Güvenliği Araştırmalar Merkezi, “Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi Sonuç Raporu” s.10-12.

II. RUSYA ÜLKE GÖRÜNÜMÜ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (S.S.C.B) dağılmasından sonra "Rusya Federasyonu" kurulmuştur. Bir Avrasya ülkesi olan Rusya'nın topraklarının yarısı Asya'da yarısı ise Avrupa'dadır. Sibiry, ülkenin Asya'da yer alan topraklarının büyük bir bölümüne verilen isimdir. Yüzölçümü açısından dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya, iktisadi yönüyle güçlü ülkeler arasındadır. Bunun yanı sıra, dünya enerji piyasasında kilit bir konumdadır.⁶⁴

Tablo 16. Rusya Temel Bilgiler

Devletin Adı	Rusya Federasyonu
Başkent	Moskova
Yüzölçümü	17.075.000 km ²
Nüfus	147 milyon (2017)
Nüfus Artış Hızı	% 0,4
Ortalama Yaşam Süresi	76,3 yıl (Kadın) 62 yıl (Erkek)
Nüfus Yoğunluğu	8,4 kişi/km ²
GSYİH	1,5 trilyon ABD Doları (2017)
Enflasyon oranı	% 12,9
Para Birimi	Ruble (1 Dolar = 65.94 Ruble 1 Mart 2019)
Devlet Başkanı	Vladimir Putin
Başbakan	Dmitri Medvedev
Dışişleri Bakanı	Sergey Lavrov
Resmi dil	Rusça
Dini	Ortodoks 70%, Müslüman 15%,
KDV	%18
Kurumlar Vergisi	%20
Etnik yapı	Rus (%80,9), Tatar (%3,7), Ukrain (%1,4), Başkurt (%1,1), Çuvaş (%1), diğer (%12,2)

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>

Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı,

⁶⁴ Turan Akın, "Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı", s. 33.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliğidir.⁶⁵

2.1. Coğrafi Veriler

Rusya, toprak bakımından dünyanın en geniş ülkesidir. Rusya'nın toplam yüzölçümü 17.075.000 km²'dir. Toplam kara sınırları 20.241,5 km olmakla birlikte göl ve akarsuları 79.400 km², karaları ise 16.995.800 km²'dir. Sahip olduğu bu kadar geniş alan ile Doğu Avrupa topraklarının bir kısmını ve Asya kıtasının büyük bir bölümünü bünyesinde barındırmaktadır.⁶⁶

Şekil 3. Rusya Siyasal Haritası

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu (DEİK) (2019) (Çevrimiçi)

Rusya doğal yapısı itibarıyla üç önemli özelliğe sahiptir. Bunlar;

“Dünyanın en büyük ülkesi olmasına rağmen topraklarının önemli bir bölümü, yaklaşık %70’i boştur.”

“Sahip olduğu topraklarla Asya kıtasında denizleri kuşatan en geniş ülkedir.”

⁶⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>

⁶⁶ Turan Akın, “Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı”, s. 36.

“Coğrafi özellikler açısından diğer ülkeler gibi yeşil ovalık, ormanlık, tepelik ve dağlıktır.”

Doğu Sibirya’da yer alan Lena Nehri bir hat olarak kabul edilirse, bu hattın kuzey ve batısında yer alan arazilerin önemli bir bölümü ovalık ve düzdür. Bu arazilerin büyük bir bölümü aynı zamanda rakım olarak 1000m’den düşüktür. Bu hattın diğer ciheti olan güney ve doğu bölümünde ise arazilerin daha çok engebeli oldukları görülmektedir. Buranın yükseltisi bazı yerlerde 6000m’yi bulmaktadır. Gürcistan ile sınır olan Kafkas Dağları bu bölgededir ve 5.630 m ile Rusya’nın en yüksek dağı olan Elbrus dağı buradadır.⁶⁷

Rusya’nın Doğu Avrupa bölümü toprakları alçak bir yayla görünümündedir. Bu yaylanın Ural Dağları ile birlikte güney kesimi yaklaşık 5000 km kadar devam eder ve Kafkaslara kadar uzanır.⁶⁸

Komşu ve sınır uzunluklarına bakıldığında, sahip olduğu 17 milyon km²den fazla yüzölçümü ile dünyanın en büyük ülkesidir. Ülke o kadar büyüktür ki saat olarak 11 farklı zaman dilimi kullanılmaktadır. Bu geniş yüzölçümü ile 14 ülkeye sınır komşusu konumundadır. Sınır uzunlukları ile birlikte bu 14 ülke şunlardır: Ukrayna 1576 km, Polonya (Kaliningrad Oblast) 432 km, Norveç 196 km, Moğolistan 3441 km, Litvanya (Kaliningrad Oblast) 227 km, Letonya 292 km’dir. Kuzey Kore 17,5 km, Kazakistan 6846 km, Gürcistan 723 km, Finlandiya 1313 km, Estonya 290 km, Çin (güney) 40 km, Çin (güneydoğu) 3605 km, Beyaz Rusya 959 km, Azerbaycan 284 Km’dir. Ural dağlarının batısında kalan Rusya toprakları Avrupa kıtası içerisinde kabul edilmektedir.⁶⁹

2.2.İklim

Rusya genel olarak ılıman bir iklim kuşağına sahip olmakla birlikte, ülkenin geniş coğrafyası içerisinde farklı iklim ve sıcaklık tipleri bulunmaktadır. Ülke kuzeydeki kutup ikliminden yıllık sıcaklık farkının 80°C’ye vardığı Güney Sibirya’daki sert karasal iklime ve Karadeniz kıyılarında görülen subtropikal iklime kadar farklı iklim tiplerine sahiptir. Ülkenin güneyinde Karadeniz kıyılarında subtropikal iklim özellikleri görülürken, ülkenin kuzeyi Arktik

⁶⁷ A.e., s. 33-38.

⁶⁸ A.e. s. 42.

⁶⁹ TETSİAD (2018). “Rusya Ülke Raporu, Coğrafi Yapı”.

kuşağında yer almaktadır. Rusya'nın uzak doğusu muson yağmurları nedeniyle yıllık 1000 mm yağış almaktadır. Doğu Sibirya ise karasal iklimin etkisi altındadır.⁷⁰

Rusya'da Uzak Doğu ve Orta Sibirya'da sıradağlar yer alırken, genel olarak topraklarının dörtte üçü düz ovalıktır. Batı Sibirya düzlüğü Altay Dağları'na, Doğu Avrupa düzlüğü ise Urallara kadar uzanmaktadır. Hazar kıyılarının birçok noktasında yükseklikler deniz seviyesinin de altındadır.⁷¹

Temmuz ayı başkent Moskova için en sıcak aydır. Bu aydaki sıcaklık ortalama olarak 13 ila 23 derece arasında değişmektedir. Yılın en soğuk ayı ise ocak ayıdır. Bu aydaki ortalama sıcaklık değerleri ise -9 ile -16 arasındadır. Yağışların en fazla görüldüğü ay temmuz, en az görüldüğü ay ise mart ayıdır.⁷²

2.3. Doğal Kaynaklar ve Çevre

Rusya, çok zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Aynı zamanda ormancılık ürünlerinin yanı sıra gümüş, altın, elmas, demir, bakır, alüminyum ve kömür gibi maden kaynakları ile de hammadde ihracatı açısından dünyadaki önde gelen devletlerarasındadır. Sahip olunan doğal kaynakların üretimi noktasında, özellikle SSCB'nin dağılması sonrasında artış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çevre kirliliği konusundaki önlemler artırılırken, dışa bağımlılığın azaltılması ile ilgili sahalarda verimlilik artışı olmuştur. Fakat özellikle çevresel problemler, SSCB dönemindeki hızlı sanayileşme sebebiyle oldukça çoktur ve bunlar halledilmesi gereken önemli problemlerdir. Bu çevresel problemler arasında ormanların özellikle Sovyet dönemi süresince yok edilmesi, toprak verimliliğindeki düşüş, tarımsal alanların azalması ile başlıca sanayi bölgelerindeki hava ve su kirliliği yer almaktadır. Ayrıca ülke genelindeki enerji santralleri gerektiği şekilde denetlemediğinden yüksek düzeyde toksik atık üretmekte ve bu yönüyle ciddi derecede hava kirliliğine sebep olmaktadır.⁷³ Kirliliğe neden olan unsurlardan biri de çevre standartlarının yeterince uygulanamadığı ülkedeki doğalgaz ve petrol sanayiidir. Özellikle Çeçenistan'daki yasal olmayan petrol üretimi ve bunun sağlıklı bir şekilde rafine edilmemesi neticesinde büyük miktarda petrolün toprağa akması da ciddi bir çevresel sorun oluşturmuş ve birçok çevre örgütünün tepkisini çekmiştir. Bu örgütlerin özellikle zaten ciddi boyutlarda kirli olan Hazar Denizi'ne petrol akıtılmasına yönelik endişeleri vardır. Uluslararası çevre standartlarını kabul etme eğiliminde olan Rusya,

⁷⁰ Turan Akın, "Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı", s. 36.

⁷¹ Akın, a.g.e., s. 36.

⁷² T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>

⁷³ Akın, a.g.e., s. 42.

buna rağmen Sibirya bölgesinde hidrokarbon üretimine başlamak istemektedir. Bu durum dünyanın en büyük ve en derin taze su deposu konumundaki Baykal gölünün ve bölgenin çevresel anlamda zarar göreceğine yönelik endişeleri artırmaktadır. Farklı bölgelerdeki sivil ve askeri atıklar da önemli çevre problemleri arasındadır. Bu atıklar nedeniyle birkaç bölgede radyoaktif kirlilik belirlenmiştir.

2.4. Nüfus ve İstihdam

Nüfus sayısı açısından Rusya sürekli bir düşüş yaşamaktadır. Bu da önemli bir nüfus problemi olarak görülmektedir. Özellikle SSCB'nin dağılması sonrasında yaklaşık 4 milyon Rus vatandaşı başka ülkelere gitmiştir.⁷⁴ Nüfusta 2002-2006 arasında yıllık ortalama %0,5 civarında bir daralma olmuştur. Dünya Bankası 2005 verilerine göre nüfustaki bu daralmanın devam etmesi durumunda, 2050 yılına gelindiğinde ülke nüfusu mevcut nüfusa göre %30 civarında azalacaktır. Bu konuda BM'nin öngörülleri ise daha karamsardır. Buna göre mevcut 146,5 milyon olan ülke nüfusunun 2050 yılına gelindiğinde, 112 milyona düşeceği tahmin edilmektedir. Nüfus sayısındaki bu düşüşün, her ne kadar yeni bir döneme geçişin etkisi olduğu söylene de bunu sadece komünizm sonrası bir olgu olarak ele almak yanlış olacaktır. 1960'larda ölüm oranları, 11-20 yaş grubu hariç bütün yaş gruplarında yükselme eğiliminde iken, bu negatif durum 1990'lara gelindiğinde daha belirginleşmiştir. Bu dönemde normal ölümlerin yanı sıra yeni doğan ölümlerinde de hızlı bir artış gözlenmiştir. Söz konusu bu artış sağlık sistemindeki bozulma, kötü yaşam koşulları ve çevresel faktörlerdeki olumsuzluklardan kaynaklanmaktadır. Kötü beslenme ve aşırı alkol ve sigara kullanımı özellikle erkeklerde kalp hastalıklarına bağlı ölümleri artırmıştır. Bu nedenle Rus erkeklerine göre Rus kadınların ortalama yaşam ömrü daha fazladır. Ortalama yaşam süresi kadınlarda 76,6, erkeklerde ise 64,7 olarak ifade edilmektedir. Nüfustaki bu olumsuz tablo Rus hükümeti tarafından da kabul edilmekte ancak sorunun altında yatan derin sosyal problemler nedeniyle çözülmesi zor görünmektedir.⁷⁵

Ortalama yaşam süresi, erkek nüfus açısından ciddi oranda kısalma ile birlikte ülkede yaşlanan bir nüfus vardır. Emekli olma yaş sınırı erkeklerde 60, kadınlarda ise 55'tir. Fakat işsizlik oranlarındaki yükseliş sebebiyle insanlar erken emekli olmaya yönlendirilmektedir. Yaşlanan bu nüfus sebebiyle mevcut emeklilik sisteminin yetersiz kalacağı öngörülmektedir. Bunu giderme adına 2002'de bir reform paketi hazırlanmıştır. Fakat bu paket ile yürürlüğe

⁷⁴ Şen (2015). "Stalin Döneminde Türk Sovyet İlişkileri (1923-1953)", s. 30-44.

⁷⁵ Akın, a.g.e., s. 38.

giren emeklilik fonlarının özel finans kurumları tarafından yönetilmesi sistemine, halk pek rağbet göstermemiştir. Ortalama ücretler bölgelere göre farklılıklar gösterirken, genel ortalama yaklaşık 36.225 Rubledir. Benzer şekilde bölgelere göre değişiklik gösteren bir diğer unsur ise asgari ücretlerdir.⁷⁶

2.5. Siyasi ve İdari Yapı

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş üyesinden birisidir. Soğuk savaş olarak adlandırılan bu dönemde, dünya siyasetine yön veren iki süper güçten biri olmuştur. Sovyetler bu gücü çerçevesinde “Doğu Bloku” olarak adlandırılan devletlere liderlik yapmıştır.⁷⁷ Mihail Gorbaçov'un 1985 yılında Sovyetler Birliği'nin lideri olmasıyla birlikte, “Glasnost ve Perestroyka” yani “açıklık ve yeniden yapılandırma” olarak adlandırılan reformlar başlamıştır. Ancak yapılan reformlar Sovyetler Birliği'nin dağılmasını önlemeye yetmemiştir.

SSCB'nin dağılması ile birlikte Rusya için ortaya çıkan unsurlar şunlardır:⁷⁸

“Kafkasya bölgesinin kaybı, bu durumun Türk etkisi hakkındaki stratejik korkuyu tekrar canlandırması”

“Orta Asya bölgesinin kaybı, bu durumun bölgenin maden kaynaklarıyla ilgili eksiklik ve bir İslami meydan okuma hakkında endişe yaratması”

“Ukrayna'nın bağımsızlığı, Rusya'nın jeopolitik gerilemesi”

“Baltık'ta ve Karadeniz'de belirleyici konumun kaybı”

“Türkiye'nin Kafkaslar ve Karadeniz'de kaybettiği etkiyi tekrar sağlaması”

“Hazar Denizi'nde belirleyici konumda iken, etkin beş ülkeden biri durumuna inmesi”

“Güneydoğu sınırlarında bazı yerlerde 1000 milden fazla kuzeye kayması”

Rusya mevcut haliyle kendilerine özgü bir “başkanlık sistemi” ile idare edilmektedir. Kendi anayasaları ve yasama yürütme organları vardır. Ülke çift meclisten oluşan bir başkanlık sistemi ile idare edilirken, bu sistem bünyesinde çeşitli federal yapılara ayrılmış durumdadır. Buna göre Rusya 21 cumhuriyet ve 83 idari birimli bir federasyondur. Hukuki olarak eşit birimler sayılan bu federal yapılar şunlardır: Rusya'nın bölgeleri ve illerini ifade eden 46 Oblast, 21 Cumhuriyet veya Federe Cumhuriyet, Moskova ve St. Petersburg'tan oluşan 2 Federal kent yönetimi, Kray olarak ifade edilen 9 büyük il, 4 Özerk Okrug (küçük özerk l) ve

⁷⁶ Turan, a.g.e., s. 38.

⁷⁷ Turan, a.g.e. s. 48.

⁷⁸ Şen, a.g.e., s. 32-53.

1 Özerk Oblast (özerk il/Yahudi Özerk Oblastı). Tüm bu farklı federal yapılar 9 büyük Federal Okrug (çevre) birimi içerisine yer almaktadır. Buradaki 21 cumhuriyetin her birinin ayrı bir devlet başkanı ve kendine özgü anayasası vardır. Ancak bu anayasalar, merkezi anayasa olarak kabul edilen Rusya Anayasası ile çelişmemelidir. Ülke, devlet başkanı tarafından yönetilirken başbakan liderliğindeki hükümet ise yürütme işlemlerini yapmaktadır. Ülkedeki yasama yetkisi ise Federal Meclis'in üst kanadı olan Federasyon Kurulu ve Federal Meclis'in alt kanadı olan Duma'dadır.⁷⁹

Boris Yeltsin, 1991 yılında reform karşıtı olarak yapılan darbe girişiminin önlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu gelişme sonrasında SSCB sonrasında kurulan Rusya'nın ilk Devlet Başkanı olmuştur. Sekiz sene başkanlık yapan Yeltsin, 1999'un son günlerinde görevinden istifa etmiş ve tüm yetkilerini dönemin başbakanı olan Vladimir Putin'e devretmiştir. Putin, 2000 ve 2004 yıllarında yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Bu nedenle anayasanın bir gereği olarak 2008 yılındaki seçimlerde aday olmamıştır. Devlet Başkanlığı'nı 2008-2012 yılları arasında Dmitri Medvedev yapmıştır. Putin ise Başbakanlık yapmıştır. Putin 2012'de yapılan başkanlık seçimlerini tekrar kazanmıştır.⁸⁰ Bu dönemde 4 yıl olan başkanlık süresi 6 yıla çıkartılmıştır. Yeni yasa maddesine göre Devlet Başkanı yürütme erkinin başıdır ve halk tarafından her altı yılda bir seçilecektir. 18 Mart 2018 tarihinde yapılan yeni başkanlık seçimini dördüncü kez Vladimir Putin kazanmıştır. Putin'in bu seçimde aldığı oy %76,69'dur ve 2024 Mart ayına kadar görev süresi bulunmaktadır.⁸¹

Anayasa gereğine Başbakan, Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır. Hükümetini oluşturabilmesi için de yine Devlet Başkanı'nın onayı gerekmektedir. Onaylanan hükümetin görevine başlayabilmesi için de Başbakan Duma'dan güvenoyu almalıdır. Duma seçimleri 18 Eylül 2016'da gerçekleştirilmiştir. Seçim sonuçlarına göre Dmitri Medvedev liderliğindeki Birleşik Rusya Partisi almış olduğu % 54,18'lik oy oranı ile birinci olmuştur. Ülke genelindeki %5'lik seçim barajını aşabilen diğer partiler ise % 13,35 oy oranı ile Komünist Parti, % 13,16 oy oranı ile Liberal Demokrat Parti ve % 6,21 oy oranı ile Adil Rusya Partisi'dir. Bu resmi sonuçlar çerçevesinde 450 üyesi bulunan Duma'nın 343 sandalyesi Birleşik Rusya Partisi'nin olurken diğerleri sırayla 42, 39 ve 23 milletvekilliği kazanmıştır. Duma'nın başkanlığına Vyacheslav Volodin seçilirken Başbakanlık 8 Mayıs 2012 tarihinden itibaren eski Devlet Başkanı Dmitri Medvedev tarafından yürütülmektedir. Hükümet'te 1

⁷⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). (Çevrimiçi) <http://moskova.be.mfa.gov.tr>

⁸⁰ Akın, a.g.e., s. 33-45.

⁸¹ Akın, a.g.e., s. 44-49.

Başbakan Birinci Yardımcısı, 7 Başbakan Yardımcısı ve 21 Bakan bulunmaktadır.⁸² Başlıca Rusya partileri: Birleşik Rusya Partisi, Komünist Parti, Liberal Demokratik Parti ve Adil Rusya Partisi'dir.

2.6. Ekonomik Yapı ve Politikaları

Rusya, sahip olduğu doğal kaynaklar ve insan gücü ile ekonomik anlamda dünyadaki belli başlı ülkeler arasındadır. Zengin doğal kaynaklar ülke için önemli bir getiri konumundadır. Bu noktada ülkenin son yıllarda göstermiş olduğu güçlü büyümede, özellikle elverişli ticaret hadleri ve son 10 yıllık süreçte artan petrol fiyatlarının önemli bir etkisi olmuştur. Fakat konu ile ilgili gerçekleştirilen bilimsel çalışmalara göre ekonomideki doğal kaynaklara bağımlılık ile uzun vadeli büyüme arasında negatif bir etkileşim vardır. Bu durumun temel sebebi "Dutch Disease-Hollanda Hastalığı"dır. Yani döviz kurundaki aşırı değerlenme, doğal kaynaklar haricindeki alanlarda oluşacak büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.⁸³

Rusya'nın yüz ölçüm olarak çok büyük olması nedeniyle iş merkezleri, doğal kaynaklar ve emek arasında oluşan büyük mesafeler ciddi bir dezavantaj oluşturmaktadır. Nehirlerin büyük bir bölümü doğu-batı değil de kuzey-güney yönünde akmaktadır. Bu durum denizle ulaşımı zorlaştırırken, taşımacılık maliyetlerinin uluslararası fiyatlara göre yaklaşık 3 katı kadar artmasına neden olmaktadır. Tüketim malları ve hizmet sektörleri Sovyet dönemindeki merkezi planlama sebebiyle göz ardı edildiğinden, yeni oluşumla birlikte bu sektörlerde hızlı bir büyüme olmuştur. Resmi rakamlara göre 1990'larda GSYH' da hizmet sektörünün payı %36'nın altında iken, 1995 sonrasında günümüze kadar %55-%60 arasında seyretmiştir. Bunun yanı sıra sanayi ve hizmet sektöründe düşük vergi uygulaması olan bölgelerde, ülkedeki petrol şirketlerinin kurmuş oldukları şubelere ucuz fiyatlardan satış yapmaları da yaygın bir uygulama olmuştur.⁸⁴

Bu şubeler, hizmet sektöründe ticari kuruluş olarak gösterilmekte, bu nedenle doğal gaz ve petrol bu şubelere pazar fiyatlarından satılmaktadır. Bu yönüyle firmalar büyük karlar elde etmektedirler. Rusya'da sahip olunan zengin kaynaklar ve merkezi planlama nedeniyle sanayi sektörü, daha çok ağır sanayi yönünde gelişme göstermiştir. Tüketim malları ve ileri teknoloji üretiminin metalürji, enerji ve yakıt üretimlerinin toplam sınai üretimi içerisindeki payı yaklaşık %25'tir. Bu oran büyük Rus ekonomisi içerisinde küçük paydır. Benzer şekilde sınai

⁸² Selçuk, a.g.e., s. 43-44.

⁸³ Ateş, 2011, "Rusya Ekonomi Raporu", s. 9-12.

⁸⁴ Selçuk, a.g.e., s. 55.

Üretim içerisinde tekstil piyasasını da kapsayan hafif sanayinin payı da oldukça düşüktür. Rus ekonomisi büyük ölçekli sınai şirketlerin hkimiyeti altındadır.

GSYİH'den KOBİ'lerin almış oldukları pay %10-%15 civarındadır. Bu pay hem geçiş hem de gelişmiş pazar ekonomilerinde ise genellikle %50 dolaylarındadır. Ekonomik sistemde KOBİ'lerin yeterince yer alamamasının en büyük nedenlerinden biri karmaşık hukuki dzlenmeler ve yoğun miktardaki vergi uygulamalarıdır.

Büyük işletmeler, Rubledeki devalüasyon sebebiyle ortaya çıkan girdi maliyetlerindeki düşüş ve yüksek seviyede devam eden uluslararası metal ve petrol fiyatları nedeniyle yüksek kazançlar elde etmişlerdir. Aynı zamanda bu büyük kazançlar sayesinde otomotiv vb. pazarlarda gerçek ederlerinin çok altında ücretlerden varlık sahibi olmuşlardır.⁸⁵

Rusya'da sanayi sektörü Nizhny Novgorod, Yekaterinburg, St. Peterburg ve Moskova'da yoğunlaşmıştır. nemli geçiş dönemlerinde bu şehirlerde üretimde çeşitlilik sağlanmış, böylece süreç daha iyi yönetilmiştir. Novosibirsk ve Tomsk gibi daha küçük şehirler ise eski rejim tarafından oluşturulmuş sanayi merkezleridir. Ülkenin en doğusundaki bölgeler ve Sibirya günümüzde hala sanayileşememiş bölgelerdir. Bu bölgeler daha çok enerji ve ham madde ss olarak kullanılmaktadır. Ölçek ekonomisinin yararlarından faydalanma adına Sovyet planlamacıları tarafından, bir grup işletme veya büyük bir işletmeye belli bir bölgenin veya belli bir şehrin bütün yerli ekonomisinin temelini oluşturma imkânı sunulmaktadır. İşsizliğe karşı bir yardım mekanizmalarının olmaması nedeniyle bir şirketin iflas etmesi halinde, bu şirketin kapatılması oldukça zor bir siyasi karar olmuştur. Komünist rejimin yıkılması sonrasında Rusya, ekonomik alanda ciddi bir kriz yaşamıştır. 1991 yılında reel GSYİH yaklaşık olarak %12 düzeyinde bir gerileme yaşamıştır. Bütçedeki açık GSYİH'nın %26'sı kadar yükselirken, enflasyon  haneli rakamlara ulaşmıştır. Yaşanan bu çöküntünün temel nedenleri; pazar ekonomisi kuralları uygulamaya başlanmadan kumanda ekonomisi kurallarının terk edilmesi, mali yardımların kesilmesi sebebiyle tarım piyasasında oluşan kriz, Doğu Bloku'nun eski Doğu Avrupa pazarlarının etkisi ile dağılması, çözülmesi ve neticede arz zincirinin bozulmasıdır.

Pazar ekonomisine hızlı bir geçiş sağlanabilmesi için 1992 yılında bir ekonomi programı hazırlanmıştır. Fakat bu pazar ekonomisine yapısal reformlardaki yavaş ilerleme, mali dengesizliklerdeki genişleme ve üretimdeki düşüş sebebiyle tam olarak geçilememiştir.

⁸⁵ Ateş, a.g.e., s. 9-12.

Merkez Bankası tarafından 1994 yılında IMF'nin de desteğiyle sıkı para politikası uygulanmaya başlanmış ve buna bağlı olarak enflasyonla mücadele edilmesine yönelik yeni bir bütçe oluşturulmuştur. Rusya bu bağlamda üç haneli enflasyonla uzun yıllar mücadele etmiştir. 1995 yılına gelindiğinde makroekonomik anlamda bir istikrar sağlanabilmiştir. Bu olumlu ortam 1998'e kadar sürmüştür. Bu dönemde Asya krizi sonucunda yatırımcıların gelişen pazarlara yatırımda çekimser kalmaları ve Rusya'nın başlıca ihraç mallarının fiyatlarındaki düşüş nedeniyle Rus ekonomisi güçlü bir dış şok yaşamıştır. Bu dış şokun etkisiyle mikro düzeyde yapısal değişikliklerin eksikliğinden ve hızla artan borçlardan kaynaklı ekonomik problemler daha da şiddetli hale gelmiştir.

Rusya bu süreçte iç borçların ödenememesi ve Rublenin devalüasyonu ile karşı karşıya kalmıştır. 1998 Ağustos ayında ise oldukça güçlü bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Krizin başında 1 Amerikan Doları 6,3 Ruble iken, krizle birlikte 1 Dolar 20 Rubleyi bulmuştur. Enflasyondaki artış sürerken 1998 sonunda %85'e kadar çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak ayarlanabilir sabit kur sisteminden, dalgalı döviz kuruna geçilmiştir.⁸⁶

Bu büyük krizden çıkma adına, gelen her hükümet tedbirlere bağlı kalmıştır. Rublenin değerinin düşmesi neticesinde ihracattan sağlanan gelirlerde artışlar olmuş, devalüasyonun sağladığı bu avantajdan faydalanmak isteyen birçok sektör ihracata başlamıştır. 1998 sonunda %85 olan enflasyon, alınan tedbirlerle birlikte 2000 sonunda %20'lere kadar gerilemiştir. Enflasyondaki bu düşüş sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2007 başında %7'nin biraz üzerinde gerçekleşmiştir. Fakat bu dönemden itibaren görülen küresel gıda fiyatları, para arzındaki artış ve aşırı yüksek düzeyde seyreden enerji fiyatları nedeniyle tekrar yükselmeye başlamıştır.

Kamu maliyeti de kriz sonrasında önemli gelişmeler göstermiştir. Buna göre petrol piyasasından beklenenin de üzerinde bir kazanç elde edilmiştir. Bu kazanç harcamaların daha iyi denetlendiğini ve toplanan vergilerle artış olduğunu göstermektedir.⁸⁷ Petrol fiyatlarındaki artış ve buna bağlı artan vergi gelirlerinden tasarruf sağlama adına 2004 yılında dönemin hükümeti tarafından bir "İstikrar Fonu" kurulmuştur. Bu fon 2008 yılı Şubat ayında "Ulusal Refah Fonu" ve "Rezerv Fonu" şeklinde iki fona ayrılmıştır. Rezerv Fonu, bir anlamda İstikrar Fonu'nun devamı gibidir. Petrol fiyatlarında bir düşüş yaşanması durumunda bütçede oluşabilecek sıkıntılar için rezerv sağlama adına oluşturulmuştur. Ulusal Refah Fonu ise

⁸⁶ Selçuk, a.g.e., s. 55.

⁸⁷ A.e. s. 55-57.

belirli federal projelerin finansmanı ve özellikle emeklilik fonu açığının kapatılması için kullanılmaktadır.

Bu fonlarda biriken miktarın önemli bir bölümü, 2010 yılında yaşanan yangınlar esnasında kullanılmıştır. Büyüme ve yatırımlar karşısında Rusya'nın külfetli ve karmaşık vergi sistemi önemli bir engel oluşturmuştur. Bunu giderme adına uzun yıllar bir vergi reformu yapılmak istenmiştir. Bu reform Putin başkanlığı döneminde yapılabilmektedir.⁸⁸

2.7. Başlıca Ekonomik Göstergeler

Rusya ekonomisi; büyük ölçüde sermaye çıkışı, rublenin değer kaybı, petrol fiyatlarındaki düşüş ve Ukrayna krizi nedeniyle batılı devletlerinin uyguladığı yaptırımlar yüzünden birkaç yıllık durgunluk süreci yaşamıştır. Ancak madensel kaynakların büyük ölçüde çıkarımı ve kişisel tüketimler sonucu 2017'de tekrar büyümeye başlamıştır.

IMF verilerine göre büyümenin 2019-2020 yıllarında %1,8 oranında devam etmesi öngörülmektedir. Yapısal zayıflıklar, düşük yatırım seviyeleri ve zayıf bir demografik görünüm; gerçek GSYH büyümesini orta vadede yılda %2'nin oldukça altında göstermektedir. Bununla birlikte Rosstat tarafından yapılan açıklamalara göre GSYİH büyümesi, 2018'de son yılların en yüksek seviyesi olan %2,3'e yükselmiştir. Bu durum, inşaat üretim artışındaki keskin bir yukarı düzeltme ile açıklanmıştır.⁸⁹

Rusya ekonomisi, yetkililerin etkili politika reformları ve daha yüksek petrol fiyatları sayesinde 2015-2016 yılındaki durgunluğu toparlamaktadır. Ruble ve petrol üretimi kesintileri üzerindeki etkiye rağmen, ülkenin dış pozisyonu 2018'de katılaşmıştır. Rusya'nın cari hesap fazlası (IMF tahminlere göre 100 Milyar Dolara yakındır) rekor seviyeye ulaşırken, dış borcu %10'un üzerinde s azalmıştır. 2016 yılında %7,1 olan enflasyonun 2018'de %2,8 düşmesine rağmen; iç talebin artması, Rublenin değer kaybı ve geçici faktörlerin azalmasına bağlı olarak 2019'da %5,1'e yükselmesi beklenmektedir. Mayıs 2018'de altı yıllığına yeni bir cumhurbaşkanlığı görevine başlayan Vladimir Putin; 2021 yılına kadar altyapı, sağlık ve eğitim harcamalarını her yıl GSYH'nin %1,1'ine yükseltmeyi taahhüt etmiştir. Yine de, mali politika kısıtlayıcı kalmaya devam etmektedir. Çünkü 2017-2019 üç yıllık bütçesi, her yıl petrol dışı açığın %1 oranında düşürülmesini öngörmektedir.⁹⁰

⁸⁸ Selçuk, a.g.e., s. 55-56.

⁸⁹ Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanlığı (2018) (Çevrimiçi) <http://economy.gov.ru/minrec/main>

⁹⁰ Rusya Federal Devlet İstatistik Kurumu (2018) (Çevrimiçi) http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/main/.

2019-2020 yılında bütçenin fazla vermesi planlanırken, bu durum yetkililer tarafından benimsenen ihtiyatlı stratejiyi yansıtmaktadır. Amaç; yeni yaptırımlar veya yeni bir küresel kriz durumunda, 200 milyar ABD dolarını yağmurlu fonlarda depolamak ve dönem boyunca 62 Milyar Dolarlık fazla vermektir. Genel olarak kısıtlı petrol üretimi, KDV'deki artış (%18'den %20'ye), yaptırımlarla ilgili belirsizlik ve sıkı finansal koşullar gelecek yıllarda ekonomik performansa katkıda bulunacaktır. Rusya düşük rekabet gücü, yetersiz yatırım ve üretim kapasitesi, hammadde bağımlılığı, elverişsiz iş ortamı, yapısal reformların eksikliği ve yaşlanmakta olan nüfus gibi birçok zorlukla karşı karşıyadır.⁹¹

Tablo 17'de Rusya'nın temel ekonomik verileri gösterilmiştir. Buna göre işsizlik oranı 2008 mali krizi sonrası azalmış (%5,5) ancak reel ücretler düşmüştür. IMF verilerine göre işsizlik oranının 2019 da %5,3'e, 2020'de ise %5,1'e düşeceği öngörülmektedir. Ülkedeki sosyal eşitsizlikler, özellikle büyük şehirler ve kırsal bölgeler arasında ciddi biçimde görülmektedir. Nüfusun sadece %1'i, özel mülklerin %71'ini elinde bulundurmaktadır.⁹²

Tablo 17. Rusya Temel Ekonomik Göstergeleri

Ana Göstergeler	2014	2015	2016	2017	2018
GSYH (milyar \$)	2.063,66	1.365,87	1.280,73	1.560,71	1.611,45
Kişi başına GSYH (\$)	14.388	9.521	8.929	10.885	11.248
GSYH (Yıllık Değişim %)	0,7	-2,8	-0,2	1,4	1,4
Kamu Bütçe Dengesi (pay %)	0,1	-2,4	-2,9	-2,5	-1,9
Kamu Borcu (pay %)	15,6	15,9	17,0e	17,1	17,3
Enflasyon Oranı (%)	7,8	15,5	7,0	4,5	4,2
İşsizlik Oranı (İşgücünün %)	5,2	5,6	5,5	5,5	5,5
Cari Hesap (milyar USD)	57,51	69,00	22,20	51,54	55,76
Cari Hesap (pay %)	2,8	5,1	1,7	3,3	3,5

Kaynak: IMF (2019), "Rusya Ekonomi Raporu 2018"

2.8. Sektörler İtibarıyla Rusya Ekonomisi

Rusya doğal kaynak açısından zengin bir ülkedir. Dünyanın ikinci en büyük doğal gaz üreticisi ve en büyük petrol üreticisidir. Aynı zamanda önde gelen elmas, nikel platin üreticisi

⁹¹ Rusya Merkez Bankası (2018). (Çevrimiçi) <http://www.cbr.ru>.

⁹² Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanlığı (2018) (Çevrimiçi) <http://economy.gov.ru/minec/main>.

ve ihracatçısıdır. Büyük yüzölçümüne rağmen, iklim koşulları nedeniyle ekilebilir arazileri azdır. Ülke bu şartlara rağmen, dünya genelindeki tarım arazilerinin %10'unu barındırmaktadır ve dünyadaki en büyük tahıl ihracatçılarından birisidir. Ülkenin kuzey bölgelerinde yoğun olarak hayvancılık yapılırken, güney bölgeleri ve Batı Sibirya'da tahıl üretimi yapılmaktadır.⁹³

Tablo 18, Rusya'nın sektörel dağılımını göstermektedir. Buna göre tarım sektörünün GSYH içindeki payı %4,7 iken, bu sektörde nüfusun yaklaşık %6,7'si istihdam edilmektedir. Yıllık değişim %3'tür. Sanayi sektörü, Rusya GSYH'sinin %30'unu temsil ederek nüfusun yaklaşık %27'sini istihdam etmektedir. Ülke, Sovyetler Birliği'nin endüstriyel üslerinin çoğunu devralmıştır. Kimya sanayii, metalürji, mekanik, inşaat ve savunma sanayi ülkede en gelişmiş sektörler arasında yer almaktadır. Hizmet sektörü, nüfusun yaklaşık üçte ikisini istihdam etmektedir (%66) ve GSYH'nin %56'sından fazlasını oluşturmaktadır. Bankacılık sektörü, 1998 mali krizinden bu yana, henüz tam olarak yeniden yapılanmasını sağlayamamıştır. Ülkenin büyüklüğü göz önünde alındığında ulaşım, iletişim ve aynı zamanda ticaret özel önem taşımaktadır. Günümüzde turizm de kayda değer bir gelir kaynağı haline gelmektedir.

Tablo 18. Rusya Ekonomisi Sektörlerin Dağılımı

Ekonomik Faaliyetlerin Sektöriyel Dağılımı	Tarım	Sanayi	Hizmetler
Sektörlere Göre İstihdam (Toplam İstihdamın %)	6,7	27,2	66,1
Katma Değer (GSYH içindeki pay %)	4,7	32,4	62,8
Katma Değer (Yıllık Değişim %)	3,3	-0,1	-0,6

Kaynak: Rusya Tarım Bakanlığı (2019)

2.9. Rusya'nın Dış Ticaret Politikaları

Rusya'nın BDT ülkeleriyle Serbest Ticaret Anlaşması vardır. Ayrıca AB ile de Şubat 1996'dan itibaren geçerli olan bir ortaklık ve işbirliği anlaşması bulunmaktadır. Rusya'nın yürürlükte olan Serbest Ticaret Anlaşmaları, Bağımsız Devletler Topluluğu dâhilinde olan Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Ermenistan, Tacikistan

⁹³ Akın, a.g.e., s.62-77.

ve Moldova arasındadır. Fakat siyasi nedenlerden 30 Kasım 2015'te Ukrayna ile olan anlaşma askıya alınmıştır.⁹⁴

Rusya, 1993 yılı Haziran ayında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) başvuruda bulunmuştur. İsviçre'nin Cenevre kentinde 16 Aralık 2011'de toplanan 8. Bakanlar Konferansında, Rusya'nın örgüte üye olduğuna dair belgeler onaylanmıştır. Onaylanan bu belgeler, Rusya'nın DTÖ'ye üyelik çerçevesinde verdiği taahhütleri, ticaret rejimine ilişkin reformları ve üyelikle ilgili şart ve taviz belgelerin kapsamaktadır. Rusya tarafından DTÖ'ye üyelik sürecinin tamamlandığı, DTÖ sekreteryasına 23 Temmuz 2012'de resmi olarak bildirilmiştir. İlgili iç onay sürecini bütünüyle gerçekleştiren Rusya, 23 Ağustos 2012 tarihinden itibaren DTÖ'ye üye 156'ncı ülke olmuştur.⁹⁵

Rusya, BDT üyesi ülkelere 2006-2007 döneminde sağlamış olduğu ucuz enerji desteğini büyük oranda daraltmıştır. Dolayısıyla Sovyetler dönemi sonrası bir işbirliği desteği olarak, ülkenin ucuz gazını kullanmamaktadır. Aynı zamanda Sovyetler sonrası ekonomik bütünleşme açısından BDT yerine Avrasya Ekonomik Topluluğu'na (EURASEC) yakınlaşmaya başlamıştır. Avrasya Ekonomik Topluluğu 2000 yılı Nisan ayında kurulmuştur. Topluluk Özbekistan, Tacikistan Kırgızistan, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Rusya'dan oluşmaktadır. Moldova, Ukrayna ve Ermenistan ise üyelik öncesi aşama olan gözlemci statüsündedirler. EURASEC bu yapısıyla 250 milyon nüfuslu potansiyel bir pazar konumundadır. Bir Gümrük Birliği oluşturmak örgütün ilk hedefidir. 2006 yılında EURASEC tarafından bütünleşmiş bir döviz piyasası kurulmasına dair bir anlaşma imzalanmıştır. Bu düşünce doğrultusunda bölgeye finansman sağlanabilmesi için Kazakistan ve Rusya tarafından Avrasya Kalkınma Bankası kurulmuştur. Bu bankanın 1,5 Milyar Dolar civarında kayıtlı sermayesi vardır.⁹⁶

Türkiye'nin ithalatta uygulanan ülke preferans sistemine, yani ithalatta tek taraflı olarak talep etmeksizin tercihli gümrük tarifeleri uygulamasına dâhil edilmesi ile ihraç ürünlerinin Rusya'ya girişine kolaylık getirilmiştir. Bu sistem, 1974 yılından beri uygulanmaktadır ve 1992 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemede Türkiye geliştirmekte olan ülkeler statüsüne dâhil edilmiştir. Buna göre Rusya'ya giden ihraç ürünlerine %25 gümrük vergisi indirimi uygulanmaktadır (GSP). Fakat bu sisteme dâhil ettiği madde gruplarında bir azaltma

⁹⁴ Turan, a.g.e., s. 43-44.

⁹⁵ IMF (2019). "Rusya Ülke Raporu 2018", s. 9-12.

⁹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>.

yapmıştır. Buna göre ihraç ürünleri içerisinde yer alan bisküviler, temizlik maddeleri, makarna, şekerleme mamulleri, deri eşya ve tekstil ürünleri liste dışında bırakılmıştır.⁹⁷

2.9.1. Bavul Ticareti

1990'lı yıllarda Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde “bavul ticareti” nin önemli bir yeri vardır. İki ülke arasındaki gelişmeler çerçevesinde, bu ticaretin günümüzde önemini yitirmeye başladığı görülmektedir. Bu şekildeki ticari faaliyetlerden zarar eden Rusya, ticaretin yasal zeminler çerçevesinde gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirleri artırmaya başlamıştır. Bu tedbirler dışında kalan kargo ticareti de nakliye sırasında kaybolması, gümrüklerde yapılan kontrollerin sıkılaştırılması ve mallara el konulması, taşımalarda taşıma maliyetlerinin çok yükselmesi vb. riskler nedeniyle, yasal ticarete doğru kaymaya başlamıştır.

2.9.2. Avrasya Ekonomik Birliği

1 Ocak 2010 tarihinde, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Rusya'nın birlikte oluşturduğu Avrupa Gümrük Birliği ve bu çerçevede üçüncü ülkelere yönelik ortak gümrük tarife uygulaması yürürlüğe girmiştir. 1 Temmuz 2010 tarihinde ise birliğin genel kurallarını düzenleyen Ortak Gümrük Kanunu uygulamaya konulmuştur. İç gümrükler 1 Temmuz 2011'den itibaren iptal edilmiştir. Bu birliğe Ermenistan 2014 yılında, Kırgızistan ise 2015 yılında dâhil olmuştur.⁹⁸ Avrasya Ekonomik Birliği Antlaşması 1 Ocak 2015'te imzalanırken bu birliğin temel amacı üye ülkelerin küresel pazardaki rekabet edebilirliklerini geliştirmek ve ekonomilerini daha da güçlendirmektir.

2.10. Rusya'da Dış Ticaret

Rusya'nın 2000 yılından itibaren petrol ihracat gelirlerindeki artış ve Rublenin yeniden değerlendirmeye başlaması ile tekrar artırmaya başlayan iç talebi karşılama adına ithalata eğilim gözlenmektedir. 2008 yılında ithalat hacminde %31'lik bir artış olmuştur. Ancak küresel mali krizin başlaması ile birlikte iç talepte düşüş yaşanmıştır. Buna bağlı olarak ithalatta %37, ihracatta ise %31 artış yaşanmıştır. Tablo 19 incelendiğinde, ülkenin dünyaya ihracatı 2012 yılına göre 2013 yılında sadece %0,3 artış göstermiştir. Aynı dönemde yapılan ithalatın ise %0,5 oranında arttığı görülmektedir. Rublenin değer kaybı ve düşen petrol fiyatları nedeniyle 2014 yılında dış ticaret hacminde %8'lik bir azalma olmuştur. İthalat %10,3 ihracat ise %6,7 azalmıştır. 2015 yılında dış ticarete sert bir düşüş yaşanmış, ülkenin

⁹⁷ Selçuk, a.g.e., s. 55-56.

⁹⁸ Akın, a.g.e., s. 80.

dış ticaret hacmi 526,6 Milyar Dolar olmuştur. 2016 yılında ise dış ticaret hacmi 468,1 Milyar Dolar olmuştur. 2017 ihracatı 357,1 Milyar Dolar olurken, bir önceki yıla göre artış %25'tir. 2017 yılında Türkiye Rusya'nın ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 5, ithalat sıralamasında ise 16. sıradadır. Bu ihracat sıralamasındaki ilk 5 ülke Çin, Almanya, ABD, Beyaz Rusya ve İtalya'dır.⁹⁹

Tablo 19. Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017
İhracat	524,8	527,3	497,8	343,9	285,5	357,1
İthalat	316,2	314,9	286,6	182,7	182,6	226,9
Denge	208,6	212,4	211,2	161,2	103,2	130,1
Hacim	841,0	842,2	784,4	526,6	468,1	584,0

Kaynak: Trademap (2019)

2.10.1. İhracat

Rusya, gelirini artırma adına bazı mallar için ihracat vergisi uygulamasını başlatmıştır. Bu vergi öncelikli olarak petrole ve doğal gaz getirilmiş olmakla birlikte zamanla diğer ürünlere de yayılmıştır. Konulan vergi miktarı %5 ile %30 arasında değişiklik göstermektedir. Verginin konulduğu ürünler arasında demir, demir dışı metaller, kereste, kâğıt ve gübre yer almaktadır.¹⁰⁰

Rusya'nın yapmış olduğu ithalatlarda en büyük pay; yarı işlenmiş metal ürünler, şeker, et, ilaçlar, tüketim malları ve makine gruplarına ait ürünlerdedir. Bu ithalatların yaklaşık %20'si gıda sanayi ve tarım, yaklaşık %40'ı ise makine ürünlerinden oluşmaktadır. İthalatın diğer önemli kalemleri ise eczacılık ürünleri ve kimyasallar ürünlerdir. İhraç edilen öncelikli ürün grupları ise kimyasal ürünler, metaller, yakıt, doğalgaz ve petroldür.¹⁰¹

Tablo 20'de Rusya'nın ihraç ettiği başlıca ürünler görülmektedir. Buna göre 2017 yılında ihraç edilen ürünler arasında, ham petrol ve petrol yağları birinci sırada yer almıştır. Bu ürünlerin ihracından elde edilen kâr, 2016 yılında 73,6 Milyar Dolar iken 2017'de 93,3 Milyar

⁹⁹Trademap (2019) (Çevrimiçi)
https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_Map.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1

¹⁰⁰ IMF (2019), "Rusya Ülke Raporu 2018", s. 9-12.

¹⁰¹ DEİK (2019).

dolar olmuştur. İkinci sırada yer alan petrol yağları ve bitümenli minerallerden oluşan yağlar 58.2 Milyar Dolara ulaşarak 2016 yılına göre büyük bir artış göstermiştir. Başka yerde belirlenmemiş ürünler 52,9 Milyon Dolara üçüncü sırada yer almaktadır. Taşkömürü, taş kömürden elde edilen birketler ve toprak gibi ürünlerin 2017 yılı toplam ihracı, 13,53 Milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu ürünlerin bir önceki yıl ihrac tutarı 8,9 Milyar Dolar'dır. 2015 ve 2016 yıllarına göre yaklaşık 4,5 Milyar Dolar civarı bir artış göstererek, 2017 yılında 6 Milyar Dolara ulaşmıştır.

Tablo 20. Rusya'nın İhrac Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2015	2016	2017
Ham petrol, petrol yağları	89.576	73.676	93.306
Petrol yağları ve bitümenli minerallerden oluşan yağlar	67.403	45.952	58.244
Başka yerde belirlenmemiş ürünler	10.797	45.239	52.888
Taşkömürü, taşkömürden elde edilen birketler, toprak	9.480	8.907	13.530
Demir	4.637	4.471	6.031
Buğday ve mahlût	3.949	4.216	5.791
İşlenmemiş alüminyum	6.076	4.988	5.464
Petrol gazı ve diğer gazı hidrokarbonlar	47.518	4.064	4.721
Elmaslar	3.945	4.833	4.700
Uzunlaşmasına kesilmiş, biçilmiş ağaç, kalınlık 6mm	3.074	3.194	3.990
Arıtılmış bakır, işlenmemiş bakır alaşımları	3.085	2.404	3.646
Platin, paladyum, rodyum, iridyum, osmiyum	980	2.398	3.279
Demi, çelik	2.165	2.412	3.060
Azot, fosfor ve potasyum karışımları	3.221	2.608	2.748
Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	1.506	908	2.359
Azotlu mineral/kimyasal gübreler	2.672	2.171	2.337
Potashlı mineral/kimyasal gübreler	2.958	1.856	2.129
Dondurulmuş balık	1.858	1.966	2.057
Turbojetler, turbo-propeller, diğer gaz türbinleri	1.761	1.523	1.968
Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumlu yağları	1.191	1.440	1.779

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>

2.10.2. İthalat

İthalat yapılabilmesi için kıymetli maden ve taşlar, narkotik maddeler, radyoaktif maddeler ve atıklar, askeri malzeme, patlayıcılar, silah, etil alkol ve votka, tütün ürünleri ve televizyon gibi ürünlerde ithal lisansının bulunması gerekmektedir. Bu lisansları genel olarak Ticaret Bakanlığı vermektedir. Rusya'nın ithal ettiği başlıca ürünler; tarım ve gıda ürünleri, otomobil, kimyasal ürünler, makine ve takım ürünleri, telefon ve telgraf için elektrikli cihazlar ve ilaçtır.¹⁰²

Tablo 21. Rusya'nın İthal Ettiği Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürünler	2015	2016	2017
Tedavide/korunmada kullanmak üzere hazırlanan ilaçlar	6.796	6.948	8.395
Telli telefon-telgraf için elektrikli cihazlar	6.335	6.948	8.393
Başka yerde belirtilmemiş ürünler	839	6.581	8.015
Kara taşıtları için aksam parçaları	5.377	5.717	7.939
Isı değişikliği yöntemi ile maddeleri işlemek için cihazlar	2.558	6.106	6.950
Otomobil, steysin vagonlar, yarış arabaları	6.490	6.027	6.697
Otomatik bilgi işlem makineleri, üniteleri	4.034	3.824	5.097
Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	879	1.031	1.999
Musluklu, borucu eşyası-basınç düşürücü	1.527	1.586	1.825
İnsan ve hayvan kanı, serum aşısı, toksin vb. ürünler	1.431	1.424	1.781
Kendine özgü fonksiyonlu makine ve cihazlar	1.542	1.322	1.739
Tıp, cerrahi, dişçilik, veterinerlik alet ve cihazları	1.575	1.617	1.738
Traktörler	506	694	1.716
Kauçuktan yeni dış lastikler	1.297	1.301	1.704
Sıvılar için pampalar	1.304	1.274	1.690
Santrifüjle çalışan kurutma, filtre, arıtma cihazları	1.321	1.334	1.561
Ayakkabı, yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik vb	1.160	1.104	1.545
Suni korendon alüminyum oksit ve hidroksit	1.488	1.326	1.536
Dozerler, greyder, ekskavatör, küreyici yükleyici	603	729	1.510
Kara taşıtları için karoserileri	1.078	1.125	1.507

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>

¹⁰² Rusya Ülke Raporu 2018 s.9-12

Tablo 21’de Rusya’nın ithal ettiği ürünler yer almaktadır. Buna göre 2017 yılı için birinci sırada “tedavide ve korunmada kullanmak üzere hazırlanan ilaçlar” yer almaktadır. Bu ürünlerin ihraç değeri 2016’da 6.94 Milyar Dolar iken, 2017 yılında 8,39 Milyar Dolara ulaşmıştır. Benzer biçimde ikinci sırada ise “telli telefon-telgraf için elektrikli cihazlar” yer almaktadır. Bu ürünlerin tutarı 2016 yılında 6,94 Milyar Dolar iken, 2017 yılında artmış ve 8,39 Milyar Dolar olmuştur. Üçüncü sırada, 2017 yılı 8,01 Milyar Dolar ile “başka yerde belirtilmemiş ürünler” vardır. Bu ürünlerin 2015 yılına göre yaklaşık 10 kat artışı görülmektedir. Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar 2 Milyar Dolar; otomatik bilgi işlem makineleri ve üniteleri 5,1 Milyar Dolardır. Otomobil, yarış arabaları, steysin vagonlar 6,7 Milyar Dolar; maddeleri işlemek için ısı değışikliği yöntemi kullanan cihazlar, 6,95 Milyar Dolar kara taşıtları için aksam parçaları, 7,94 Milyar Dolar ve musluklu ve borucu eşyası-basınç düşürücü eşyalar 1,82 Milyar Dolardır.

2.11. Ülkelere Göre Dış Ticaret

Rusya’nın başlıca ithalat ortakları Çin, Almanya, Hollanda, ABD, Beyaz Rusya ve İtalya’dır. Rusya’nın en fazla ithal ettiği ürünler arasında; otomatik bilgi işlem makineleri, yarış arabaları, steysin vagonlar, otomobil, ısı değışikliğini yapan yöntemi ile cihazların işlemesi için maddeler, kara taşıtları için aksam parçaları, telefon-telgraf için elektrikli cihazlar, korunma ve tedavide kullanmak üzere hazırlanan ilaçlar ve başka yerde belirtilmemiş ürünler yer almaktadır. Tablo 22’ye göre en fazla ithalat yapılan ülke Çin’dir. Çin’e 2016 yılında 38 Milyar Dolarlık ihracat yapılırken, 2017 yılında 48,04 Milyar Dolar artış göstermiştir. İkinci sırada Almanya yer almaktadır. Bu ülkeye 2016 yılında 19,45 Milyar Dolar ihracat yapılırken, 2017 de 24,23 Milyar Dolara çıkmıştır. ABD ise 12,66 Milyar Dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Rusya’nın başlıca ihracat ortakları Çin, Hollanda, Almanya, Beyaz Rusya ve Türkiye’dir. Rusya ile yapılan ihracattan en fazla pay alınan ürünler petrol ve doğal gaza dayalı olan ürünlerdir. Rusya’nın ihraç ettiği ürünlerin arasında tekstil ve gıda sanayi malları; dayanıklı tüketim malları; medikal ve bilimsel araçlar; elektrik enerjisi üretimi; traktörler ve inşaat ekipmanları; iletişim ekipmanları; tarım makineleri; kara ve demiryolu taşımacılığı ekipmanları; gemi inşaa sanayi; uzay araçları, hadde makineleri ve yüksek performanslı uçaklara radar, ileri elektronik parça ve füze üretimine kadar her tür makine üretimi; metaller ve kimyasallar; gaz, petrol ve kömür yer almaktadır.

Tablo 22, Rusya'nın ihracat ve ithalat durumunu göstermektedir. 2017 verilerine göre 38,92 Milyar Dolar ile birinci sırada Çin gelmektedir. Çin, 2016 yılında da 28,02 Milyar Dolar ile ikinci sırada yer almıştır. İkinci sırada Hollanda gelmektedir. 2016 yılında ihracat tutarı 29,25 Milyar Dolar iken, 2017 yılında 35,61 Milyar Dolar ulaşmıştır. Almanya ihracatta üçüncü sırada yer almaktadır. 2016 yılında 21,25 Milyar Dolar olan ihracat, 2017'da 25,74 Milyar Dolara ulaşmıştır. Dördüncü sırada yer alan Beyaz Rusya'nın ihracatı ise 18,42 Milyar Dolardır. Beşinci sırada yer alan Türkiye'ye 2016 yılında yapılan ihracat tutarı 13,69 Milyar Dolar iken, 2017 yılında 18,22 Milyar Dolara ulaşmıştır.

Tablo 22. İhracat ve İthalat (Milyon Dolar)

Ülkeler İhracat	2016	2017	Ülkeler İthalat	2016	2017
Çin	28.021	38.922	Çin	38.087	48.042
Hollanda	29.255	35.611	Almanya	19.451	24.228
Almanya	21.258	25.747	ABD	11.066	12.664
Beyaz Rusya	14.051	18.425	Beyaz Rusya	9.406	11.768
Türkiye	13.698	18.221	İtalya	7.845	10.109
İtalya	11.931	13.839	Fransa	8.492	9.633
Kore Cumhuriyeti	10.027	12.345	Japonya	6.680	7.761
Kazakistan	9.427	12.324	Kore Cumhuriyeti	5.113	6.933
Polonya	9.099	11.578	Kazakistan	3.612	4.917
ABD	9.426	10.735	Ukrayna	3.951	4.912
Japonya	9.384	10.501	Polonya	3.958	4.908
İngiltere	6.997	8.747	İngiltere	3.432	4.048
Finlandiya	6.535	8.642	Hollanda	3.021	3.893
Ukrayna	6.280	7.943	Finlandiya	2.478	3.696
Belçika	5.741	6.800	Çek Cumhuriyeti	2.767	3.422
Hindistan	5.313	6.456	Türkiye	2.148	3.383
Mısır	3.783	6.217	Vietnam	2.465	3.383
Fransa	4.851	5.909	Brezilya	2.523	3.198
Letonya	4.844	4.804	İspanya	2.474	3.126
Cezayir	3.966	4.621	Belçika	2.269	2.921

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr>

2.12. Rusya’da Turizm

Turizm konusunda Rusya, önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyelini gerektiği gibi kullanamamaktadır. Aslında turizm açısından sahip olduğu doğal zenginlikler ve tarihsel mekânlarla cazip bir ülkedir. Bu yönüne rağmen dünya genelindeki turizm gelirlerinden almış olduğu pay %1 civarındadır. Sektör olarak bakıldığında ülkenin turizm altyapısının gerektiği kadar gelişmediği, mevcut tesislerin de yeterli kalitede olmadığı görülmektedir. Sektörün bu durumu uluslararası turizm firmalarınca yapılan yatırımlarla gelişmeye ve değişmeye başlamış durumdadır. Otel sektörünün 2000’lerin başından itibaren gelişmeye başladığı görülmektedir. Otellerin durumunu geliştirme adına yapılan çalışmalar daha çok büyük şehirlerde olmuştur.¹⁰³

Rusya’yı ziyaret turist eden turist sayısı yıllık ortalama 22 milyondur. 2000’li yıllara göre değerlendirildiğinde bu rakamın pek değişmediği görülmektedir. Gelen ziyaretçilerin yarısı da eski Sovyet Cumhuriyetlerindendir ve önemli bir bölümü iş için gelmektedir. Diğer yarısı ise daha çok Japonya, Fransa, İtalya, İngiltere, ABD, Finlandiya ve Almanya’dan gelmektedirler.

Tatil için ülke dışına çıkan Rus turist sayısı ise 2006 yılında 7,75 milyondur. Bu turistlerin ilk tercih ettiği ülke ise Türkiye’dir. Türkiye dışında sırayla Mısır, Çin ve Finlandiya’ya da birçok Rus turist gitmektedir.¹⁰⁴ Türkiye’yi ziyaret eden Rus turist sayısı 2007 yılında yaklaşık 2,5 milyon olmuştur. Bu sayı 2008 yılında Rusya Turizm Servisi (Rosturizm) verilerine göre gerilemiş ve 2,21 milyona düşmüştür. 2011 yılı Nisan ayında uygulamaya konulan “basitleştirilmiş vize” uygulamasının etkisi ile Türkiye’ye gelen Rus turist sayısı Ocak-Aralık 2011 döneminde 3 milyon 468 bin 214 olmuştur.¹⁰⁵

2.13. Rusya’da Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY)

Tablo 23 incelendiğinde, 2016 yılı için Rusya’ya DYY girişlerinde 16,27 Milyar Dolar ile Singapur’un ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Singapur’u Bahamalar ve Bermuda takip etmiştir. Türkiye ise yaklaşık olarak 26 Milyon Dolar ile 35’nci sırada yer almaktadır. Tablo 24’e göre DYY girişlerinde Rusya’da en çok tercih edilen sektör imalat sanayiidir. İmalat sanayi 34.058 milyon dolar DYY girişi ile tüm sektörler arasında ilk sırada yer alırken, bunu 32,38 Milyar Dolar ile madencilik ve taş ocakçılığı takip etmiştir.

¹⁰³ IMF (2019). “Rusya Ülke Raporu 2018”, s. 9-12.

¹⁰⁴ Turan Akın, “Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı”, s. 73.

¹⁰⁵ Rosturizm (2019). (Çevrimiçi) <https://www.russiatourism.ru/contents/statistika>.

Tablo 23. 2016 Yılında Ülkelere göre Rusya'ya DYY Girişi

Sıra	Ülke	Değer (Milyon \$)
1	Singapur	16.273.93
2	Bahamalar	5.802.225
3	Bermuda	2.550.954
4	Fransa	1.997.177
5	İsviçre	1.842.193
35	Türkiye	25.627

Kaynak: CBR (2019)**Tablo 24. 2016 Yılında Sektörlere Göre Rusya'ya DYY Girişi**

Sıra	Sektör	Değer (Milyon \$)
1	İmalat	34.058.06
2	Madencilik ve taşocakları	32.383.76
3	Toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıtlar ve onların onarımı	32.126.5
4	Finans ve sigorta faaliyetleri	14.123.73
5	Diğer hizmet faaliyetleri	7.454.89

Kaynak: CBR (2019)**2.12.1. Rusya'nın En Büyük Sermayeli Şirketler****Tablo 25. Rusya'nın En Büyük 10 Özel Şirketi ve 2017 Yılı Gelirleri**

Şirket Adı	Sermaye
Lukoil (Petrol)	5,4 Trilyon Ruble
X Retail Group (Gıda Perakende)	1,2 Trilyon Ruble
Surgutneftegaz (Petrol, Doğalgaz)	1,1 Trilyon Ruble
Magnit (Gıda Perakende)	1,1 Trilyon Ruble
Tatneft (Petrol)	681,2 Milyar Ruble
Megapolis (Tütün ve Gıda Ürünleri)	655,7 Milyar Ruble
Evraz (Metalürji, Madencilik)	631,3 Milyar Ruble
NLMK (Metalürji)	587,1 Milyar Ruble
Novatek (Doğal Gaz Üreticisi)	583,2 Milyar Ruble
RUSAL (Alüminyum)	581,3 Milyar Ruble

Kaynak: CBR (2019)

Moskova ve yurt dışı borsa verilere göre doğalgaz devi Gazprom, 2015 yılında Rusya'nın en değerli şirketi olmuştur. Dünyanın en büyük petrol şirketi Rosneft ikinci, Sberbank ise üçüncü sırada yer almıştır. Gazprom'un sermayesi 44,3 Milyar Dolar, Rosneft'in 37,3 Milyar Dolar, Sberbank'ın ise 30 Milyar Dolar olarak açıklanmıştır.¹⁰⁶ 2017 yılında, Forbes dergisinin Rusça versiyonu olan RBK dergisi tarafından "Rusya'nın en büyük özel şirketleri" araştırmasının sonuçları yayımlanmıştır. Bu araştırmada hisselerinde devletin ve özel sektörün payı %50'yi geçmeyenler şirketler karşılaştırılmıştır.

2.13. Rusya'nın Enerji Görünümü

Rusya, sahip olduğu enerji kaynakları açısından oldukça zengin bir ülke durumundadır. Özellikle doğalgaz ve petrol rezervleri sayesinde küresel enerji piyasasındaki etkili ülkelerden biridir. Sahip olduğu bu kaynaklar ülkeye siyasi ve ekonomik anlamda büyük bir güç sağlamaktadır. Enerjiye olan ihtiyaçların artması ile küresel piyasalarda belirleyici ve etkileyici bir faktör olarak görülmektedir. Rusya'nın enerji stratejisi; ekonomisi, iç ve dış politikası, ülkesinde bulunan enerji kaynaklarının petrol ve doğalgaz rezervleri ile birçok farklı alanı etkilenmesinden dolayı önemli bir role sahiptir.¹⁰⁷

Rusya enerji politikasını oluşturan en önemli kararlar hükümetin en üst seviyesinde alınmaktadır. Özellikle petrol ve doğal gaz sektörü ile ilgili politikalar, 2000 yılında iktidara gelen ve 2018 yılında dördüncü kez devlet başkanı olarak seçilen Vladimir Putin tarafından belirlenmektedir. Putin'in belirlediği enerji politikaları ülke için önemli bir konuma gelmiş ve ülkenin uluslararası stratejisinin en önemli unsuru olmuştur. Bu politikalar, Orta Asya'dan Avrupa ve Doğu Akdeniz'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı etkilemektedir. Rusya, bu bölgelerdeki hâkimiyetini sürdürebilme adına, bölgesel anlamda siyasal üstünlüğünü koruduğu kadar, bu bölgelerde faaliyet göstermeye çalışan Batılı enerji şirketleriyle de karşı karşıya gelmektedir.¹⁰⁸

Rusya, Orta Asya ve Avrupa bölgelerindeki hâkimiyetini kaybetmek istememektedir. Rusya, bu bölgelerin en büyük doğal gaz tedarikçisi olarak Avrupa enerji pazarındaki birinciliğini koruma adına yoğun çaba sarf etmektedir. Rusya, Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkileri geliştirmesinin yanı sıra bazen de ciddi krizler yaşamaktadır. Avrupa'da enerji dağıtım şirketlerine yaptırım yaparak kendi enerji politikalarını ve AB ülkelerindeki pazar

¹⁰⁶ CBR (2019).

¹⁰⁷ Sapmaz, a.g.e., s. 19-39.

¹⁰⁸ Varol, a.g.e., s. 289-290.

hâkimiyetini artırmaya çalışmaktadır. Ukrayna krizinde olduğu gibi doğal gaz akışında kesintiye giderek ve doğalgaz fiyatlarını aşırı artırarak enerji kaynaklarını bir silah olarak kullanmaktadır.¹⁰⁹

Rusya, enerji kaynaklarını dünya enerji pazarlarına ulaştırarak oldukça geniş nakil sistemi oluşturmuştur. Petrolle birlikte bir diğer önemli enerji kaynağı da doğalgazdır. Rusya dünyanın en fazla doğal gaz rezervine sahip ülkesidir. Doğal gaz, boru hatları ile Batı Sibirya'daki rezerv bölgelerinden Avrupa ve Türkiye'ye kadar ulaştırılmaktadır. Doğal gaz boru hatları, Avrupa ülkelerine Ukrayna ve Slovakya gibi transit ülkeler üzerinden inşa edilmiştir. Kuzey Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Kuzey Akım), Baltık Deniz'den Almanya'ya ulaşmaktadır. Karadeniz üzerinden Türkiye'ye ulaşan hat ise Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Mavi Akım) gibi Rusya ile tüketici ülkeler arasında doğrudan bağlantı sağlayan boru hatlarıdır. Rusya kendi enerji kaynaklarının dışında Karadeniz kıyısında bulunan limanlar ile Hazar Bölgesi enerji kaynaklarını Avrupa enerji pazarına ulaştırmaktadır. Soyuz Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan doğal gazı; Kafkasya Petrol Boru Hattı ile Kazakistan petrolü ve Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı ile Azerbaycan petrolü, Rusya üzerinden Avrupa ülkelerine ulaştırılmaktadır.¹¹⁰

Rusya'nın petrol üretimi iki bölgede görülmektedir. Bunlardan ilki Orta Sibirya platosunda yer alan Batı Sibirya Bölgesi ve Ural dağlarıdır. Bu bölge, çıkarılan günlük ortalama 64 milyon varil petrol ile toplam üretimin yaklaşık üçte ikisini sağlamaktadır. Bu üretimin büyük bir bölümü Rus firmaları tarafından gerçekleştirilmektedir. Hazar Denizi'ne yakın Volga-Ural bölgesi ise petrolün en çok çıkarıldığı ikinci bölgedir. Ülkenin toplam petrol üretiminin yaklaşık %22'si bu bölgede yapılmaktadır.¹¹¹

Enerji kaynakları daha detaylı bir şekilde incelendiğinde, dünya üzerindeki kanıtlanmış petrol rezervinin 2018 yılı başında, önceki yıllara göre yeni keşfedilenlerle birlikte arttığı görülmektedir. 2015 sonu itibarıyla toplam rezerv, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre 263,8 Milyar ton ve 1 Trilyon 659 Milyar varil dolaylarındadır. Toplam üretilebilir petrol rezervi ise 2018 yılı başında 1 Trilyon 726 Milyar varil olmuştur. Dünyanın en fazla petrol rezervlerine sahip olan ülkesi 2012 yılına kadar Suudi Arabistan iken, 2012-2013 arası keşfedilen yeni kaynaklar ile Venezuela dünyadaki en fazla petrol rezervine sahip ülke durumundadır.

¹⁰⁹ Yıldız vd., "Türkiye-Rusya Arasındaki Doğal Gaz İş Birliği", s. 500-515.

¹¹⁰ Yıldız v.d., a.g.e., s. 500-515.

¹¹¹ Sapmaz, a.g.e., s. 95.

Tablo 26’da dünya petrol rezervinin ülkelere göre dağılımı ve toplam rezervleri gösterilmiştir.¹¹² Venezuela 2018 yılı verilerine göre 302.250 milyon varil ve %17,50 pay ile dünyanın en büyük petrol rezervine sahip ülkesidir. İkinci sırada, 266.208 milyon varil ve %15,42 pay ile Suudi Arabistan yer almaktadır. Suudi Arabistan’ın 2015 yılı rezervi 265.789 milyon varildir. Üçüncü sırada ise 170.540 milyon varil ve %9,88 pay ile Kanada yer almaktadır.

Tablo 26. Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervleri (Milyon Varil)

Ülke	2015 Rezervi	2018 Rezervi	Pay%
Venezuela	298.350	302.250	17,50
Suudi Arabistan	265.789	266.208	15,42
Kanada	172.481	170.540	9,88
İran	157.800	157.200	9,10
Irak	144.211	148.766	8,62
Kuveyt	104.000	101.500	5,88
Birleşik Arap Emirlikleri	97.800	97.800	5,66
Rusya	80.000	80.000	4,63
Libya	48.363	48.363	2,80
Nijerya	37.070	37.453	2,17
ABD	39.933	35.213	2,04
Kazakistan	30.000	30.000	1,74
Çin Halk Cumhuriyeti	24.649	25.627	1,48
Katar	25.244	25.244	1,46
Brezilya	15.314	12.634	0,73
Dünya Toplamı	1.659.532	1.726.685	100

Kaynak: Enerji Atlası (2019)

OPEC tarafından hazırlanan raporlara göre önceki yıllara nazaran 2015 yılında, her ne kadar yeni keşifler yapılsa da, tüketim keşiften fazla olduğundan dünya üzerinde kanıtlanmış doğalgaz rezervleri gerilemiş durumdadır.

¹¹² Türkiye Petrolleri (2018). “2017 Yıllı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”, s. 6-7.

2014 sonunda dünya doğalgaz rezervi toplam 202,6 Trilyon m³ iken, 2015'te 201,9 Trilyon m³ seviyesine gerilemiştir. Tablo 27'de 2014 ve 2015 yılı dünya doğalgaz rezervinin ülkelere göre dağılımı ve toplam dünya rezervleri gösterilmiştir.¹¹³ Buna göre Rusya 2015 yılı için 49.541 Milyar m³ varil doğal gaz rezervi ve %24,53 pay ile ilk sırada yer alırken, İran 33.500 Milyar m³ varil ve %16,59 pay ile ikinci sırada yer almaktadır. Bunları sırayla Katar (%12,03), ABD (%5,45), Türkmenistan (%4,90) ve Suudi Arabistan (%4,25) takip etmektedir.

Tablo 27. Ünelere Göre Dünya Doğalgaz Rezervleri (Milyar m³)

Ülke	2014 Rezervi	2015 Rezervi	Pay%
Rusya	49.541	49.541	24,53
İran	34.020	33.500	16,59
Katar	24.531	24.299	12,03
ABD	11.011	11.011	5,45
Türkmenistan	9.904	9.904	4,90
Suudi Arabistan	8.489	8.588	4,25
Birleşik Arap Emirlikleri	6.091	6.091	3,02
Venezuela	5.617	5.702	2,82
Nijerya	5.324	5.284	2,62
Cezayir	4.504	4.504	2,23
Avusturalya	3.703	3.703	1,83
Çin Halk Cumhuriyeti	3.275	3.439	1,70
Irak	3.158	3.158	1,56
Endonezya	2.839	2.775	1,37
Malezya	2.690	2.690	1,33
Dünya toplamı	202.611	201.967	100

Kaynak: Enerji Atlası (2019)

Üretilen doğalgazın yaklaşık yüzde 70'i Rusya'nın kendi iç pazarında tüketilirken, geriye kalan %30'luk kısım dış pazarlara ihraç edilmektedir. İhraç edilen ülkeler incelendiğinde en

¹¹³ Türkiye Petrolleri (2018). "2017 Yıllı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", s. 20-22.

fazla Almanya'nın talepte bulunduğu görülmektedir. Almanya ithal ettiği 58,5 Milyar m³ doğal gaz ile ilk sıradadır. Bu ülkeden sonra sırası ile Türkiye, İtalya, İngiltere ve Fransa gelmektedir.¹¹⁴ Tablo 28'te Rusya tarafından ülkelere göre ihraç edilen doğal gaz dağılımı görülmektedir. Buna göre Almanya 58,5 Milyar m³, Türkiye 23,96 Milyar m³, İtalya 22,77 Milyar m³, İngiltere 14,26 Milyar m³ olarak gözlemlenmiştir. Fransa 12,92 Milyar m³, Avusturya 12,31 Milyar m³, Polonya 9,86 Milyar m³, Macaristan 7,41 Milyar m³, Çek Cumhuriyeti 6,49 Milyar m³ ve Slovakya 5,08 Milyar m³ doğal gaz almaktadır.

Tablo 28. 2018 Yılı Rusya'nın Ünelere göre İhraç Ettiği Doğal Gazın Dağılımı

Ülke	Miktar (Milyar m ³)
Almanya	58,5
Türkiye	23,96
İtalya	22,77
İngiltere	14,26
Fransa	12,92
Avusturya	12,31
Polonya	9,86
Macaristan	7,41
Çek Cumhuriyeti	6,49
Slovakya	5,08

Kaynak: GazProm (2019), “İhracat İstatistikleri, 2019”

Rusya'nın doğalgaz enerji rezervlerinin önemli bir bölümünün, yaklaşık %72'sinin işletme hakkı Rus enerji şirketi Gazprom'dadır. Avrupa'daki doğalgaz ihtiyacının büyük bir kısmını Rusya'dan ithal edilmektedir. Bu durum Rusya'yı ikili ilişkilerde önemli konumuna getirmektedir. Tablo 29'da yer alan verilere göre mevcut doğalgazın büyük bir kısmı, Rusya tarafından AB ülkelerine ihraç edilmektedir. Avrupa'daki yüksek enerji tüketimi doğalgaz talebini artıran faktörler arasındadır. Avrupa'nın Rus doğalgazına bağımlılık oranı %90'ı geçmektedir. Seçilmiş Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Rusya'ya olan bağımlılık oranları şu şekildedir; İngiltere %13, Fransa %17, İtalya %28, Almanya %30, Hollanda %34, Yunanistan %40, Çek Cumhuriyeti %72, Finlandiya %76, Macaristan %86, Bulgaristan %90, Polonya %91, Litvanya %92 ve Slovakya %98.

¹¹⁴ Enerji Atlası (2019).

Tablo 29. Seçilmiş Avrupa Ülkelerin Rusya'ya olan Enerji Bağımlılık Oranları

Ülke	Oran (%)
Slovakya	98
Litvanya	92
Polonya	91
Bulgaristan	90
Macaristan	86
Finlandiya	76
Çek Cumhuriyeti	72
Yunanistan	40
Hollanda	34
Almanya	30
İtalya	28
Fransa	17
İngiltere	13

Kaynak: GazProm (2019), “İhracat İstatistikleri, 2019”

Tablo 30. Elektrik İhracatı Yapan Ülkelerde İşletme ve İnşa Halindeki Nükleer Santral Sayıları (Ocak 2019)

Ülke	Reaktör sayıları	İnşa halindeki Reaktörler	Elektrik Üretimindeki Payı (%)
ABD	98	2	20.1
Fransa	58	1	71.6
Çin	46	11	3.9
Japonya	42	2	3.6
Rusya	37	6	17.8
Kore	24	5	27.1
Hindistan	22	7	3.22
Kanada	19	-	14.64
Ukrayna	15	2	55.1

Kaynak: International Atomic Energy Agency (2019)

Tablo 30'a göre Rusya'nın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının yanında, güçlü olduğu başka bir alan da nükleer enerjidir. Hâlihazırda işletilen 37 nükleer reaktör ile üretime devam etmekte, 6 reaktör ise inşa halindedir. Rusya, 2018 yılı verilerine göre elektrik enerjisi üretiminin %17'sini nükleer enerjiden karşılamaktadır. Dünya genelinde, elektrik ihracatı yapan ve diğer ülkelerde işletme ve inşa halindeki nükleer santral sayılara göre Rusya 5'nci sırada yer almaktadır.¹¹⁵ En fazla nükleer reaktörü olan ülke, 98 reaktör ile ABD'dir. Bu reaktörlerin enerji üretimindeki payı %20,1'dir. İkinci sırada 58 reaktör sayısı ve elektrik üretimindeki %71,6'lık pay ile Fransa yer almaktadır. Çin 46 reaktör ve %3,9 elektrik üretim payı ile üçüncü sıradadır. Bu ülkeleri sırayla Japonya 42 reaktör %3,6 pay, Rusya 37 reaktör %17,8 pay, Kore 24 reaktör %27,1 pay, Hindistan 22 reaktör %27,1 pay, Kanada 19 reaktör %14,64 pay ve Ukrayna 15 reaktör %55,1 elektrik üretim payı ile takip etmektedirler.

Nükleer enerjinin elektrik üretiminde önemli bir etkisi vardır. Bu nedenle bu alanda ön planda olan Rusya, bu pozisyonunu önümüzdeki yıllarda devam ettirmek istemektedir. Rusya nükleer enerjinin elektrik üretimindeki payını 2030 yılında %30'a, 2050 yılında ise %50'ye çıkartmak istemektedir.

Rusya'nın enerji politikalarının belirlemesinde en etkili kaynakların başında “Rusya Federasyonu Enerji Stratejisi 2030” isimli strateji belgesi gelmektedir. Bu belgeye göre Rusya'nın enerji politikalarını belirleyecek hedefler ve amaçlar oluşmaktadır. Belgenin içeriğini oluşturan amaçlar arasında; küresel enerji pazarlarında güçlü bir pozisyona sahip olmak, daha iyi yaşam standartlarını sağlamak, istikrarlı ekonomik büyümeyi güvence altına alabilmek için enerji sektörünün potansiyelini arttırmak ve enerji kaynaklarının en etkin kullanımını sağlamak yer almaktadır. Bu belgede, devletin enerji sektöründeki en önemli stratejik girişimlerini oluşturan maddeler belirlenmiştir. Bunlar; Asya Pasifik ülkelerine enerji akışını çeşitlendirmek için ülkenin doğu kesiminde petrol ve doğalgaz tesisleri inşa etmek, petrol ve doğalgaz üretiminin devamlığını sağlayacak kuzey bölgelere keşif çalışmaları yapmak, vergi indirimleri sağlayarak erişilmesi zor sahaları geliştirmek, yenilenebilir enerjiyi tanıtmak ve enerji tasarrufu sağlamaktır.¹¹⁶

Stratejik hedefler göz önünde bulundurulduğunda “çeşitlendirme”, ülkenin enerji politikalarının en önemli unsurlarından biridir. Rusya, Avrupa'daki enerji nakil güzergâhını çeşitlendirerek, siyasal sorunlar yaşadığı transit ülkeleri devre dışı bırakmak istemekte ve yeni

¹¹⁵ Detaylar için bkz. <https://www.rosatom.ru>

¹¹⁶ Yıldız vd., “Türkiye-Rusya Arasındaki Doğal Gaz İş Birliği”, s. 500-515.

nakil projeleri oluşturmayı hedeflemektedir. Böylece enerji talep güvenliğini daha da artırmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda 2006 yılından beri Ukrayna ile yaşadığı krizler nedeniyle, Avrupa’ya bu ülke üzerinden olan doğal gaz akışını önemli ölçüde azaltmıştır. Özellikle Baltık Denizi’nden Almanya’ya ulaşan Kuzey Akım’ın devreye girmesi, Rusya’nın Ukrayna’ya bağımlılığını azaltmıştır. Kuzey Akım’ın başarılı bir proje olması, bu hatta paralel inşa edilecek “Kuzey Akım II” için Rusya’yı harekete geçmiştir. Ancak AB’nin engellemeleri nedeniyle hattın inşası başlamamıştır. Rusya’nın iptal olan bir diğer proje ise “Güney Akım Doğal Gaz Boru Hattı” (Güney Akım) projesidir. Projenin yerini ise “Türk Akım” almıştır. Rusya, bu boru hattıyla Türkiye ve Avrupa ülkelerine doğal gaz ihraç ederek Ukrayna’nın rolünü azaltmaktadır.¹¹⁷

Rus enerji politikası, enerji ihraç ettiği pazarları ve ülkeleri çeşitlendirerek, tek bir bölgeye olan bağımlılığını dengelemeyi hedeflemektedir. Avrupa enerji pazarına bağımlı kalmak yerine, Çin ve Orta Asya lkeleri ile enerji anlaşmaları yaparak enerji ihraç ettiği ülkeleri çeşitlendirmeyi istemektedir. Böylece Orta Asya enerji pazarlarına açılarak, komşu ülkelere yönelik enerji arz ve talebi dengelemeye çalışmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁷ Akın, a.g.e., s. 62.

¹¹⁸ Yıldız vd., “Türkiye-Rusya Arasındaki Doğal Gaz İş Birliği”, s. 501-507.

III. TÜRKİYE – RUSYA İLİŞKİLERİ

3.1. Türkiye ve Rusya Siyasi İlişkiler: Başlangıç Dönemi 1919-1922

Türk-Sovyet ilişkilerin baŐlangıcının siyasi ve ideolojik olarak iki yönü vardır. İlk olarak her iki devlet de emperyalist ülkelere karşı mücadele etmişlerdir. Türkiye, Doğu’nun emperyalizme karşı mücadelesinin sembolü olurken, Sovyet Rusya iŐŐi-köylü sınıfının emperyalizme karşı sosyal kurtuluŐ mücadelesinin sembolü olmuştur. İkinci olarak oluşan ortam, Sovyet Rusya aÇısından yeni rejimi yayma mücadelesiyle yakından iliŐkili olmuştur. Türkiye, Sovyet Rusya’nın en yakın komşularından biri olması cihetiyle, ideolojisini yayma adına yakın ilişkiler kurduğu ülkelerden biri olmuştur.¹¹⁹

Türkiye aÇısından, milli hükümetin diplomatik alanda tanınması meselesi, Sovyet Rusya ile ilişki kurmasını zorunlu kılmıŐtır. TBMM hkmetinin ilk dış politika hareketi, Mustafa Kemal PaŐa tarafından 26 Nisan 1920’de Lenin’e gönderilen resmi mektuptur. Bu mektupta, Türkiye’nin Sovyet Rusya ile diplomatik ilişki kurma istediği belirtilmektedir. Ayrıca Rusya tarafından Milli Mücadele hareketine destek olunması ve emperyalist ülkelerle yapılan mücadelede birlikte hareket etme ümidi ifade edilmiştir. Bu mektup ile birlikte Sovyet hükümeti, TBMM hkmetini resmen tanımıŐ ve böylelikle Sovyet Rusya, Türkiye’yi ilk tanıyan ülke olmuştur. Görüşmeler neticesinde 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan “Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması” ile ilişkiler gelişerek devam etmiştir. Bu antlaşma sonrasında Sovyetlerin milli mücadeleye yaptıkları yardım artmış, hem askeri malzeme yardımında bulunmuŐlar hem de parasal yardım yapmışlardır. Böylece, SSCB’nin dostluğu kazanılmıŐtır.¹²⁰

3.2. İlerleme Dönemi: 1922-1938

KurtuluŐ Savaşı’nın zaferle sonuŐlanması sonrasında taraflar barış görüşmeleri iÇin Lozan’da toplanmıŐlardır. Bu görüşmelerde “boğazlar meselesi” de görüşülmüŐtür. Türkiye’nin ısrarlı talepleri sonrasında Rusya da görüşmelere davet edilmiştir. Türkiye tarafından Sovyet Rusya’nın özelikle istenmesi, Batılı devletler karşısında yalnız kalmak istememesi nedeniyledir. Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması ile Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tüm dünya tarafından tanınmıŐ oldu. Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra Batılı devletlerin meselelerin çözümüne yönelik sergilemiŐ oldukları yaklaşım, iki ülke arasındaki

¹¹⁹ Selçuk, a.g.e., s. 40.

¹²⁰ Selçuk, a.g.e., s. 41.

ilişkileri de doğrudan etkilemiştir. Yunanistan ile olan nüfus ve mal mübadelesi ile Musul'un geleceği, buradaki meselelerin başlıcalarıdır. Görüşmeler esnasındaki en zor mesele Musul uyuşmazlığı olmuştur. Burada anlaşma sağlanamayınca konunun çözümü Milletler Cemiyetine bırakılmıştır. Ancak Milletler Cemiyeti Musul'u 1925'te yapılan görüşmelerde Türkiye'ye değil, İngiltere'nin mandası konumundaki Irak'a bırakılmasını kararlaştırmıştır. Alınan bu karar, bu dönemde cemiyete üye olmayan Türkiye'yi, kendisi gibi üye olmayan Sovyet Rusya'ya daha çok yakınlaştırmıştır. 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Paris'te bir "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşma 1945 yılı Mart ayında Sovyetler Birliği tarafından feshedilmiştir. Anlaşma feshedilene kadar Türk dış politikası açısından önemli bir unsur olmuştur.

Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'nin öncülüğünde Cenevre'de toplanan "Silahsızlanma Konferansı"nda *"Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafi durumu sebebiyle"* ifadelerini kullanarak Türkiye'nin de komisyon çalışmalarına katılması gerektiğini savunmuştur.¹²¹

Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkileri iyi ilişkiler düzeyinde ilerlemiştir. Türkiye, sosyal ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek ve askeri gücünü artırabilmek için Sovyet Rusya'nın yardımına ihtiyaç duymuştur.

10 Ağustos 1937'de imzalanan "Ticaret ve Tediye Anlaşması" iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturmuştur. İki ülke ilişkilerini çok yakından etkileyen bir başka faktör ise "Boğazlar Meselesi"dir. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması Türk-Sovyet ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur.¹²²

3.3. Bozulma ve Gerginlik Dönemi: 1939-1953

23 Ağustos 1939'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan "Saldırmazlık Paketi" sonrasında Türkiye'nin dış politikadaki bütün hassas dengeleri bozulmuştur. Türkiye, bu anlaşma sonrasında Almanya'dan gelebilecek tehlikelere karşı, Fransa ve İngiltere ile deklarasyon imzalamıştır. Bu durumda Türkiye; Almanya ve Sovyet Rusya'nın oluşturduğu bloğa karşılık, Fransa ve İngiltere ile birlikte hareket etmiştir. Bu olayların üzerinden çok geçmeden İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Moskova'nın Türkiye üzerindeki baskıları, bu tarihten sonra hafiflerken, 24 Mart 1941'de iki ülke arasında bir saldırmazlık antlaşması

¹²¹ Selçuk, a.g.e., s. 42.

¹²² Sapmaz, a.g.e., s. 265-267.

imzalanmıştır. Bu antlaşma ile her iki ülke savaş durumunda birbirlerine tarafsızlık sözü vermişlerdir. Böylece Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan etmiştir. 19 Mart 1945'te Sovyet Rusya, bu antlaşmaya bağlı tüm protokolleri tamamen feshetme isteğini açıklamış ve bu tarihten itibaren Türk- Sovyet ilişkileri tam bir soğuk savaş atmosferine girmiştir. Bundan sonraki dönem Stalin'in ölümüne kadar devamlı bir gerginlik içerisinde geçmiştir.¹²³

Gerginlik döneminde, Türkiye-SSCB ilişkileri zor bir döneme girmiştir. 4 Temmuz 1948'de Ankara'da ABD ile Türkiye arasında Türkiye'ye Marshall yardım planı düzenlenir. Bu tarihten itibaren Türkiye'ye ekonomik alanda yardım da başlamıştır. NATO 1952'de Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmiştir. Türkiye'nin NATO içindeki rolünde, iç ve dış faktörlerin etkisi vardır. Bu süreçte Türkiye ile ABD arasındaki sıcak ikili ilişkiler, SSCB'yi ciddi şekilde düşündürmüştür. Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasında, özellikle Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalma endişesi önemli rol oynamıştır. Bu yakınlaşma, Türk dış politikasını önemli oranda etkilerken, Türkiye ile Rusya arasındaki gerginliğin ve ekonomik ilişkilerdeki gerilemenin de temel kaynağı olmuştur.¹²⁴

3.4. Durgunluk Dönemi: 1953-1960

Stalin'in ölümünden sonrası SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek için bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye'den toprak isteklerinden vazgeçtiklerini, boğazlar meselesinde de ortak bir anlayışa varılabileceğini resmi olarak bildirmişlerdir. SSCB, Türkiye ile yeniden iyi ilişkiler kurmak, ticareti geliştirmek ve teknoloji ve kültür alanında işbirliği yapmak istediğini belirtmiş ve bu isteğini 1955 yılı boyunca devam ettirmiştir. Ancak Türkiye hükümeti için en önemli dış politika hedeflerinden biri, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki siyasi oluşumlarda belirleyici bir unsur olmasını önlemektir.¹²⁵

1957'de açıklanan "Eisenhower Doktrini" Türk hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanır. Doktrinin amaçları, SSCB ile Suriye arasında askeri ve ideolojik yakınlaşmayı önlemek, Ortadoğu'da Batı ve ABD'nin ekonomik ve güvenlik politikasını, çıkarlarını takip ederek, SSCB'nin bir süper güç olarak Ortadoğu'da yer almasından sonra o bölgede askeri güç

¹²³ Selçuk, a.g.e., s. 45-46.

¹²⁴ Selçuk, a.g.e., s. 47.

¹²⁵ Selçuk, a.g.e.. s. 48.

dengesi kurmak olarak özetlenebilir. Bu doktrin, Türkiye hükümeti tarafından desteklenmiştir.¹²⁶

3.5. Normalleşme Dönemi: 1960-1965

Bu yılların en önemli hadisesi 1962 “Küba Füze Krizi”dir. Küba’daki Sovyet yapımı füzeler, SSCB ile ABD’nin arasını açmıştır. ABD, Küba’daki füzelerin ABD güvenliğini tehdit ettiğini iddia ederek Küba’yı abluka altına almıştır. İki süper güç arasındaki gerginlik çıkmasından sonra, ilk barış çağrısı SSCB’den gelmiş ve Küba’daki füzelerin sökülebileceğini fakat karşılık olarak Türkiye’deki Jüpiter füzelerin de sökülmesini talep etmiştir. ABD teklifi kabul etmiş ve füzeler karşılıklı sökülüştür. Kriz ikili ilişkilerde yeni bir dönem açılmasına sebep olmuştur. Bu yıllarda “Kıbrıs Krizi” de ortaya çıkmıştır. Kıbrıs’taki olaylar 1964 yılına doğru başlarken, burada yaşayan Türklerin haklarını korumak için mücadele edilmiştir. Dönemin ABD Başkanı Johnson’un Türkiye’ye gönderdiği “Johnson Mektubu” olarak adlandırılan mektubunda Türkiye’ye karşı çıkmıştır. Bu mektup sonrasında Türkiye, Kıbrıs’taki olaylar sebebiyle kendisini müttefikleri tarafından yalnız bırakılmış hissetmiştir. 6 Kasım 1964 tarihinde yapılan ortak açıklamada her iki ülke arasındaki bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve eşit haklara dayalı iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye çabalayacaklarını, bunun gerçekleşmesi adına her türlü yolun mevcut olduğunu belirtmişlerdir. Her iki taraf da Kıbrıs sorununun Kıbrıs Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğüne, adadaki her iki toplumun haklarına, toplumsal hayatın normal sürmesine dayalı barışçıl yöntemlerle çözülmesine dair görüş birliğine vardıklarını ifade etmişlerdir. Türkiye, bundan sonraki dönemde SSCB ile ilişkilerini iyileştirme yolunda ilk adımı atmış, siyasi ve askeri ittifaklarını korumaya ve iyi komşuluk bağları kurmaya çalışmıştır.¹²⁷

3.6. Gelişme ve Tekrar İlerleme Dönemi: 1965-1991

SSCB 1967 yılında imzalanan anlaşma ile Türkiye’nin ücretini, ihraç edilen ürünlerle, kredi yoluyla veya bazı sanayi tesisleri kurarak ödeyebileceği yönünde anlaşmaya varılmıştır. Bu projenin içerisinde 7 sanayi tesisinin kurulması yer almaktadır. Bunlar Artvin Levha Fabrikası, Bandırma Asir Sülfürük Fabrikası, Paşabahçe Cam Sanayii, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, İzmir Aliağa Petrol Rafinesi ve İskenderun Demir Çelik Tesisleridir. Ekonomik ve siyasi ilişkilerin seyri, karşılıklı resmi ziyaretlerle gelişmiş ve olumlu yönde ilerlemiştir. Ancak Türkiye’nin 1974 yılında Kıbrıs’a askeri müdahalesi ile farklı bir evreye girmiştir. Bu

¹²⁶ Selçuk, a.g.e. s. 49.

¹²⁷ Selçuk, a.g.e., s. 50-52.

süreçte ABD'nin silah ambargosu başlamıştır. SSCB ambargoya karşı çıkmadığı gibi aksine birkaç yıl sonra kaldırılmasına karşı çıkmıştır.¹²⁸

1980'li ve 1990'lı yıllarda iki ülke ilişkilerinde önemli bir gelişme olmuştur. Bu gelişme, 19 Eylül 1984 tarihinde imzalanan Doğal Gaz Antlaşması'dır. Bu anlaşmaya göre iki ülke arasında kurulacak doğal gaz boru hattıyla Türkiye her yıl SSCB'den 5-6 Milyar Metreküp doğal gaz alacaktır. Bu sayede Türkiye-SSCB ticari ilişkilerinin daha da gelişmesi mümkün olmuştur. Türkiye, 1989-1991 yıllarında SSCB'ye ticari nitelikte "Eximbank Kredisi" açmıştır. Türk-Sovyet ticari ilişkileri bu yıllardaki önemli bir gelişme de doğalgaz anlaşmasının Türk müteahhitlere Rusya pazarına giriş imkânı sağlamış olmasıdır. Bu çerçevede anlaşmaya göre 1988 yılından itibaren doğalgaz bedellerinin bir kısmı, müteahhitlik hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler, bu yıllarda büyük gelişme göstermiştir. 1985 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 410 Milyon dolar civarındayken, 1989 yılında 1,7 Milyar Doları aşmıştır.

SSCB'nin, 25 Aralık 1991'de resmi olarak dağılması ve yerine yeni bir Rusya devletinin kurulması sonrasında, Türk-Rus ilişkileri de yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir.¹²⁹

3.7. Soğuk Savaş Sonrası Dönemi: 1991-2000

SSCB'nin dağılması sonrasında Rusya ile Türkiye arasında yoğun bir diplomatik ilişki başlamıştır. Rusya'ya ilk ziyaret, 1992'de Türkiye Dışişleri bakanı Hikmet Çetin tarafından yapılır. Daha sonra Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel de Rusya'ya gitmiştir. Demirel'in bu ziyareti sırasında, "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma" imzalanır. Bu anlaşmada; iki komşu ülke olarak, aralarındaki olası sorunların çözümünde barışçıl metotlar kullanılması, bölgede bir tehdit belirdiğinde bu tehdidin ortadan kaldırılması ve bütün ülkeler arasında işbirliğinin kurulması gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹³⁰

İlk yıllar Rusya ve Türkiye arasında anlaşmazlıkların öne çıktığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok ekonomik işbirliği noktasında yoğunlaşmıştır. İkili ekonomik ilişkilerde özellikle doğalgaz ticareti önemli konulardan biridir. Ancak bu yıllarda Başbakan ve Cumhurbaşkanı da dâhil üst düzey Türk yetkililerin, "Adriyatik'ten Çin

¹²⁸ Kazgan Gülten ve Ulçenko Natalya, "Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler", s. 149-152.

¹²⁹ Selçuk, a.g.e., s. 53-54.

¹³⁰ Selçuk Özçelik, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Alternatif Politika Bağlamında Yeni Partneri Rusya", Türkiye-Rusya ilişkileri II, 7. Uluslararası Sempozyumu, s. 231-234.

Seddi'ne Devasa Türk Yurdu" şeklindeki açıklamaları Rusya'yı rahatsız etmiştir. İki ülke arasındaki bölgesel rekabet 1993'teki "Yakın Çevre Doktrini" (YÇD) ile daha da artmıştır. Bu doktrine göre Kafkasya ve Orta Asya, stratejik çıkarlar açısından Rusya'nın nüfus alanını teşkil etmektedir. Bu doktrinin kabulünden sonra Türkiye siyaseti Ruslar tarafından "Pan Türkist" ve "yayılmacı" bir siyaset olarak tanımlanmıştır.¹³¹

Soğuk savaş sonrası dönemde Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgali (1991-1993), iki ülke ilişkilerini oldukça germiştir. Çünkü Rusya, bu işgal sırasında Ermenistan'a askeri ve ekonomik destekte bulunmuş, bu sayede Ermenistan, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin Azerbaycan'a destek için askeri müdahalede bulunacağı söylentilerine karşılık Rusya, böylesi bir durumda Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkacağı tehdidinde bulunmuştur.¹³²

1994 yılında Rusya'nın Çeçenistan'a yönelik askeri müdahalesi, İkili ilişkilerde yeni sorunların kapısını aralamıştır. Rusya'ya göre Türkiye, kendilerine karşı bağımsızlık mücadelesi yürüten Çeçenistan'a açık destekte bulunmuştur. Her ne kadar Türkiye bu iddiaları yalanlasa da, Rusya kendi iç meselesi olduğunu ifade etmiştir. 1990'ların sonlarına doğru Türkiye-Rusya ilişkileri yeniden yoluna girmiş görünmektedir. 1997 yılında iki ülke arasında imzalanan "Mavi Akım" anlaşması bunun bir kanıtıdır. Bu dönemde ikili ilişkilerdeki yakınlaşmanın diğer işareti de Rusya'dan Türkiye'ye yapılan en üst düzey ziyaretlerdir.¹³³

3.8. Türkiye-Rusya İlişkileri: Putin Dönemi

2000'li yıllarda, Türkiye-Rusya ilişkilerde "kazan-kazan" politikası doğrultusunda ortak pazarı görebilmek mümkündür. Tarihi süreçte her iki ülke birbirini daima rakip görmüştür. Hükümet girişimleri ve hızla artan ticari ilişkiler sonucunda, Moskova ve Ankara'nın birbirleriyle ortak olduklarını ve ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu açıklamalar sonrasında Türkiye'den Rusya'ya yatırım amaçlı şirket girişleri artmış, ayrıca ENKA ve Alarko gibi inşaat sektörü ve tüketim ürünlerinin satışı yoğunlaşmıştır. 2000'lerde Ankara ve Moskova ticari ilişkiler daha da artmış, ortak anlaşmalarla her iki ülke de tedarikçi halini almıştır. Avrasya'daki işbirliği, bu birlikteliğin işbirliğine dayalı bir siyasetin sürdürülmesine etkisi, bölgedeki anlaşmazlıklara kalıcı ve barışçıl bir siyasi çözüm olacağına

¹³¹ Okan Yeşilot ve Burcu Özdemir, "Putin Dönemi Türk- Rus İlişkileri Krizler Fırsata Dönüşebilir Mi?", s. 343-344.

¹³² Yeşilot ve Özdemir, a.g.e., s. 343.

¹³³ Atilla Sandıklı, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Türkiye-Rusya İlişkilerinin Dinamikleri.

yönelik inanç, Rusya ve Türkiye arasındaki yakınlaşmanın sürdürüleceğinin bir işareti olmuştur.¹³⁴ Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de 2004 yılında Putin'in yaptığı Türkiye ziyaretidir. Bu ziyaretin sonucunda “Rusya ve Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon” metni imzalanmıştır.¹³⁵

Ağustos 2008’de başlayan Rusya-Gürcistan krizi bölgedeki iki kilit devletin ilişkilerini büyük oranda etkilemiştir. ABD savaş sırasında, Gürcistan’a Karadeniz üzerinden insani yardım ulaştırabilmek için hazırlıklar yapmıştır. Hareket etmek istediği esnada ise Rusya tarafından Montreux Anlaşması hatırlatılmıştır. Bu anlaşmaya göre amaçları ne olursa olsun Karadeniz güçlerine ait olmayan savaş gemileri, burada 21 günden uzun bir süre kalamazlar.

Türkiye, Gürcistan Krizi sırasında Montreux Anlaşmasını uygulamıştır ve tüm davranışları şartlara göre uygulamış ve ABD tarafından gönderilen iki büyük hastane gemisinin boğazlar üzerinden Karadeniz’e geçmesi engellenmiştir. Montreux Anlaşmasını ile Türkiye kendi tavrını bir kez daha göstermiştir. Türkiye bu çatışma süresinde bir çözüm olarak “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu”nun oluşturulmasını önermiştir. Türkiye dış politikası çok kutuplu bir sisteme sahip olduğundan, Rusya bu uluslararası davranışı daha olumlu karşılamıştır.¹³⁶

İki ülke arasında gerek ekonomik gerekse siyasi alanda olumlu gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, Kırım’da meydana gelen olaylar iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Kırım krizinin başlaması nedenlerinden biri enerjidir. Çünkü enerji günümüzde önemli bir jeopolitik role sahiptir. Ukrayna, Rusya açısından üzerinden Avrupa’ya gaz satışı gerçekleştirilen bir geçiş ülkesidir. Bu nedenle her iki taraf için de önemli bir ülkedir. Rusya, stratejik amaçlarına ulaşmak için Sivastopol limanına ayrı bir önem vermektedir. Rusya Karadeniz sularında güvenlik açısından hak kazanma adına Kırım’ı istemiştir. Bu doğrultuda Kırım’ın Ukrayna’dan ayrılması ve Rusya topraklarına bağlanması için stratejik bir Kırım krizi başlatılmıştır.¹³⁷ Rusya, Kırım’ın statüsü için referandum talebinde bulunmuştur. 16 Mart 2014’te yapılan referandum ile Kırım, Rusya’ya bağlanırken, bu durum Türkiye’yi endişelendirmiştir. Bu sonuç üzerine bir açıklamada bulunan Başbakan Recep Tayyip

¹³⁴ Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Ö. Baklacioğlu, Özlem Terzi “ Türk Dış Politikasının Analizi” s, 678-703.

¹³⁵ Helin Sarı Ertem, Özden Zeynep Oktav,” 2000’li Yıllarında Türk Dış Politikası”, s. 203-204.

¹³⁶ Sönmezoğlu, vd., a.g.e., s .678-682.

¹³⁷ Azime Telli, Rusya-Türkiye Enerji İlişkilerinde Akkuyu’nun Rolü: Bağımlılık mı, Karşılıklı Bağımlılık mı? (2017)

Erdoğan, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü konusunda Türkiye'nin Batı ülkeleriyle aynı görüşte olduğunu ve daima Kırım Tatarlarının yanında olacağını açıklamıştır.¹³⁸

İkili ilişkilerde gerilime yol açan son dönemin en önemli olayı ise Suriye'de başlayan iç savaştır. Rusya, Esad yönetimine siyasi ve askeri yardımlarda bulunurken, Türkiye muhalif bazı grupları desteklemiştir. Türkiye'nin Suriye sınırında, 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının Türk Hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Türk jetleri tarafından düşürülmesi, Türkiye ve Rusya arasında büyük bir krizin çıkmasına neden olmuştur.¹³⁹ Türkiye, Rus uçaklarının defalarca Türk hava sahasını ihlal ettiğini, uyarılara rağmen ihlalin devam ettiğini ve sonuçta uçağın vurularak düşürüldüğünü açıklayarak haklılığını ortaya koymaya çalışmış; Rusya ise uçakların hava sahasını ihlal etmediğini savunmuştur.¹⁴⁰ Bu olay, Türkiye-Rusya ilişkilerinin yeniden gerginleşmesine yol açarken; 28 Ekim 2015 tarihinde, Moskova yönetimi Vladimir Putin'in öncülüğünde Türkiye'ye karşı bir dizi yaptırım açıklamıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ticaret hacmi %35 azalmıştır. Yaptırımlar arasında bazı gıda maddeleri ve sebzelerin ihracatı, Türk şirketlerine karşı sert müdahaleler, Türkiye'ye gelecek turistlerin engellemesi, bazı uçak seferlerinin iptal edilmesi ve vize serbestliğinin kaldırması yer almaktadır. Yaptırımlar nedeniyle ekonomide meydana gelen zararlar, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini düzeltmesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Moskova'ya yaşanan elzem olaydan dolayı "üzüntülerini" bildiren mektubu, ikili ilişkilerin yeniden yoluna girmeye başlayacağını bir işareti olmuştur. Böylece, Rus-Türk ilişkilerinin normalleşmesi kapsamında iki ülke lideri 8 aylık aradan sonra görüşmüş, Rusya yaptırımları kaldırmaya başlamış ve ilişkiler yavaş yavaş normalleşme sürecine girmiştir.¹⁴¹ 19 Aralık 2016'da Rus Büyükelçi Karlov'un suikasta uğraması sonucu tekrardan bozulacağı öngörülmüş ancak hem Rusya hem de Türkiye tarafından ayrı ayrı yapılan açıklamalarla yaşanan bu suikastın iki ülke ilişkilerini bozmak için yapılan bir provokasyon olduğu vurgulanmıştır. Bundan sonraki süreçte Putin tarafından yapılan açıklamada, Türk-Rus ilişkilerinin hızla yoluna girerek, özel bir statü kazandığı ve tamamen onarıldığı ifade edilmiştir.¹⁴²

¹³⁸ Ertem ve Oktav, a.g.e., s. 203-204.

¹³⁹ Detaylar için bkz. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu

¹⁴⁰ Selçuk Özçelik, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Alternatif Politika Bağlamında Yeni Partneri Rusya", Türkiye-Rusya ilişkileri II, 7. Uluslararası Sempozyumu, s. 231-234.

¹⁴¹ Yeşilot ve Özdemir, a.g.e., s.343-344.

¹⁴² Aydemir, B. ve F.E. Çözeli, Dış Politika ve Turizm İlişkisi Bağlamında Türkiye'nin Avrupa ve Balkan Ülkeleri ile Yaptığı Turizm Anlaşmaları ve Değerlendirmesi,

Kriz sonrası toparlanma sürecine girilirken, Kasım 2016'da dönemin Milli Savunma Bakanı Fikri Işık, hava savunma sistemi ihtiyacına yönelik olarak, Rusya ile S-400'ler konusunda görüşmeler yürütüldüğünü açıklamıştır. Eylül 2017'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, S-400'lerin alımına yönelik antlaşmanın imzaladığını açıklamıştır. 15 Temmuz başarısız kalkışma girişimin ardından Rusya ve Türkiye'nin ekonomik bağlarını güçlendirmesi ve Suriye'de ortak stratejiler sonrası yapılan anlaşma, hâlihazırda hava savunma sistemi olmayan Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Türkiye, NATO üyeleri arasında S-400 hava savunma sistemine sahip ilk ülke olacaktır. S-400 alımı kapsamında Moskova ve Ankara arasındaki ilişkiler ve NATO üyesi ülkelerin Türkiye karşıtı hamleleri, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığa derinlik kazandırmıştır. 2019 Temmuz ayı sonunda, Rus tarafının Türkiye'ye S-400'leri teslim edilmesi süreci başlamıştır.¹⁴³

3.9. Türkiye-Rusya Ekonomik ve Ticari İlişkileri: İlk Ticari Anlaşma

Son yirmi yılda Türkiye ve Rusya dış ekonomi ilişkileri yukarı doğru bir seyir göstermektedir. Günümüzde ülkeler arası ekonomik ilişkilerin gelişme süreci ve yaklaşımlar birbirine benzemektedir. Her iki ülkenin dış politikası ve politik diyalogu oldukça etkilidir. Türkiye-Rusya ilişkilerin genel yapısı, işbirliğinin ve rekabetin hangi boyutta olduğu, geçmiş yıllarda yaşananlardan bilinmektedir. Günümüzde her iki ülke, tarihten kalan jeopolitik mücadeleyi ekonomik işbirliğine çevirme çabasındadırlar. İki ülke arasındaki işbirliği; karşılıklı yatırımların artırılması, ciro büyümesi, enerji işbirliğinin geliştirilmesi, Rus turistlerin durmaksızın akışı ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi gibi alanlarda stratejik boyuta ulaşmıştır. Ancak uçak krizi sonrasında ikili ilişkiler farklı boyutlara geçmiş ve sadece siyasi gerginliğe neden olmamış, aynı zamanda ekonomik ilişkilerin de zarar görmesine neden olmuştur.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticari ilişkiler, milli mücadelenin başlangıcından 1991 yılında SSCB'nin resmi olarak dağılımına kadar geçen süre içerisinde farklı evreler atlatmıştır. Bu süreçte gelişen ilişkiler siyasal, ekonomik olayların etkisiyle dönemler boyunca farklılaşmıştır. Bu bağlamda yaşananların etkisiyle siyasi ilişkilerin çok da iyi olmadığı görülmektedir. Ruslar, Lozan görüşmeleri sırasındaki müdahaleleri ile ekonomik ilişkilerin düzelmesini geciktirmişlerdir.

¹⁴³ Selçuk Özçelik, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Alternatif Politika Bağlamında Yeni Partneri Rusya", Türkiye-Rusya ilişkileri II, 7. Uluslararası Sempozyumu, s. 231-234.

Paris'te 1925'te ve Odesa'da 1926'da gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde ekonomik problemler çözümlenememiştir. Sovyetler Birliğin Türkiye'ye karşı sergilediği ekonomi politikası, çözümün bu derece zor olmasında önemli bir etken olmuştur. Bu noktada Ruslar Artvin, Kars, Konya, Erzurum, Mersin, Trabzon, İzmir ve İstanbul'da diplomatik ayrıcalıklara sahip ticaret temsilcilikleri açmak ve bazı Türk malların ithal edilmesini istememektedirler.¹⁴⁴ Bu gelişmeler sonrasında Türkiye Dışışleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Bey ve Sovyet Dışışleri Bakanı Çiçerin, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te bir araya gelmiş ve yeni bir tarafsızlık ve dostluk ve antlaşması imzalamışlardır.¹⁴⁵ Gürün'e göre; Türk-Rus ilişkilerinde yakınlık, samimiyet ve işbirliğine doğru gidilen yıllar, 1925 anlaşmasının imzalanmasından itibaren 1933 senesine uzanan dönemdir. İki ülke arasındaki olumlu ilişkiler 1933'den itibaren olumsuz bir yöne evrilmiştir.¹⁴⁶

İki ülke arasında 11 Mart 1927'de "Ticaret ve Seyrisefain" anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Ankara'daki Sovyet Ticaret Mümessilliği, Sovyet elçiliğinin bir parçası kabul edilmiştir. Ayrıca yapılacak başka bir anlaşma ile Sovyetler Birliği'ne Türkiye'de farklı illerde ticaret mümessilliği şubesi açabilme hakkı verilebileceği kararlaştırılmıştır. Anlaşmadaki maddelerden birine göre üçüncü devletlere gönderilecek ürünlerin herhangi bir gümrük işlemine tutulmadan, kendi ülkelerinden doğrudan geçebilmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle Batum limanından Türk malları için transit geçiş hakkı elde edilmiştir. Zaten Batum 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması ile Gürcistan'a bırakılmakla birlikte, Türkiye'ye limanının kullanımı konusunda bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu anlaşmaya rağmen 1927 yılında Batum limanına yönelik böyle bir yaklaşım, Moskova Antlaşması'ndaki bahsi geçen kurala saygısızlık anlamına gelmektedir.¹⁴⁷

İki ülke bu şekilde anlaşmalar yapmakla birlikte, bir taraftan da ticari ilişkilerini geliştirmişlerdir. Daha çok siyasi ilişkilerin yaşandığı bu dönemde Rus tarafı, petrol gibi maddeler aracılığıyla ticari ilişkileri geliştirmek istese de Türk tarafı buna doğrudan yaklaşmamış, olumlu olumsuz bir cevap vermeyerek daha çok bir oylama taktiği uygulamıştır.¹⁴⁸

Bu dönemde Ruslar tarafından Türkiye'ye ihraç edilen belli başlı ürünler; dokumalar, şeker ve petroldür. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Rusya ile ticari ilişkilerde daha cesaretli

¹⁴⁴ Şen, a.g.e., s. 67-70.

¹⁴⁵ Kamuran Gürün, Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953), s. 108-125.

¹⁴⁶ Gürün, a.g.e., s.108-125.

¹⁴⁷ Şen, a.g.e., s.67-70.

¹⁴⁸ Selçuk, a.g.e., s. 39-55.

davranıldığı görülmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan yapmış olduğu ithalat, 1923 yılında o dönemdeki toplam ithalatın yalnızca %2'si iken, artan ticari ilişkiler çerçevesinde bu rakam, bir sonraki yıl %3.29'a ulaşmıştır. Bu dönemde Rusya'dan hayvan, maden ve tütün ihraç edilirken; aydınlatma malzemesi, yiyecek malzemesi ve petrol alınmıştır.¹⁴⁹

İki ülke arasında ticari sebeplerle 1926 yılında birtakım sorunlar yaşanmış, buna bağlı olarak Türkiye'den Rusya'ya giden ürünlere ya el konulmuş ya da yüksek vergiler istenmiştir. Bu gelişmeler bağlamında dönemin iki ülke dış işleri bakanları sorunu giderme adına görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler neticesinde 11 Mart 1927'de "Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması" imzalanmıştır.¹⁵⁰ Bu anlaşmaya göre Türkiye'deki Rus ticari temsilciliklerine diplomatik dokunulmazlık verilmiştir. Ayrıca Eskişehir, Erzurum, Trabzon, Konya, Mersin, İzmir ve İstanbul'da diplomatik ayrıcalıklara sahip ticari temsilcilikler açılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca üçüncü devletlere gönderilecek ürünlerin herhangi bir gümrük işlemine tutulmadan kendi ülkelerinden doğrudan geçebilmesi de alınan kararlar arasındadır. Böylelikle Batum limanından Türk malları için transit geçiş hakkı elde edilmiştir. Bunun dışında Rusya'ya yapılacak ihracata yıllık değer sınırlaması getirilmiştir.¹⁵¹

Ancak yapılan bu anlaşma iki ülke arasındaki ekonomik problemlere bir çözüm getirmemiştir. Dünya genelinde o dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıdan çok fazla etkilenmeme adına, iki ülke bu anlaşmadan çıkarları doğrultusunda yararlanmak istemiş, bu doğrultuda zaman zaman anlaşma maddelerini göz ardı etmişlerdir.¹⁵² Yaşanan ekonomik bunalım döneminde dahi bu anlaşma pek ciddiye alınmamış, Rus tarafı zaman zaman giden ürünler arasına deriler yerleştirerek, ürünlerin yabancı ürünlerle karıştırıldığını iddia etmek gibi farklı yöntemlere başvurarak ticareti durdurmuştur. Bu duruma Türk tarafı ürünlerin tamamının Türk malı olduğunu ancak haksız kazanç elde etmek isteyen Rus gümrük memurlarının ürünleri ya geri gönderdiğini ya beklettiğini ya da yüklü vergiler karşılığında kabul ettiğini belirtmiştir.¹⁵³ Sovyet tarafının bu tür yaklaşımları devam etmiştir. Nitekim Türkiye Hükümeti Başbakanlığına 20 Ağustos 1933'te çekilen bir telgrafta Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin ihraç ettiği buğday, trikotaj, tütün ve çimento vb. ürünlerin fiyatlarını düşürerek piyasaya sürdüğünü, bu nedenle zarar ettiklerini, Türk pazarından aldıkları bir miktar ürünle bu zararı gideremediklerini iddia etmişlerdir.

¹⁴⁹ Selçuk, a.g.e., s. 39-55.

¹⁵⁰ Tuğba Korhan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine", s. 95.

¹⁵¹ Gürün, a.g.e., s.108-125.

¹⁵² Şen, a.g.e., s. 67-70.

¹⁵³ Korhan, a.g.e., s. 96.

İki ülke arasında 1927 yılında imzalanan ticaret antlaşması, Sovyetler Birliği'nin Türk mallarına daha önceki dönemlerde uygulamış olduğu kısıtlamaları bütünüyle ortadan kaldırmamış,¹⁵⁴ aksine Rusya'ya yapılacak ihracata yıllık değer sınırlaması getirmiştir.¹⁵⁵

Bu sorunların çözümü için iki ülke büyükelçileri Ankara'da buluşmuş ve neticede bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir. Yaşanan ticari sıkıntıların giderilmesi adına bir komisyon oluşturulmuş, 1 Eylül 1929'a kadar Türk dericilere ürünlerini gönderme imkânı verilmiş ancak yine problem halledilememiştir. Ruslar kendi ürünlerini sorunsuz bir şekilde Türkiye'ye gönderebilirken, Türkler limanlarda problemlerle karşılaşmayı sürdürmüşlerdir.¹⁵⁶ İki ülke arasındaki ticari faaliyetler, 1927 yılındaki anlaşmadan sonra üç yıl içerisinde iki katına çıkmıştır. Türkiye'nin ekonomik anlamda rahatlaması açısından, özellikle dünya genelindeki ekonomik bunalım döneminde iki ülke arasında ticaretin gelişmesi oldukça önemlidir.

Her ne kadar ticari anlamda sıkıntılar yaşansa da bu dönemde siyasi ilişkilerin arttığı görülmektedir. 1925'te imzalanmış olan iki ülke arasındaki dostluk ve saldırmazlık anlaşması, 1929'da iki sene daha uzatılmıştır.¹⁵⁷ Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler sadece ticaret alanında ve temsilcilik konusunda değildir. Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile yaşadığı problemler, "Türk-Sovyet Ticaret Antlaşmasının" imzalanmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin Batı ülkeleri ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalaması ve bu ülkelerle olan ilişkilerin düzelme yoluna girmesi Sovyetler Birliğini memnun etmemiştir. Sovyet tarafındaki bu memnuniyetsizlik, zamanla siyasi boyutlara taşınmıştır.¹⁵⁸

Bu problemleri giderme adına gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlerde Türkiye açısından Ruslarla olan dostluğu sürdürmek, Sovyetler Birliği açısından ise Türklerin batıya kaymasını engellemek amaçlanmıştır. Ancak Türkiye zamanla ekonomisini tek bir ülkeden sağlayacağı fayda ile geliştiremeyeceğini anlamış ve hem siyasi hem de ekonomik anlamda Batı'ya yaklaşmaya başlamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Şen, a.g.e., s. 67-70.

¹⁵⁵ Gürün, a.g.e., s. 108-125.

¹⁵⁶ Selçuk, a.g.e., s. 39-54.

¹⁵⁷ Selçuk, a.g.e., s. 39-54.

¹⁵⁸ Şen, a.g.e., s. 67-70.

¹⁵⁹ Selçuk, a.g.e., s. 39-54.

3.10. Türkiye ve Rusya Arasındaki Ticaretin Resmi Belgeleri

İki ülke arasında düzenlenen başlıca anlaşma ve protokoller şunlardır:

8.10.1937 : “Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması”

25.02.1991 : “Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma”

15.12.1997 : “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına ilişkin Anlaşma” Yürürlük Tarihi: 17 Mayıs 2000

15.02.1997 : “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” Yürürlük Tarihi: 1 Ocak 2000

15.12.1997 : “Ticari, Ekonomik, Sınai, Bilimsel-Teknik İşbirliğinin Geliştirmesi Hakkında Uzun Vadeli Program”

12.05.2011 : “Türkiye-Rusya Arasında Vize muafiyeti Anlaşması” Yürürlük Tarihi: 16 Nisan 2011

20.04.2013 : 12. Dönem KEK Toplantısı Protokolü

20.04.2014 : 13. Dönem KEK Toplantısı Protokolü

20.04.2016 : 14. Dönem KEK Toplantısı Protokolü

20.04.2017 : 15. Dönem KEK Toplantısı Protokolü

3.11. Yerli Paralar ile Ticaret

2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye, enerji ihtiyacını giderme adına tercihini Rusya’dan yana kullanmıştır. Enerji konusu günümüzde iki ülke arasındaki temel ticari ve ekonomik ilişkilerin başında gelmektedir. Bu noktada ticari ilişkilerin artması adına Ruble ile ticaret yapma ihtimali gündeme getirilmiştir. Bu kapsamda 14 Nisan 2009 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan KHK ile iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerde Ruble kullanımına geçilmiştir.¹⁶⁰

3.12. Rusya-Türkiye Basitleştirilmiş Gümrük Hattı Uygulaması

Türkiye ile Rusya arasında oluşturulan, “Basitleştirilmiş Gümrük Hattı” uygulaması (BGH) ile iki ülkenin gümrük idareleri arasında, ticari olarak sevk edilen ürünlerle ilgili verilere önceki sistemden elektronik yolla ulaşılması gündeme getirilmiştir. Söz konusu sistemden yararlanmak bütünüyle gönüllülük esasına dayalıdır. Ancak ürüne yönelik bilgileri önceden kendi idaresine veren şirketlere, dış ticaret işlemlerinde kolaylıklar sağlanmaktadır. Bu uygulama iki ülke arasında 18 Eylül 2008’de imzalanan “Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Protokol” ile uygulamaya konulmuştur.

¹⁶⁰ Şen, a.g.e., s. .67-70.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), BGH çerçevesinde ihracatta danışma, geri giriş ve denetim işlemleri ile ilgili tek yetkili kuruluştur. Bu sistemle birlikte gümrükleme zamanının kısalmasına sağlayacak şekilde ihracat kolaylaştırılmış, gümrük muayenesi ve gümrük işlemlerinden muafiyet gibi kolaylıklar sağlanmıştır.¹⁶¹

3.13. Türkiye-Rusya Ticari Gelişimi

İki ülke arasındaki çeşitli görüş farklılıklarına karşın, iyi komşuluk karşılıklı çıkar ve tamamlayıcılık vb. objektif unsurların, ekonomi alanındaki ilişkilerin gelişimine katkı sunacağı öngörülmektedir.¹⁶² Ayrıca ticari ve ekonomik ilişkilerin birbirini tamamlayıcı bir yapıda olduğu da iddia edilmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan taşkömürü, doğalgaz ve petrolün yanı sıra yarı mamul ürünler satın alması, çok sayıda Rus turisti ağırlaması, tüketim mallarının yanı sıra özellikle müteahhitlik başta olmak üzere hizmet ihraç etmesi bu iddiayı doğrular mahiyettedir. Fakat aradaki bu ilişkilerin herhangi bir problem yaşamadan sürekli böyle devam etmeyeceği veya zaman zaman yaşanan sıkıntıların ileride daha da artabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁶³

2000'lerden başlamak üzere Türkiye'nin, dış ticaret noktasında en çok açık verdiği ülke Rusya'dır. Bu ülkeye yönelik dış ticaret açığı, büyük oranda çeşitli sınıflara ayrılan işlenmiş ürünlerin ticaretinden ve mineral yakıtları, yağları vb. malların damıtılmasından elde edilen ürünlerden kaynaklanmaktadır. Rusya'nın yağlar, mineral yakıtlar vb. damıtılmasından sağlanan ürünlerde; Türkiye'nin ise gıda maddeleri, canlı hayvanlar, çeşitli mamul eşyalar, taşıt araçları ve makinelerde karşılaştırmalı üstünlüğü vardır.¹⁶⁴

Türkiye devamlı dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Bu açığın önemli bir bölümü ise 2000'lerden itibaren Rusya ile yapılan ticari faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk sırada 2011 yılına kadar Rusya olmuştur. Rusya'ya yapılan ithalat, ihracata göre oldukça düşük olup istenilen düzeye henüz ulaşabilmiş değildir.¹⁶⁵

İki ülke arasındaki en büyük kazanımlardan biri, Rus doğalgazının önce Türkiye'ye buradan da yurtdışına geçişini sağlayan Mavi Akım projesinden sonra, Türk Akım projesinin ön plana gelmesi olmuştur. Her ne kadar yaşanan uçak krizi sonrasında Putin tarafından bu projenin

¹⁶¹ T.C. Ticaret Bakanlığı (2009). "Gümrük Hattı Uygulaması".

¹⁶² Akın, a.g.e., s. 7-31.

¹⁶³ Selçuk, a.g.e., s. 39-54.

¹⁶⁴ Akın, a.g.e., s. 7-31.

¹⁶⁵ Selçuk, a.g.e., s. 39-54.

durdurulduğu açıklansa da daha sonra yaptığı yılsonu değerlendirmesinde Rusya'nın çıkarları doğrultusunda bu projeden vazgeçmediklerini açıklamıştır.¹⁶⁶

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte dünya genelinde başlayan değişime paralel olarak, iki ülke arasında da ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir. Özellikle ticari sahada işbirliği sürekli artan bir eğilim göstermektedir. Bu artan ilişkiler çerçevesinde 1990 sonrasında Rusya, Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olmuştur.¹⁶⁷ İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik faaliyetler 8 Ekim 1937 tarihinde imzalanan “Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması” ile 25 Şubat 1991 tarihinde imzalanan “Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma” kapsamında gerçekleştirilmektedir. Türk-Rus ticari ilişkilerinin temelleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki ilişkiler 1937 tarihli “Seyrisefain” ile başlamıştır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesi ekonomik işbirliğine yansımıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti, 1965 yılında SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko'nun, 1966 yılında da Başbakan Kosigin'in Türkiye ziyaretleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Daha sonraki ekonomik ilişkiler 17 Eylül 1984 tarihli “Doğal Gaz Anlaşması” ve 1987 yılından itibaren yürürlüğüne giren doğal gaz alımı ile başlamıştır. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği açısından gerçek bir dönüm noktası oluşturmuş ve ikili ilişkilere canlılık kazandırmıştır. Öyle ki Sovyetler Birliği'nden alınan doğal gaz bedelinin %70'inin Türkiye tarafından mal ve hizmet olarak ödenecek olması, Türk sanayi ürünlerinin Sovyetler Birliği'ne satışını sağlamıştır. Daha önce çok düşük seviyede olan Türkiye'den Rusya'ya ihracat, 1991 yılında 400 Milyon Dolar seviyesine ulaşmıştır.¹⁶⁸ Bu ilişkiler sonucunda Türk ağır sanayiinin temelini oluşturan tesisler, Sovyet Birliği'nden alınan düşük faizli krediler ve teknik desteklerle kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: “İskenderun Demir-Çelik Tesisleri”, “Oymapınar Hidroelektrik Santrali”, “Aliğa Petrol Rafinerisi”, “Çayirova Cam Fabrikası” ile “Artvin Levha Fabrikası”.¹⁶⁹ Rusya'da 1998 yılında yaşanan büyük ekonomik krizle birlikte, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi büyük oranda daralmıştır.

Ancak 2000 yılından itibaren ticari ilişkilerin yeniden hız kazandığı görülmektedir. İki ülke arasında dış konusundaki açığın 1997 yılı sonrasında kademeli bir şekilde arttığı gözlenmektedir. Bu açığın temel sebebi; 2000'den itibaren enerji ihtiyacının büyük bir

¹⁶⁶ Kalaycı, a.g.e., s. 38-42.

¹⁶⁷ Akın, a.g.e., s. 7-31.

¹⁶⁸ Selçuk, a.g.e., s. 55-80.

¹⁶⁹ Selçuk, a.g.e., s. 55-80.

kısmını Rusya'dan temin etme yönünde bir tercih oluşturulmasına rağmen, SSCB döneminde 1994 yılında imzalanan anlaşmada öngörülen gaz karşılığı mal verme uygulamasının sürdürülememesidir. Ülkeye ihracatın artırılması için potansiyel Türk ihraç ürünlerinin ülkede yoğun tanıtımı ve tutundurma faaliyetlerine büyük önem verilmektedir.

2009 Ağustos ayında Putin tarafından yapılan Türkiye ziyaretinde, ikili ticari faaliyetlerin gelecek 5 yıllık süreçte 100 milyar dolara çıkartılması yönünde görüş birliğine varılmıştır. Rusya'nın Türkiye'den ithal ettiği ürünler otomotiv sanayi (% 7), kimyasallar (% 9,6), dokumacılık ürünleri (% 20) ve gıda ürünleri (% 25)'dir. Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği ürünler ise demir dışı metaller, kömür (% 5,8), demir-çelik (% 8), doğalgaz (% 32,4) ve petrol ve ürünleri (% 37,6)'dir.¹⁷⁰

2008 yılı itibariyle Rusya genelinde Türk iş çevreleri tarafından mobilya, beyaz eşya, cam, içecek, gıda sektörü, iş merkezleri ve diğer alanlarda yapılan yatırımların tutarı 6 Milyar dolar civarında olmuştur. Rusya'dan Türk müteahhitlerinin günümüze kadar 32 Milyar Dolar değerinde 1191 proje üstlendikleri görülmektedir.¹⁷¹ Federal Gümrük Servisi'ne göre bu projeler, cari yılın Ocak-Eylül döneminde Türkiye-Rusya dış ticaretinin %4,6'sını oluşturmaktadır. Bu yönüyle Rusya'nın beşinci büyük ticaret ortağı konumundadır. Bu rakamlar Türkiye'nin yalnızca İtalya, Hollanda, Almanya ve Çin'den geri kaldığını; Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya gibi ülkelerinin ise önüne geçtiğini göstermektedir.¹⁷²

Tablo 31'de göre Türkiye'den Rusya'ya ihracat edilen başlıca 10 ürün gösterilmiştir. Buna göre 2017 yılında 332 Milyon Dolar ve %23 değişim oranıyla turuncgiller birinci sırada yer almıştır. Bu ürünlerin ihraç tutarı 2016 yılında 270 Milyon Dolar'dır. İkinci sıradaki ürünler ise 136 Milyon Dolar ve %26 değişim ile "Kara taşları için aksam ve parçalarıdır". Bu ürünlerin 2016 yılındaki ihracatı 108 Milyon Dolar olmuştur. 2015 yılında yaşanan krizin etkisiyle 2016 yılında taze veya kurutulmuş üzüm ürünlerinin ihracatı 4 Milyon Dolar olmuştur. Bu ürünlerin ihracatı 2017 yılında %3044 (30 kat) bir oranda değişimle, 123 Milyon Dolara ulaşmış ve üçüncü sırada yer almıştır. Aynı şekilde, yan ürünlerde de kriz öncesi ve sonrasında büyük fark kaydedilmiştir. "Kayısı, kiraz, şeftali, erik ve çakaleriği" gibi ürünlerin ihracatı 2016 yılında 27 Milyon Dolar iken, %303 değişim ile 2017 yılında 108 Milyon Dolara yükselmiştir.

¹⁷⁰ Tüğrul İsmayıl, "Türkiye-Rusya ilişkileri: Soğuk Kıştan Sıcak Bahar'a Dönüşebilecek mi? s. 8-13.

¹⁷¹ Akın, a.g.e., s. 33-101.

¹⁷² Akın, a.g.e., s. 33-101.

“Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar”ın ihracatı 2016 yılında 15 Milyon Dolar iken, 2017 yılda yükselerek %262 değişim ile 56 Milyon Dolara ulaşmıştır. “Ayakkabı, yüzü, deri tabanlı kauçuk, plastik vb. ürünlerin” ihracatı 2016 yılında 15 Milyon Dolar iken, 2017 yılında %202 değişim ile 47 Milyon Dolara yükselmiştir. “Otomobil, steysin vagonlar, yarış arabalarında” ise 2017 yılında 46 Milyon Dolar ihracat yapılmıştır. “Hava taşıtları, uzay araçları” 41 Milyon Dolar, “balıklar” 37 Milyon Dolar ve “adi metallerden donanım tertibat vb. eşyaların” ihracatı ise 37 Milyon Dolara ulaşmıştır.

Tablo 31. Türkiye’nin Rusya’ya İhracatında Başlıca 10 Ürün (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜNLER	2015	2016	2017	Değişim%
0805	Turunçgiller (taze veya kurutulmuş)	293	270	332	23
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	125	108	136	26
0806	Üzümler (taze veya kurutulmuş)	101	4	123	3.044
0809	Kayısı, kiraz, şeftali (nektarin dahil), erik ve çakal eriği (taze)	75	27	108	303
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	64	15	56	262
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb kösele	48	15	47	202
8703	Otomobil, steysin vagonlar, yarış arabaları	55	45	46	4
8802	Diğer hava taşıtları, uzay araçları	0	0	41	41
0302	Balıklar (taze veya soğutulmuş)	34	34	37	10
8302	Adi metallerden donanım, tertibat vb. Eşya	42	33	37	15

Kaynak: T.C Ticaret Bakanlığı (2019).

Tablo 32’de Türkiye’nin Rusya’dan ithal ettiği başlıca 10 ürün görülmektedir. Buna göre 2017 yılı için “başka yerde belirtilmemiş ürünler” %26 değişim ve 6,57 Milyar Dolar ile ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada %53 değişim ile “petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar” yer almaktadır. Bu ürünler 2016 yılında 2,17 Milyar Dolar iken, 2017 yılında yükselerek 3,29 Milyar Dolara ulaşmıştır. “Taşkömürü, taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. katı yakıtlar” gibi ürünler %47 değişim ve 1,48 Milyar Dolar ile üçüncü sırada yer almıştır. Dördüncü sırada “demir/çelik sıcak hadde yassı mamulleri-genişlik ürünleri” yer alırken, bunların ithalat tutarı 1,05 Milyar Dolardır. Bunları takip eden diğer ürünler ve tutarları şu şekildedir: “Demir çelikten yarı mamuller” 761 Milyon Dolar, “demir/çelik döküntü ve hurdaları bunların külçeleri” 684 Milyon Dolardır. “Buğday ve mahlût” 582 Milyon Dolar, “işlenmemiş alüminyum” 548 Milyon Dolar, “arıtılmış bakır, işlenmemiş bakır alaşımları” 540 Milyon Dolar ve “Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları” 398 Milyon Dolar olarak gözlemlenmiştir.

Tablo 32. Türkiye'nin Rusya'ya İthalatına Başlıca 10 Ürün (Milyon Dolar)

GTİP	ÜRÜN	2015	2016	2017	Değişim %
9999	Başka yerde belirtilmemiş ürünler	9.268	5.202	6.578	26
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	2.467	2.170	3.289	52
2701	Taşkömürü; taşkömüründen elde edilen briketler, topak vb. Katı yakıtlar	1.134	1.005	1.480	47
7208	Demir/çelik sıcak hadde yassı mamulleri-genişlik 600mm.'den fazla	620	564	1.028	82
7207	Demir/alaşımsız çelikten yarı mamuller	582	563	761	35
7204	Demir/çelik döküntü ve hurdaları, bunların külçeleri	651	562	684	22
1001	Buğday ve mahlût	693	491	582	19
7601	İşlenmemiş alüminyum	855	618	548	-11
7403	Arıtılmış bakır, işlenmemiş bakır alaşımları	133	433	540	25
1512	Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları	796	726	398	-45

Kaynak: T.C Ticaret Bakanlığı (2019)

3.14. Dış Ticaret ve Uçak Krizi

Küresel mali kriz nedeniyle 2009 yılında Türkiye ve Rusya arasındaki dış ticaret hacminde %39 oranında gerileme olmuştur. Bu gerileme hem ithalatta hem de ihracatta olmuştur. İthalatın %37, ihracatın ise %51 oranında düştüğü görülmektedir. 2010 yılında küresel krizin etkilerinin azalmasıyla birlikte Rusya'ya yapılan ihracat da artmaya başlamıştır. Bu oran yaklaşık %45 civarındadır. Bu dönemde ithalatın da artmaya başladığı görülürken, 2010 yılı için bir önceki yıla göre artış %11 olmuştur. 2011'de ise bir önceki yıla göre ihracat %29,5, ithalat ise %11 oranında yükselmiştir. 2012 yılında da artışlar devam etmiştir. Buna göre ihracat %11,5 artmış ve 6,7 milyar doları bulmuştur. İthalat ise 2011'e göre %10,8 artmış ve 26,6 Milyar Dolar olmuştur. 2013 yılında ise bir önceki yıla göre ihracatın %4,2 arttığı görülürken, ithalatta %5,9 oranında bir daralma olmuştur. Dış ticaret açığı 2013'te 18,1 Milyar Dolar olurken, 2012'ye göre %9,2 azalma olduğunu göstermektedir. 2014'te ise Rublenin değer kaybı ve ülke ekonomisindeki yavaşlama nedeniyle Rusya'ya ithalatta bir daralma yaşanmış ve %14,6 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Rusya'dan ithalatının ise 2014 yılında sadece %0,01 oranında arttığı görülmektedir. 24 Kasım 2015'teki uçak krizi sonrasında Rusya, Türkiye'ye karşı ekonomik tedbirler uygulamaya koymuştur.

Bunun bir sonucu olarak ithalat düşmüş ve 15.160.961 milyar dolar olmuştur. Bu düşüş bir önceki yıla göre yaklaşık %25'tir. İhracat ise benzer şekilde düşmüş ve 1.733.568.579 milyar dolar olmuştur. İhracattaki bu düşüş bir önceki yıla göre yaklaşık %52 olmuştur (Tablo 33).

İki ülke arasındaki ticaret hacmi, Rusya tarafından uygulanan yaptırımların etkisiyle 2016'da yaklaşık %30 oranında azalmış ve 16,9 Milyar Dolara gerilemiştir. İlişkilerin normalleşme dönemi olan 2017 yılında geçen yılın aynı dönemine göre Rusya'ya yapılan ihracat, yaklaşık %58 oranında artmış ve 2.735.484 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ithalat da yaklaşık %29 oranında artmış ve 19.513.833 milyar dolar olmuştur. Ticaret hacmi ise yaklaşık %32 oranında artmış ve 22.249.317 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında Rusya'ya olan ihracat 3.401.617 milyar dolara, ithalat ise artarak 22.306.475 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 33. Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2009	3.202.398	19.450.085	22.652.483	-16.247.687
2010	4.628.153	21.600.641	26.228.794	-16.972.488
2011	5.992.633	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2012	6.680.586	26.625.286	33.305.872	-19.944.700
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.943.014	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015	3.588.657	20.401.756	23.990.413	-16.813.099
2016	1.732.954	15.162.386	16.895.340	-13.429.432
2017	2.734.316	19.514.094	22.248.410	-16.779.778
2018	3.401.617	22.306.475	25.708.092	-18.904.858

Kaynak: TÜİK (2019).

3.15. Uçak Krizin Turizme Etkisi

Uçak kriz sonrası, Türkiye-Rusya arasında yıllardır süren iyi ilişkiler bozulmuştur. Bu olay sonrasında Rusya, birtakım yaptırımları yürürlüğe koyarken, bunlar arasında turizm ile yasaklamalar da yer almıştır. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya arasındaki vize serbestliği kaldırılmış, Rusya'dan Türkiye'ye gelen tur satışları yasaklanmış ve charter uçuşları da kaldırılmıştır. Bu durum Türkiye'nin turizmini olumsuz yönde etkilemiştir. Yine uçak krizi sonrasında yaşanan terör olayları ve 15 Temmuz 2016 tarihindeki kalkışma girişimi, Türkiye turizmini olumsuz etkilenmiştir. Cari işlem hesaplarının büyük bir kısmı turizm gelirlerinden oluşan Türkiye'de cari açık fazlaşmış, bu durum da Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 34. Yıllara Göre Türkiye'ye Gelen Rus Ziyaretçiler (Kişi)

Yıllar	Türkiye'ye Gelen Toplam Rus Ziyaret Sayısı	Türkiye'ye Gelen Rusların Yüzdesi
2007	2.465.336	%10,56
2008	2.879.278	%10,93
2009	2.694.733	%9,95
2010	3.107.043	%10,85
2011	3.468.214	%11,025
2012	3.599.925	%11,32
2013	4.269.306	%12,22
2014	4.479.049	%12,15
2015	3.649.003	%10,06
2016	866.256	%3,41

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2018)

Tablo 34'e göre 2007 yılından 2015 yılına kadar geçen dokuz yıllık süreçte, Türkiye'ye gelen Rus ziyaretçi sayısında yıldan yıla bir artış gözlenmektedir. 2009 yılında yaşanan küresel krizin etkisiyle bir önceki yıla göre %1'lik bir azalma meydana gelirken, 2010 yılında %10,85 ile tekrar kriz öncesi seviyelerine yükselmiştir. 2015'te henüz uçak krizi yaşanmadığı için 3.649.003 Rus turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'ye gelen yabancı turistler arasında Rus turistlerin oranı %10,06'dır. Bu oran Rus turistlerin tüm turistler içinde büyük paya sahip

olduğunu göstermektedir. 2016 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında ciddi oranda bir düşüş yaşanmış ve sayı 866.256'ya gerilemiştir. Toplam turist sayısında ise Rusların payı sadece %3,41 olmuştur. 2015 yılından 2016 yılına kadar Rus ziyaretçi sayısında yaklaşık %7 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Bu oran, Türkiye ekonomisi için büyük bir kayıptır. Çünkü cari işlemler açığının en büyük sebeplerinden biri turizm gelirlerinin yetersiz olmasıdır.

Uçak krizinin ardından, iki ülke arasındaki ilişkiler ilerleyen dönemlerde yaşanan olumlu gelişmelerle birlikte normalleşmeye başlamış ve bu durum turizm, ticaret, inşaat vb. alanlarda etkisini göstermiştir. 2017 yılı Ocak-Ağustos döneminde Türkiye'ye gelen Rus ziyaretçi sayısı 3.333.476'dır. 2016 yılı Ocak-Ağustos dönemine göre Rus turist sayısındaki artış oranı %991,6'dır. Ülkeye gelen Rus turist sayısı, 2018'in ilk dokuz ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık %24 artmış ve 5,1 milyon olmuştur.¹⁷³

3.16. Karşılıklı Yatırımlar-Müteahhitlik Hizmetleri

Eczacıbaşı, Kale Grubu, Şişecam, Efes, Zorlu Grubu (Vestel, Taç, Zorlu Enerji), Koç, Enka gibi önemli şirketler ve orta ölçekli işletmeler de Rusya'ya yatırım yapmaktadırlar. Türk şirketlerin en çok yatırım gerçekleştirdiği bölgeler arasında St. Petersburg, Lipetsk (Serbest Ekonomik Bölgesi), Novorossisk, Soçi, Krasnodar, Rostov, Tataristan (Alabuga Serbest Ekonomik Bölgesi), Moskova yer almaktadır. Ülkedeki Rus yatırımlarına ait değerlerin toplamı 10 Milyardan Dolardan fazladır. Ülkeye yapılan Rus yatırımları depolama, işleme, petrol/gaz, hizmetler ve turizm sektöründe oldukça fazladır. 3 Nisan 2018'de Ankara'da yapılan Türkiye-Rusya ÜDİK Toplantısı çerçevesinde yapılan "Ortak Yatırım Anlaşması", Türkiye Varlık Fonu ve Rusya Doğrudan Yatırım Fonu arasında imzalanmıştır.

Türk müteahhitlik şirketleri Rusya'da, 1990'lı yıllardan itibaren çok sayıda proje üstlenmiştir. Rusya, Türk müteahhitlik hizmetleri için iyi bir pazar olmuştur. Türk müteahhitlik şirketleri bugüne kadar Rusya'da 65 milyar dolar karşılığında 1.910 projeye imza atmıştır. Türk firmalar için yurtdışı müteahhitlik sektöründe, 2015 yılında 4,3 Milyar Dolarlık proje portföyüyle beraber Rusya'nın payı ortalama %20'lik bir orana yükselmiştir. Uçak krizinden dolayı Türkiye'ye yaptırım uygulanması ve ekonomik engellemelerle Türk şirketlerin pazardaki iş hacmi toplamında daralma olmasına karşın Rusya pazarı, yine Türk müteahhitlerinin yurtdışı faaliyetlerinde en yoğun iş yaptıkları pazar konumundadır. Türkiye ve Rusya arasında yapılan karşılıklı yatırımlar 10'ar Milyar Dolar seviyesinde

¹⁷³ Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2018).

gerçekleşmiştir. Türk müteahhitlerince bugüne kadar Rusya’da değer olarak toplamda 60 Milyar Doları aşan ortalama 2000 proje uygulamaya konulmuştur.¹⁷⁴

3.17. Türkiye-Rusya Enerji İlişkileri: Tarihsel İnceleme

Türkiye, Rusya için önemli bir ülkedir. İki ülke arasında güçlü enerji işbirliği vardır. Türkiye ve Rusya, Karadeniz havzasının iki komşu ülkesidir. İki ülke arasındaki stratejik ortaklık Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla genişletilmiş, derinleştirilmiş ve yeni bir boyut kazanmıştır.

Enerji kaynakları bakımından kısıtlı olan Türkiye, ekonomisinin büyümesiyle enerji tüketiminde de artış yaşamaktadır. Türkiye’deki petrol tüketiminin %93’ü ve doğalgazın %98’i dışardan temin edilmektedir. Türkiye, enerji kaynaklarındaki tüketimini önemli ölçüde Rusya’dan sağlamaktadır. İthal edilen doğal gazın % 55’i, Rusya’dan yapılmaktadır. Türkiye, Rusya’dan ithal ettiği yıllık ortalama 30 bcm³’lük doğal gazın 20 milyar metreküplük bölümünü devlet firması olan BOTAŞ, kalan kısım olan 10 milyar metreküplük bölümünü de özel firmalar aracılığıyla ithal etmektedir. Rusya, Türkiye enerji piyasasını önemli bir pazar olarak görmektedir. Ülkenin Doğu-Batı enerji koridorunda önem taşıyan stratejik konumu da Rus enerji kaynakları açısından büyük bir öneme sahiptir. Türkiye’ye Karadeniz havzasından taşınacak olan boru hattı projeleri, masraf yönünden ve uzaklık olarak Moskova açısından avantajlı görülmektedir.¹⁷⁵

Enerji sektöründe Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin tarihi, 1980’li yıllara kadar gitmektedir. Bu iki ülke arasındaki ilk doğalgaz anlaşması, 18 Eylül’de gerçekleşmiştir. Rusya ve Türkiye enerji firmaları Soyuz Gaz Export ve BOTAŞ, doğalgaz alımıyla alakalı 25 yıl sürdürülecek olan bir anlaşma yapmışlardır. 1987-2011 dönemlerini de içine alarak, yılda 6 milyar metreküp doğalgaz alımıyla ilgili taraflar uzlaşa sağlamıştır. Anlaşma sonrası ilk doğal gaz akışı, 1987’de Transbalkan doğalgaz boru hattıyla Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden yapılmıştır.¹⁷⁶ Bu anlaşmayla Türkiye, Rusya’ya doğalgaz yönüyle bağımlı olmaya başlamıştır. 1998’de ek olarak 2022 yılına kadar sürecek olan ve ek olarak 8 metreküp doğalgaz alımıyla ilgili ikili anlaşma sağlanmıştır. 2003’e kadar, kurulan bu boru hattıyla Rusya’dan doğalgaz ithalatı sağlanmıştır. 2003’te de 15 Aralık 1997 tarihinde Gazexport ve BOTAŞ arasında imzalanan Mavi Akım Boru Hattı Anlaşmasıyla Rusya’dan Türkiye’ye getirilen hatla doğalgaz akışı, Karadeniz’in altından gerçekleştirilmektedir. 2009

¹⁷⁴ Dışişleri Bakanlığı (2019). “Girişimci ve İnsani Dış Politikamız, 2019 Raporu”.

¹⁷⁵ Muzaffer Ertürk “Dünyada ve Türkiye’de Doğal Gaz Sektörü ve İnovasyon Etkileri”, 2010, s. 216-258.

¹⁷⁶ Sapmaz, a.g.e., s. 265-322.

senesi enerji alanında, iki ülke adına da önemli görülmektedir. Vladimir Putin'in Ankara'yı ziyareti esnasında iki ülke enerji alanında (petrol, doğalgaz ve nükleer enerji) işbirliğini devam ettiren protokoller imzalamışlardır. Türkiye, bu görüşmenin ardından Güney Akım Projesi'nin kendi sınırları üzerinden geçişinin sağlanmasına onay verdiğini açıklamıştır. Bu projenin aynı zamanda Rusya'dan da geçecek şeklinde düşünülmesi, Avrupa için oldukça önemli olan Nabucco Projesi'nin gerçekleşme ihtimalini olumsuz etkilemiştir. Türkiye, 2009 yılına kadar Rusya doğalgazına bağımlılığını azaltmaya çalışırken, bu görüşmeler sonrası tam tersi bir yol izlenmiş ve enerji alanında işbirliğini artırma ve ortak projeler gerçekleştirme kararı alınmıştır. İlerleyen tarihlerde petrol ve doğal gaz şirketlerinin yetkilileri karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Görüşmeler neticesinde, iki ülke arasında çok sayıda anlaşma imzalanırken, bu durum her iki ülkenin de işbirliğini geliştirme ve birlikte ilişkileri güçlendirme adına oldukça istekli olduklarını göstermiştir.¹⁷⁷

Türkiye, Rusya'nın en büyük doğal gaz tüketicisidir. Rusya, "Mavi Akım" ve "Trans-Balkan boru hattı" üzerinden doğal gazı Türkiye'ye ulaştırmaktadır. İki ülke arasındaki ilişki bu noktaya gelene kadar birçok hadise yaşanmıştır. Özellikle 21. yüzyıl başlangıcında Türkiye-Rusya ilişkilerinde önemli sayılan gelişmeler kaydedilmiştir. Uçak kriz sonrası Ankara-Moskova arasındaki enerji ilişkilerinde karşılıklı güvensizlik ve buna bağlı bir gerileme olmuştur. Bu noktada özellikle Mavi Akım, Güney Akım, Türk Akımı ortak boru hattı ve Akkuyu Nükleer Santrali süreçten olumsuz etkilenmiştir. İkili ilişkilerin kısa süreli bozulmasına rağmen, Ekim 2016'da yapılan "Dünya Enerji Kongresinde" "Türk Akım" doğal gaz boru hattı inşa edilmesine ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için atılan ilk adımlardan biridir.

3.17.1. Mavi Akım Gaz Boru Hattı Projesi

15 Aralık 1997'de BOTAŞ ve GazExport firmaları arasında anlaşma imzalanmıştır. 25 yıl sürecek olan bu anlaşma kapsamında, Rusya'dan doğal gaz Karadeniz üzerinden ikili hatla Türkiye'ye iletilmektedir. Bu anlaşmaya göre yılda 16 Milyar m³ doğal gazı Rusya, Mavi Akım Boru Hattı Projesi kapsamında Türkiye'ye satmaktadır. Mavi Akım üç farklı ana aşamadan oluşan bir projedir. Bu üç aşama şu şekildedir:¹⁷⁸

¹⁷⁷ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019) (Çevrimiçi). www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Transit-Boru-Hatlari-ve-Projeleri.

¹⁷⁸ Ertürk, a.g.e., s. 216-258.

“Rusya topraklarında İzobilnoye-Djubga arasında 370 km uzunluğundaki Boru Hattı Sistemi”

“Karadeniz geçişinde Djubga-Samsun arasında 390 km uzunluğunda paralel hat”

“Türkiye topraklarında Samsun-Ankara arasında her biri yaklaşık 390 km uzunluğundaki Boru Hattı Sistemi”

Rusya’daki doğal gaz boru hattının bölünmesi ve Karadeniz’in altından geçirilecek olan kısmının finansmanı ve inşasını GAZPROM firması üstlenmiştir. Türkiye’deki bölümünün inşaatı ise BOTAŞ tarafından gerçekleştirilmiştir. 15 Ekim 2002 tarihinde proje çerçevesinde Samsun-Durusu bölümünde Basınç Düşürme ve Ölçüm İstasyonunun inşası tamamlanmıştır. Mavi Akım Projesi kapsamında geçirilen boru hattının Türkiye topraklarında bulunan kısmı, Samsun’dan başlayıp Amasya, Çorum, Kırıkkale üzerinden Ankara’ya ulaşmaktadır. İnşa edilen hat, 20 Şubat 2003’ten sonra işletmeye alınarak tam faaliyete başlamıştır. 17 Kasım 2005 tarihinde resmi açılış töreni yapılmıştır. Hattın kullanılmaya başlamasından beri 150 milyar m³ doğalgaz aktarılmıştır.¹⁷⁹

3.17.2. Güney Akım Gaz Boru Hattı Projesi

Güney Akım Projesi, 2007’den sonra Rusya’dan Mavi Akım kapsamında Karadeniz’in altından geçirilerek Orta ve Güney Avrupa’ya dağıtımının yapılabilmesi için Bulgaristan üzerinden geçmesini öngören bir proje şeklinde geliştirilmiştir. Proje kapsamında yılda 63 milyar metreküp gaz taşınmaktadır. Projenin yapımına 2013’te başlanması ve 2015’te bitirilmesi hedeflenirken, bazı faktörler projenin gerçekleşmesine engel olmuştur. Vladimir Putin, 2014 Türkiye ziyaretinde projenin iptal edildiğini açıklamıştır. Projenin gerçekleşmesi için 30 milyar dolarlık bir harcama gerekirken, projenin iptal edilme gerekçesi olarak Rusya’nın yaşadığı ekonomik ve politik sebepler gösterilmiştir.¹⁸⁰

3.17.3. Türk Akım Gaz Boru Hattı Projesi

Türk Akımı Projesi boru hattı, Rusya’dan başlayıp Karadeniz üzerinden Türkiye’ye doğalgaz iletilmesi amacıyla yapılan bir boru hattıdır. Bu konuda ilk teklif, 2014 Ankara ziyaretinde Vladimir Putin tarafından yapılmıştır. Bu ziyaretin ardından, iki ülke arasında mevcut olan enerji ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu proje için gerekli siyasi, teknik, ekonomik

¹⁷⁹ Detaylar için bkz. www.botas.gov.tr/Uluslararası_projeler.

¹⁸⁰ Usak, a.g.e., s. 10-12.

ve hukuki destek sağlanmış ve bu hatta ilişkin anlaşma 10 Ekim 2016 tarihinde imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren, her iki ülkede resmi süreç başlamıştır.¹⁸¹

Şekil 4. Türk Akımı Projesi Geçiş Güzergâhı

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019)

Rusya'dan başlayan Türk Akım Gaz Boru hattı Karadeniz üzerinden Türkiye'ye, buradan da komşu devletlere iletilen iki boru hattı şeklinde uzanmaktadır. Hattın her biri yılda 15,75 Metreküp taşıma kapasitesindedir. Proje kapsamında inşa edilen boru hattının uzunluğu 910 km'dir. Bu projeyle doğal gazın Türkiye topraklarından geçirilerek Avrupa'ya iletilmesi amaçlanmıştır. Deniz bölümünde bulunan iki hattın yapımı ve işletilmesi Rusya tarafından, Türkiye'de yer alan kısmının inşası ise BOTAŞ tarafından yapılacaktır. Öteki hat ise Avrupa'ya gaz sunacak olup yapımı ve işletilmesi %50 ortaklık payıyla iki ülkenin firmalarınca gerçekleştirilecektir. Boru hattının yıllık taşıma kapasitesi 63 Milyar metreküp olarak tahmin edilmektedir. Türkiye, Türk Akımı Projesiyle yıllık 15,75 Metreküp doğalgaz satın alacak ve kalanı ise Avrupa'ya satılacaktır.¹⁸²

3.17.4. Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi

Türkiye, enerji tüketiminde petrol ve doğalgaz yoğunluğunu azaltmaya çalışarak, alternatif enerji kaynaklarına yönelik politika izlemektedir. İki ülkenin işbirliği yaptığı bir diğer alan nükleer enerjidir ve bu doğrultuda “Nükleer Güç Santrali” (NGS) kurmak hedeflenmektedir. 2010 yılında yapılan anlaşma ile Türkiye'de, “Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesine

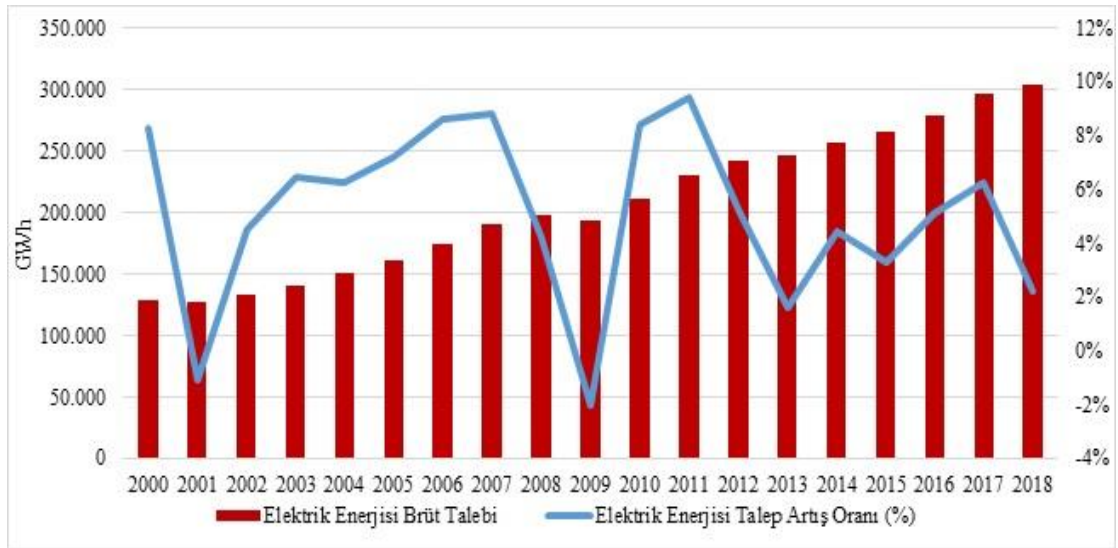
¹⁸¹ Usak, a.g.e., s. 10-12.

¹⁸² Usak, a.g.e., s. 13.

(NGS)” onay verilmiştir.¹⁸³ Kurulacak olan 4 reaktörle birlikte 4.800 megavatlık elektrik enerjisi üretimi hedeflenmektedir. Projenin üreteceği elektriğin yanı sıra Türkiye ekonomisine yabancı sermaye girişi ve istihdam noktasında da önemli katkılar sunacağı öngörülmektedir. Projenin toplam maliyeti 22 Milyar Dolardır. Tamamlandığında Türkiye’nin ilk Nükleer Güç Santrali (NGS) olacak olan bu tesisin finansmanı, Rusya tarafından yapılmaktadır. Projenin akışını yönetme yetkisi Rusya devletinin nükleer enerji şirketi olan Rostom’dadır. Projenin yaklaşık %51’lik kısmı Rusya’ya ait olmakla birlikte geri kalan %49’luk kısım çeşitli Türk yatırımcılarca alınabilecektir. Projenin ön lisansı Mayıs 2015’te Türkiye’de verilmiş ve temeli atılmıştır. 2023 yılında projenin ilk reaktörünün üretime başlaması planlanmakla birlikte tam kapasite ile çalışması 2025 yılında planlanmaktadır.¹⁸⁴

Nüfus artışı ve ekonomik büyüme nedeniyle Türkiye’nin enerji ve doğal kaynaklara olan gereksinimi sürekli artmaktadır. Türkiye 2002’den itibaren yıllık ortalama %5,5’lik bir büyüme göstermektedir. Bu oran ile OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyeleri içerisinde elektrik kullanımı en hızlı artan ülke konumundadır.

Grafik 8. Türkiye’nin Yıllar İtibariyle Elektrik Enerjisi Talebi ve Artış Oranı

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) (2019)

Ocak 2019 itibarıyla Türkiye’nin “kurulu elektrik gücü” 88GW’ı aşmış durumdadır. Bu oran Türkiye’nin Kurulu gücünün özellikle son 15 yılda 3 kat arttığını göstermektedir.¹⁸⁵

¹⁸³ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) (2019).

¹⁸⁴ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) (2019).

¹⁸⁵ Ertürk, a.g.e., s. 216-258.

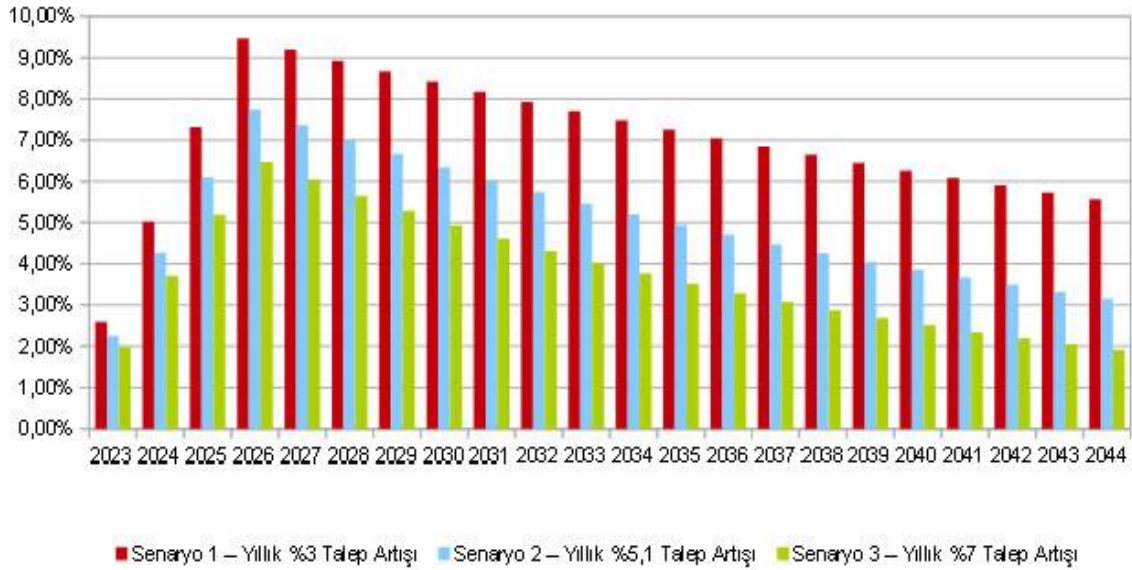
Talepteki bu sürekli artış ve mevcut tüketim miktarı göz önünde bulundurulduğunda, santralin tam kapasite ile üretim yapacağı tarih 2025 yılıdır.

Yapılan hesaplamalara ve istatistiklere göre Türkiye'nin yıllık elektrik tüketiminin 452 milyar Kilovat saat olacağı öngörülmektedir. Akkuyu Nükleer Santrali yapacağı üretim ile 2025 yılı itibarıyla bu enerji ihtiyacının %7,7'sini karşılayabilecektir. Enerji ihtiyacının bu şekilde artması durumunda 2030'da %6,3'ünü, 2040'ta ise %3,9'unu karşılayacağı görülebilmektedir.¹⁸⁶

Aşağıdaki grafikte Akkuyu Nükleer Santrali'nin Türkiye'nin elektrik tüketiminin ne kadarını karşılayacağı senaryo olarak gösterilmiştir. Buna göre yıllık %3, %5,1 ve %7 elektrik talep artışına göre veriler sunulmuştur. Nükleer santralin 2023'te bir, 2024'te iki, 2025'te üç ve 2026'dan itibaren dört reaktörle çalışacağı kabul edilmiştir. Bir seviyeden sonra elektrik tüketimine olan ihtiyaç bugünkü kadar olmayacaktır. Bu hesaplama göre santralin verdiği hizmet, 2085 yılında o dönemki yıllık tüketimin %3 artarak 2,1 petavata ulaşması varsayıldığında ülkedeki toplam tüketimin ancak %1,8'ini karşılayabilecektir.

Grafik 9. Akkuyu Nükleer Santrali Türkiye Elektrik Tüketimin Karşılaştırması

AKKUYU NÜKLEER SANTRALİ TÜRKİYE ELEKTRİK TÜKETİMİNİN NE KADARINI KARŞILAYACAK

Kaynak: T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Akkuyu Projesi, 2019

¹⁸⁶ T.C Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Akkuyu Projesi (2019).

Tablo 35’te dünya nükleer enerji santrali kurulu güç verileri gösterilmiştir. Buna göre ilk sırada 100 bin MW yaklaşan aktif santral gücü ile ABD yer almaktadır. ABD’yi Fransa, Japonya, Çin ve Rusya izlemektedir. Fransa, kişi başına düşen 941 Watt enerji ile nükleer santral kurulu gücünde lider konumundadır. Türkiye’de yapılan Akkuyu Nükleer Santralinin kapasitesi ise 4800 MW olacaktır. Türkiye’de planlanan diğer nükleer güç santralleri (Sinop ve İğneada) de hesaba katıldığında, 3 santralin toplam kurulu gücü 13.680 MW olacaktır.¹⁸⁷

Tablo 35. Ülkelere Göre Dünyada Nükleer Enerji Santrali Kurulu Gücü Listesi

Ülke	Kurulu Güç	Kişi Başına Kurulu Güç
ABD	99.333	305
Fransa	63.130	941
Japonya	39.752	314
Çin	33.384	24
Rusya	27.313	186
Güney Kore	22.494	437
Kanada	13.554	370
Ukrayna	13.107	309
Almanya	9.515	115
Birleşik Krallık	8.918	136

Kaynak: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) (2019)

3.18. Uçak Krizi Sonrasında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Geleceği

“Uçak Krizi” olarak da ifade edilen bu diplomatik kriz, Türkiye hava sahasını Suriye sınırında ihlal eden bir Rus savaş uçağının 24 Kasım 2015’te düşürülmesi ile başlamıştır. Türkiye ve Rusya arasındaki enerji ve ekonomi alanlarındaki ortak projelerin etkilenmesine neden olmuştur. Kriz, aynı zamanda Rusya’dan Türkiye’ye gelen doğalgaz ihracatını azalmasına da neden olmuştur. 2016 yılı verilerine göre, Rusya’dan Türkiye’ye gelen doğalgaz satışı %7,5 oranında düşerek 2,6 Milyar metreküpe kadar gerilemiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı “Nükleer Santraller ve Ülkemize Kurulacak Olan Santrallerle İlişkin Bilgiler” Yayın No:1.

¹⁸⁸ Kommersant (2019). Türkiye Rus boru hatlarından bağımlılığını azaltma peşinde, ‘Турция ищет выход из русской тупи’ <http://kommersant.ru/>

Uçak krizi, enerji konusunda Rusya'ya bağımlı olan Türkiye'nin alternatif kaynaklara yönelmesi gerektiğinin bir göstergesi olmuştur. Bu noktada Rusya doğalgaz güvenliği adına Türkiye'nin farklı kaynak ve ülkelere yönelmesi ihtimaline karşı endişe duymaktadır. Yaşanan kriz sonrasında Rusya'nın doğalgaz fiyatlarında indirim yapmaması ile Türkiye, sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) alımına yönelmiştir. Türkiye'nin Gazprom bağımlılığından kurtulmak için gaz alımı için alternatif tedarikçiler bulması gerekmektedir.¹⁸⁹

Türkiye uzun vadede doğalgaz gereksinimlerini giderebilecek büyük bir potansiyele sahiptir. Bu noktada Katar'la doğalgaz ithalatı konusunda yeni bir anlaşmanın yapılması ve yapım aşamasında olan TANAP projesi önemli alternatiflerdir. Bunun dışında Rusya'ya olan bağımlılığını İsrail ve İran'dan alınabilecek doğalgaz da önemli ölçüde azaltacaktır. İran'dan ithal edilen doğalgazın mevcut ihtiyacının yaklaşık %18'ini karşılayacağı görülmektedir. İran, zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir. İkili anlaşmalar gereğinde bu ülkeden Türkiye'ye daha fazla doğalgaz ithali sağlanabilir. Bu noktada İran'ın sattığı doğalgazın fiyatının diğer ülkelere göre yüksek oluşu ve Rusya ile olduğu gibi İran'la olan bölgesel sorunlarda izlenen farklı politikalar etkili olacaktır. Bir diğer alternatif ise Türkmenistan ve Azerbaycan doğalgazıdır. Ancak bu ilki ülke yalnız başlarına Türkiye'nin ihtiyacı olan enerjiyi karşılayabilecek rezerve sahip değildirler. Bu ülkeler üzerindeki Rusya baskısı da dikkate alındığında özellikle Türkmenistan'ın Türkiye ile bu tarz bir ticarete girmesi zor görünmektedir.

Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsızlığını ilan eden devletlere Rusya tarafından ciddi baskılar yapılmaktadır. Bu noktada özellikle yapım aşamasında iken Bakü-Tiflis-Erzurum ve Bakü-Tiflis-Ceylan boru hatlarına yönelik Kremlin tarafından yapılan baskı örnek verilebilir. Bu baskılara rağmen 2015 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında başlatılan TANAP Projesi'nin erken bitirilmesi için anlaşmaya varılmıştır.¹⁹⁰

Yukarıdaki gelişmeler Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Katar ziyaretinde, enerji ithal edilen ülkelerin çeşitlendirmesi için yapmış olduğu görüşmeler bağlamında değerlendirilebilir. Görüşmenin sonucu, Türkiye'nin Rusya'dan alınan doğalgaza alternatif kaynak arayışında olduğunu göstermektedir. Bu noktada Katar, Türkiye'nin ihtiyacı olan enerji kaynaklarını temin edilebilecek durumdadır. Katar'ın yıllık doğalgaz ihracat potansiyeli 27 milyar metreküp olarak değerlendirmektedir. Ancak bunları değerlendirebilmesi için ciddi

¹⁸⁹ İş Bankası (2017). Doğal Gaz Sektör Raporu.

¹⁹⁰ Işıl Demirtaş, "Avrupa Doğal Gaz Piyasasında Dinamiklerin Rus Gazının Rekabetinde ve Türkiye Doğalgaz Piyasasına Etkisi", s. 1-7.

bir altyapıya sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamda çeşitlendirme, depolama, iletim-dağıtım kapasitesinin geliştirilmesi gibi daha çok üretici ve tüketici ülkelere enerji üssü olma hedefi konusunda yeni projelerin yapılması, Türkiye'nin enerji güvenliğini artıracaktır. Özellikle LNG ithalatının artırılması, yeni LNG istasyonlarının ve depolama istasyonların yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin Rusya doğalgazına bağımlılığını azaltabilmek için en iyi alternatiflerden biri olan LNG'lerin depolama kapasitelerinin artırılması gerekmektedir.

TANAP ve Türk Akım gibi projelerdeki rolünü güçlendiren Türkiye'nin; Türkmenistan, Irak, İran ve Akdeniz rezervlerinin potansiyelini değerlendirerek süreçte aktif rol alması çok önemlidir. Bu çerçevede enerji kaynak çeşitlerini çoğaltarak Rus doğalgazına bağımlılığını azaltmaya çalışmalıdır. Özellikle nükleer santral inşası konusunda tek bir ülkeye bağımlı bırakılmaması gerekmektedir.¹⁹¹ Suriye krizinden sonra nükleer açılım konusunda duraklama ve belirsizlik söz konusu olurken, iki ülke arasındaki "Akkuyu Projesi", Rusya'ya olan mevcut enerji bağımlılığının daha da güçlenmesi ve gelişmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'nin enerji ilişkilerinde bir ülkeye bağımlılığı azaltmak için tüm ülkelerle işbirliğini sürdürmesi oldukça önemlidir.¹⁹²

¹⁹¹ Sapmaz, a.g.e., s. 297.

¹⁹² Demirtaş, a.g.e., s. 3-5.

SONUÇ

Rusya, gerek konum olarak gerekirse nüfus ve ekonomik büyüklük olarak Türkiye açısından önemli bir pazardır. Buna rağmen Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler, özellikle “Soğuk Savaş Dönemi”nde oldukça sınırlı düzeyde seyretmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasını izleyen dönem, yeni bir ilişki, yeni bir strateji ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ancak bu dönemde her iki ülkenin kendi koşullarından kaynaklanan güçlükler nedeniyle ilişkinin boyutu belli alanlara sıkışmış ve dar kapsamlı olmuştur. Türkiye’de 1990’lu yıllarda makroekonomik sıkıntılar, terör olayları ve siyasal sisteminde istikrarsızlıklar yaşanırken, aynı dönemde Rusya’da da geçiş döneminin sıkıntıları olanca ağırlığıyla yaşanmıştır. Bu nedenle 1990’lı yıllarda iki ülke ilişkilerinde, birkaç alan dışında ekonomik ve siyasi ilişkilerin gelişmesi söz konusu olmamıştır. Bu dönemde temel olarak “Mavi Akım Doğalgaz Projesi” başlatılmış ve vatandaşlar arasındaki bavul ticareti ön plana çıkmıştır. Ancak küreselleşmenin arttığı 2000’li yıllar, her iki ülkeye de farklı ekonomik ve siyasal fırsatlar sunmuştur. Türkiye’nin “2001 Finansal Krizi” sonrası ekonomik yapısı istikrara kavuşmuş ve güçlü bir siyasal iktidar yapısı ile ekonomik büyüme performansı hızlanmıştır. Aynı zamanda Putin’in iktidara gelmesi ile Rusya’da da istikrarlı ve güçlü bir siyasal ve ekonomik yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler ivme kazanırken, “kazan-kazan” stratejisi bağlamında gelişmeler meydana gelmiştir. Zaman zaman iniş-çıkışlar yaşansa da 2000’li yıllardan itibaren Türkiye Rusya ilişkilerinde yakın mesafeli, dinamik ve kontrollü, ekonomik ve siyasal ilişkilerin mevcut olduğu ifade edilebilir.

Ancak 21. yüzyılda finansal kriz dönemleri hariç, Türkiye sürekli dış ticaret açığı verirken, bu noktada en önemli bir pay Rusya’ya aittir. Özellikle enerji konusunda dışa bağımlılık bu süreçte önemli bir etken olmuştur. Türkiye’nin Rusya’ya ihracatı genellikle meyve, sebze, plastikler, elektrikli cihazlar gibi tüketim malları yönünde iken; Rusya’dan yapılan ithalat, mineral yakıtlar ve yağlar, demir çelik, ara mallar, hammadde, kimyasallar, gübreler, doğal kaynaklar ve enerji olmak üzere üretim ve sanayi alanında kullanıma uyumlu ürünlerden oluşmaktadır. Aynı zamanda Rus turistler, Türkiye için Almanya’dan sonra ikinci büyük turist kitlesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Rusya için Türkiye önemli bir enerji pazarı iken, Rusya da Türkiye için önemli bir turizm pazarıdır. Aynı zamanda sermaye hareketleri bağlamında her iki ülke için önemli yatırımlar yapılmıştır. 21. yüzyılda Rusya, Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırımlar bağlamında, yatırım büyüklüğü açısından en çok yatırım yapan 12. ülke olmuştur. Türkiye ilk nükleer santral kurma projesini, Rusya ile birlikte hayata geçirme kararı almıştır. Ancak iki ülkenin jeopolitik olarak çekişmeli alanları da vardır.

Özellikle Kırım'ın ilhakı ve Güney Kafkasya gibi sorunlar çekişmeli alanları oluşturmaktadır. Tüm bu olgular Türkiye'de üretim artışı ve ekonomik büyüme sürecinde bir tür karşılıklı bağımlılık etkisini meydana getirmektedir. Göreli olarak ihraç edilen malların fiyat esnekliği noktasında yüksek, ithal eden malların ise düşük esnekliğe sahip olması, Türkiye'nin Rusya ile dış ticaretinde ortaya çıkan açıkları belirleyen faktörlerinden birisidir. Yine de ele alınan verilere göre Türkiye ve Rusya ekonomileri, üretim yapıları yönünden birbirlerini destekleyici konumdadırlar.

Küresel finansal kriz nedeniyle 2009 yılında, Türkiye ve Rusya arasındaki dış ticaret hacminde %39 oranında gerileme olmuştur. Bu gerileme hem ithalatta hem de ihracatta gerçekleşmiştir. İthalatın %37, ihracatın ise %51 oranında düştüğü görülmektedir. 2010 yılında küresel krizin etkilerinin azalmasıyla birlikte Rusya'ya yapılan ihracat da artmaya başlamıştır. Bu yılda artış oranı yaklaşık %45 civarındadır. Bu dönemde ithalatın da artmaya başladığı görülürken, 2010 yılı için bir önceki yıla göre artış %11 olmuştur. 2011 de ise bir önceki yıla göre ihracat %29,5, ithalat ise %11 oranında yükselmiştir. 2012 yılında da artışlar devam etmiştir. Buna göre ihracat %11,5 artmış ve 6,7 Milyar Doları bulmuştur. İthalat da 2011'e göre %10,8 artmış ve 26,6 Milyar Dolar olmuştur. 2013 yılında ise bir önceki yıla göre ihracatın %4,2 arttığı görülürken, ithalatta %5,9 oranında bir daralma olmuştur. Dış ticaret açığı 2013'de 18,1 Milyar Dolar olurken, 2012'ye göre %9,2 azalma olmuştur. İki ülke dış ticaretinde Türkiye, yüksek enerji ithalatçısı pozisyonundan dolayı dış açık vermektedir. 2014'te ise Rublenin değer kaybı ve ülke ekonomisindeki yavaşlama nedeniyle Rusya'ya olan ithalatta bir daralma yaşanmış ve %14,6 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki (2014 yılında) ithalatın sadece %0,01 oranında arttığı görülmektedir.

24 Kasım 2015'teki "uçak krizi" sonrasında Rusya, Türkiye'ye karşı ekonomik tedbirler uygulamaya koymuştur. Bu durum ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilerken, bunun bir sonucu olarak ithalat hacmi düşmüş ve 15,16 Milyar Dolar olmuştur. Bu düşüş bir önceki yıla göre yaklaşık %25'tir. İhracat hacmi de benzer şekilde düşmüş ve 1,73 Milyar Dolar olmuştur. İhracattaki bu düşüş bir önceki yıla göre yaklaşık %52 olmuştur. Ayrıca, Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısında 2016 yılında yaklaşık %76 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Rusya tarafından Türkiye'ye yönelik yaptırımlar nedeniyle Rus turistler, tur operatörleri tarafından başka ülkelere kaydırılmıştır. Bilindiği üzere Rus turistler, Türkiye'nin turizm gelirinde önemli bir paya sahiptir ve yaşanan uçak krizi, iki ülkenin ticari ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'de özellikle turizm sektörü bu krizden olumsuz yönde etkilenmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın üzüntülerini bildiren mektubuyla iki ülke arasında

normalleşme süreci başlamıştır. İkili diyalogun ardından Rusya Başbakanı Dmitriy Medvedev'in imzaladığı kararname ile tarifeli seferlere uygulanan yasak kaldırılmıştır. Böylece, Türkiye Rusya arasındaki ilişkiler hem ekonomik hem de politik çerçevede tekrar düzelme sürecine girmiştir. İnşili çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-Rusya ilişkileri, son dönemde birçok alanda iyileşme devresine gitmiştir. Yaşanan uçak krizinden sonra ilişkiler hızla kötüleşmiş, birçok alanda bitme noktasında gelmiştir. Çabuk atlatılan bu krizinden sonra siyasi ilişkiler tekrar başlamış ve yeniden en üst düzeyde görüşmeler yapılmıştır. Atılan karşılıklı adımlar, askeri işbirliği, enerji alanındaki işbirliği, Akkuyu nükleer santralinin yapılması ve turist sayısındaki artış gibi konularda oldukça önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak tüm bu pozitif gelişmelere rağmen, Temmuz 2019 itibari ile tarım ürünlerine getirilen kısıtlama ve “vize meselesi” gibi konularda pozitif bir neticeye ulaşılamamıştır.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi, Rusya tarafından uygulanan yaptırımların etkisiyle 2016'da yaklaşık %30 oranında azalmış ve 16,9 Milyar Dolara gerilemiştir. İlişkilerin normalleşme dönemi olan 2017 yılında geçen yılın aynı dönemine göre Rusya'ya olan ihracat, yaklaşık %58 oranında artmış ve 2,73 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ithalat da yaklaşık %29 oranında artmış ve 19,51 Milyar Dolar olmuştur. Ticaret hacmi ise yaklaşık %32 oranında artmış ve 22,25 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında Rusya'ya olan ihracat 3,41 Milyar Dolara, ithalat hacmi ise 22,3 Milyar Dolara ulaşmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin Rusya'ya en fazla ihracat yaptığı sektörler otomotiv, tekstil ve yaş meyve ve sebzedir. Üretime dayalı olan bu sektörlerin ihracatının artırılması, Türkiye ekonomisinde istihdam açısından da son derece önemlidir. Öyle ki bu durum Türkiye ekonomisinin diğer makro göstergelerinde de hızlı bir iyileşmeye katkı sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye'nin üretimini ve ihracatını artırabilmesi için gerekli teknoloji, sermaye malları ve temel girdilerin ithalatı; ithalat, büyüme ve ihracat artışlarının ana kaynağıdır. Bu durum, dış ticaret açıklarının da ana nedenini oluşturmaktadır. Bu çerçevede eğitim, teknoloji ve AR-GE yatırımlarının arttırılması, Rusya pazarında ürünlerin tanıtımının arttırılması, ürün çeşitlendirmesi, yeni mamul geliştirmesi, katma değeri yüksek ürünlerin ihraç edilmesi, ihracatta sanayi ürünlerin payının artırılması ve ihracat kısıtlamaları bulunan alanlarda ticaret açıklığının sağlanması uygulanabilecek politikaların bazılarıdır. Coğrafi yönden yakınlık ise bu alanda taşıma maliyetlerinden sağlanan yararlar başta olmak üzere her iki taraf için de olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, ele alınan tüm veriler göz önünde bulundurulduğunda, iki ülkenin kültürel ve tarihsel olarak bağlarının olduğu ortak etki coğrafyalarında ortaya çıkacak olası politik sorunlar, karşılıklı ilişkileri her zaman geriletme potansiyeline sahiptir. Bu noktada iki ülke arasında yaşanan siyasi gerilimler, ekonomik olarak büyük refah kayıplarına yol açmıştır. Bu nedenle her iki ülkenin siyasi alanda uzlaşmacı bir tavır sergilemesi, iki ülke ekonomisinin de yararına olacaktır. Çeşitli bölgelerde yaşanacak potansiyel çıkar çatışmaları ve gerilimler iki ülke ekonomisi üzerinde baskı oluşturacaktır. Türkiye-Rusya ilişiklerindeki olası çatışmalar finansal piyasalardan çok direkt olarak reel sektörü özellikle de imalat sanayiini, enerji sektörünü ve turizmi etkileyecektir. Potansiyel atışma dönemlerinde iki tarafın da unutmaması gereken husus, ilişkilerin olumlu bir seyirde devam ettiği sürece her iki ülkenin de bu durumdan ekonomik kazançlar elde edeceğidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Akın, Turan (2013) “Türkiye Rusya Dış Ticaret Pazarı”, Karahan Kitabevi.

Erkin, Feridun Cemal. (1968). “*Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*”, Ankara: Başnur Matbaası.

Okyay, Sevin ve Akaş, Cem. (1995). *Gorbaçov’un Rusya’sı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Plaggenborg, Stefan. (2014). *Tarih Emretmek Kemalist Türkiye-Faşist İtalya- Sosyalist Rusya*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Qasımlı, Musa. (2012). “*SSCB-Türkiye İlişkileri, Türkiye’de 1980 Darbesinden SSCB’nin Dağılmasına kadar*”, İstanbul: Kızkulesi Yayınevi.

Sapmaz, Ahmet (2008). Rusya’nın Transkafkasya Politikaları ve Türkiye’ye Etkileri, İstanbul: Özener Matbaası.

Selçuk, Hasan (2005) “Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri”, Tasam Yayınları.

Rapor ve Makale:

Atilla Sandıklı, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Türkiye-Rusya İlişkilerinin Dinamikleri (2016).

Azime Telli, Rusya-Türkiye Enerji İlişkilerinde Akkuyu’nun Rolü: Bağımlılık mı, Karşılıklı Bağımlılık mı? (2017). Alternatif Politika, İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı.

Barış Doster, “Türkiye’nin Ekonomik Gücü ve Jeopolitik Konumunun Enerji Politikalarına Etkisi”, s.162-181.

Cemal Kakışım, Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi, Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi Cilt 7, Sayı I, Mart 2019.

Işıl Demirtaş, “Avrupa Doğal Gaz Piyasasında Dinamiklerin Rus Gazının Rekabetinde ve Türkiye Doğalgaz Piyasasına Etkisi”, 2018

DEİK Rusya Ülke Bülteni, 2019.

Dünya ve Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler Ocak 2017 Raporu, Türkiye İş Bankası.

Dünya Ekonomik Görünüm Raporu, 2017.

Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu (2008). *Gürcistan-Rusya Krizi Değerlendirme Raporu, Krizin Türkiye'ye, Bölgeye ve Küreye Etkileri*. Ankara: Uçak Yayınları.

Kalaycı, Cemalettin “Rusya Federasyonu ile Ticarete Türkiye’nin Açmazları”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi, Nisan 2013, s.20-44.

Oktay F. Tanrısever, Türkiye-Rusya Krizinin Dinamikleri ve İkili İlişkilere Etkileri, Bilgi Strateji, Cilt 8, Sayı 14, 2016.

Selçuk Özçelik, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Alternatif Politika Bağlamında Yeni Partneri Rusya”, Türkiye-Rusya ilişkileri II, 7. Uluslararası Sempozyumu, 2018.

SETAV.ORG, ““2018’de Türkiye”, Türkiye’nin Enerji Görünümü, S.240-257.

Şükrü Ateş, Rusya Ekonomi Raporu, 2011.

TC Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Nükleer Santraller ve Ülkemize Kurulacak Nükleer Santrale İlişkin Bilgiler, Yayın No:1.

TEPAV Ticaret Çalışmaları Merkezi, Rusya Federasyonu’nun Dünya Ticaret Örgütüne Katılımın İlişkin Değerlendirme, 2015.

TETSIAD (Türkiye Ev Tekstili Sanayiciler ve İşadamları Derneği), Rusya Ülke Raporu, 2014.

Ticaret Bakanlığı Rusya Federasyonu Ülke Raporu, 2019.

Tolga Demiryol (2018). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjin Rolü Asimetrik karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları, 17 (4).

TUSAİD, 2017 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi, s. 7-25.

Türkiye’de Dünya Bankası, Ülke Görünümü Raporu, The Word Bank, Ekim 2016.

Türkiye Petrolleri, 2017 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Mayıs 2018.

Uluslararası Strateji Araştırmalar Kurumu (USAK) Enerji Güvenliği Araştırmalar Merkezi, “Kritik Enerji Altyapı Güvenliği Projesi Sonuç Raporu” s.10-12.

İnternet Kaynakları:

Invest in Turkey (2019) <http://www.invest.gov.tr/>.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019) <http://www.mfa.gov.tr>

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019) www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Transit-Boru-Hatlari-ve-Projeleri

T.C. Ekonomi Bakanlığı, Basitleştirilmiş Gümrük Hattı, <https://ab.ticaret.gov.tr/uluslararası-projeler/basitleştirilmiş-gumruk-hattı>

Türkiye Merkez Bankası <https://www.tcmb.gov.tr/> Mart 2018

Ekonomi Portları <http://www.mfa.gov.tr/rusya-ekonomisi.tr.mfa> Nisan 2019

T.C. Ticaret Bakanlığı <https://www.ticaret.gov.tr/> Mart 2019

Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği (<http://www.turkey.mid.ru>) Nisan 2019

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Bakanlığı, <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-veriler/> Nisan 2019

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) <http://www.turkstat.gov.tr/> Nisan 2019

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ:

Adı: Farida

Soyadı: Khamzaeva

Doğum Tarihi ve Yeri: 20 Şubat 1990, Frunze

Uyruğu: Kırgızistan

Email: faroshka@gmail.com

EĞİTİM:

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Anadolu Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği, Turizm Fakültesi	2014
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler	2019

YABANCI DİLLER:

İleri düzeyde Rusça ve Türkçe; Orta düzeyde Kırgızca ve İngilizce.

HOBİLER

Resim, Piyano.